

Tehetség PONT

‘DO UT DES’

MŰHELYTANULMÁNYOK
A PPKE JÁK HALLGATÓITÓL

Szerkesztette
ÁDÁNY Tamás – SZILÁGYI Pál

PÁZMÁNY PRESS

‘Do ut des’

Műhelytanulmányok a PPKE JÁK hallgatóitól

A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI KARÁNAK
KÖNYVEI

TehetségPONT 5.

Sorozatszerkesztők: *Pogácsás Anett és Szilágyi Pál*

‘DO UT DES’

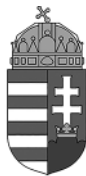
MŰHELYTANULMÁNYOK
A PPKE JÁK HALLGATÓITÓL

Szerkesztette:

ÁDÁNY Tamás – SZILÁGYI Pál

PÁZMÁNY PRESS
Budapest 2016

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

A kötet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem NTP-FKT-M-15-0006 sz.
„Hallgatói tudományos workshopok a PPKE-n”
projektje keretében jelent meg.

A műhelytanulmányok elkészítését és megvitatását segítette
*Bolyki Orsolya, Nagy Gábor, Pogácsás Anett, Molnár Sarolta,
Kovács Krisztián, Hajas Barnabás, Landi Balázs,
Gerencsér Balázs, Sabjanics István*

©Szerzők, Szerkesztők, 2016
© PPKE JÁK, 2016

ISSN 2064-1508
ISBN 978-963-308-280-5

Kiadja: a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara
1088 Budapest, Szentkirályi u. 28–30. • www.jak.ppke.hu

Felelős kiadó: Dr. Varga Zs. András dékán

Szerkesztés, nyomdai előkészítés: Szakaliné Szeder Andrea

Nyomás: DunaMix Kft.
www.dunamix.hu

TARTALOM

Előszó	7
GYULAY Dániel A tudati oldal elemzése, különös tekintettel az emberölés tényállására	9
KURIS Kinga Az elmeorvos szakértők szerepe a büntetőeljárársban, különös tekintettel az emberöléssel kapcsolatos ügyekre	19
SZÉCSI Ádám A különös kegyetlenséggel elkövetett emberölések pszichológiai háttere	33
MOLNÁR István A kiterjesztett öngyilkosság a terrorizmus tükrében	43
SKOBRÁK Alexandra Pszichológiai és pszichopatológia jellemzők büntetőjogi értékelése a holland és az angol jogban	57
MITERLI Balázs A kábítószeres és a dizájner-drogok a nemzetközi jogban	71
BALOGH Szonja Az Európai Unió és az UEMOA terrorizmus-finanszírozás és pénzmosás elleni védekezése	81
HORVÁTH Gergely Ádám Állam-e az Iszlám Állam?	101
KUBICZA Márta A gyűlöletbeszéd amerikai szabályozásának bemutatása	111
KARCSUB Eszter A megbízott károkozásáért való felelőssége, különös tekintettel az ügyvédekre	121
NÉMETH Annamária Gabriella A megbízási szerződés, különös tekintettel a színlelt szerződésekre	133

ELŐSZÓ

„Do ut des” – adok, hogy adj. Kötetünk címét egy római jogi kötelelem (joghallgatók számára jól ismert) megnevezéséből kölcsönöztük. Ezúttal azonban a hallgatók – a szerzőink – dolog helyett tudást adtak tudásért: kutatásaikat nem elefántcsont-toronyban, hanem egy aktív kommunikációt támogató és igénylő közegben végezték.

A kötetünkben közölt műhelytanulmányok készítése során kiemelt figyelmet kapott hasonló témában kutató hallgatók egymás közötti párbeszédének erősítése. A Nemzeti Tehetség Program támogatásával az amerikai jogi kultúrában ismert jogklinikák intézményéből merítve igyekeztünk új, joghallgatóink között korábban még ki nem próbált tehetséggondozó módszert intézményesíteni. E Programunkban a jogklinikák egyes sajátosságait a jogrendszerek különbözősége miatt elhagytuk, megőriztük viszont a témához kötött, oktatói segítséggel végzett, csoportos kutatások koncepcióját. A témákat jogászképzésünk zárását jelentő tantárgyak köréből válogattuk: négy műhelyünk így polgári, büntető-, alkotmány- és nemzetközi jogi témákat dolgozott fel, elméleti és gyakorló jogász kollégák bevonásával. A kísérletezés jegyében akadt egészen szűken és tágabban megfogalmazott témakiírás is. A program tervezése során kitűzött egyik legfontosabb célunk az e témaköröknek megfelelő hallgatói kutatóműhelyek kialakítása volt, amely lehetőséget ad az ötletek, a készülő rövid műhelytanulmányok egymás közötti kötetlen megvitatására. A programot 2016. júniusában egy nyilvános konferencia zárta, ahol a szerzők már elkészült munkáikat mutatták be az érdeklődőknek.

A szerkesztők

A TUDATI OLDAL ELEMZÉSE, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ EMBERÖLÉS TÉNYÁLLÁSÁRA

GYULAY DÁNIEL

„Büntetőjogi szempontból emberölésről csak akkor beszélünk, ha valaki idegen emberi életet alanyi bűnösséggel és jogellenesen pusztít el.”¹

1. Bevezetés

Műhelyünkben az emberölések elkövetőinek mentális állapotával, illetve pszichés tényezőivel kapcsolatos büntetőjogi vonatkozásokat vizsgáljuk. Ebbe beletartozik az emberölés bűncselekmény szubjektív oldalának elemzése, valamint a beszámítási képességgel kapcsolatos problémák feltárása. Írásomban a büntetőjogi dogmatika segítségével szeretnék egy általános képet festeni a bűncselekmény szubjektív oldaláról, azaz a tudati oldalról. Mindennek azért van jelentősége, mert az emberölések helyes minősítéséhez, illetve más bűncselekményektől való elhatárolásához elengedhetetlen az elkövető tudatának és a bűncselekményhez való pszichés viszonyának vizsgálata.

A tudati oldal vizsgálatát megelőzően, érdemesnek találom röviden a statisztikai adatokat bemutatni, melyek egyértelműen a hazai elkövetés csökkenést tükrözik. Míg 2002-ben 203 személy ellen elkövetett emberölés valósult meg, addig 2012-ben a passzív alanyok száma 60%-al visszaesett.² Természetesen az emberölés esetén is a szándékos elkövetés tekinthető a meghatározó bűnösségi formának, hiszen annak megvalósítása megközelítőleg tízszer gyakoribb, mint a gondatlan forma. Szükséges azonban megállapítani, hogy az a közel 100 tényállást megvalósító cselekmény, még mindig elhanyagolhatónak tekinthető

¹ ANGYAL Pál: *Az ember élete elleni bűncselekmények és a párviadal*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., 1928. 8.

² http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Homicides_recorded_by_the_police_2002%E2%80%9312_YB14.png

az összes bűncselekmény statisztikai halmazában, ugyanis az emberölések, mindent egybevetve a hazai bűncselekmények 0,03%-át sem teszik ki.³

2. Szándékos megvalósítás

A tudati oldal elemzését a szándékos bűnösség bemutatásával kezdem, melynek két alakzata ismeretes: az egyenes szándék (*dolus directus*), illetve az eshetőleges szándék (*dolus eventualis*). A bűnösség ezen formájának megállapításához, az akarati és érzelmi oldal fennállása szükséges. A két formula megállapíthatósága között az érzelmi oldal alapján lehet különbséget tenni, melynek során a *dolus directus* esetén az elkövető kifejezetten kívánja a cselekménye következményeit, míg az utóbbi esetben csupán csak belenyugszik abba.⁴

Az elhatárolás szempontjából így az akarati-érzelmi oldal kerül középpontba, és ennek is elsősorban az eredmény-bűncselekmények esetén van jelentősége. Ezek közül is kiemelésre érdemes a célzatos elkövetés, mely szükségszerűen az egyenes szándék meglétét feltételezi. Ebben az esetben ugyanis az elkövető egyértelműen a kívánt eredmény bekövetkezésére törekszik, mely összekeverhetetlenül a kívánatot fejezi ki.⁵

Röviden érdemes kitérni az elkerülhetlenség kérdésére. Amennyiben ugyanis az elkövető tudattartama átfogja azt, hogy az eredmény elháríthatatlan módon be fog következni, akkor szintén egyenes szándékról beszélhetünk. Látható, hogy ennek fennállása esetén nem állítható, a belenyugvás megvalósulása.⁶

Természetesen a *dolus eventualis* és a *dolus directus* elhatárolásakor nem lehet minden ügyre vonatkozó konkrét megállapítást tenni, ugyanis azt az eset összes körülményének mérlegelésével lehet csupán meghatározni. A mérlegelés során segítségünkre van a 3/2013. büntető jogegységi határozat (BJE), mely példálózó jelleggel sorolja fel az alanyi és tárgyi jellemzőket. Mindezek ellenére, gyakran nem könnyű a terhelt bűnösségének formáját megállapítani, és a kívánat illetve belenyugvás tudati oldalát felismerni. A különbségtétel jelentősége csupán a súlyosító és enyhítő körülmények tekintetében jelentkeznek, ugyanis a *dolus*

³ 11. igazságszolgáltatás. In: *Szociális statisztikai évkönyv, 2011.* 180. https://www.teir.hu/szoc_agazat/ksh_evkonyvek/a2011/pdf/szocevk_11_fejezet.pdf

⁴ BERKES György (szerk.): *Magyar Büntetőjog I. Kommentár a gyakorlat számára.* Budapest, HVG-Orac, 2008. 40.

⁵ BERKES i. m. 40/2.

⁶ BERKES i. m. 40/3.

eventualis fennállása enyhébb bűnösséget valósít meg az egyenes szándékhoz képest.

3. Gondatlan bűnösség

Az európai szakirodalom hagyományosan két formáját különbözteti meg a gondatlanságnak: a luxuriát és a negligenciát. Eme két forma legfontosabb negatív kritériumaként, emberölés esetében az emelhető ki, hogy a tettes szándéka még eshetőlegesen sem irányulhat ahalálos eredmény előidézésére, pozitív követelményként pedig az jelenik meg, hogy a tettes személyes képességeinek kihasználása esetén az eredmény elkerülhető lett volna.⁷

A negligencia vizsgálata során a bűnösség elemzését szükségszerűen megelőzi annak vizsgálata, hogy a modell által képviselt embercsoport tudása alapján előre látható volt-e a halálos eredmény bekövetkezése.⁸

3.1. Luxuria

A luxuria és a negligencia pszichológiai elhatárolása során a luxuriát a szándékos cselekményhez közelebb álló tudati oldalként ragadhatjuk meg, míg a negligencia pszichológiailag meg sem fogható tudati oldalt tükröz.⁹ Mivel a tudatos gondatlanságnak ugyanúgy két oldala van, mint a szándékosságnak, ezért a tudatos gondatlanságnak a szándékosságtól való elhatárolására nagyobb figyelmet kell fordítani, mint a hanyagságéra.

Luxuria esetén a tudati oldal a bekövetkezés lehetőségének realizálását fogja át, az érzelmi oldal pedig az elmaradásban való könnyelmű bizakodásban merül ki. A magam részéről a tudati oldal tekintetében azzal az állásponttal értek egyet, melynél a tudati oldal megegyezik a szándékossággal, és a különbségtételre az érzelmi oldalon kerül sor.¹⁰

Az érzelmi oldal alapulvételével, a belenyugvás és a könnyelmű bizakodás jelenti a különbséget a dulos eventualis és a luxuria közt. Míg a belenyugvás-

⁷ BÉKÉS Imre: *A gondatlanság a büntetőjogban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1974. 339.

⁸ BÉKÉS i. m. 340.

⁹ Uo.

¹⁰ BELOVICS ERVIN – GELLÉR BALÁZS – NAGY FERENC – TÓTH MIHÁLY: *Büntetőjog I.* Budapest, HVG-Orac, 2012. 196.

nál az elfogadás játssza a főszerepet, addig a tudatos gondatlanság esetén a felismert következmény lehetőségének elmaradásában való bizakodásra kellő alap szolgál. Ennek a kellő alapnak valamilyen konkrét körülményen kell nyugodnia, ugyanis ennek elmaradása esetén eshetőleges szándékról beszélhetünk. A konkrét körülmények közül kiemelném az élettapasztalatokat, az elkövető ügyességét, az elhárítás érdekében tett külső körülményeket, illetve egy autentikusabbnak tartott személy véleményét. Ezek hiánya ugyanis pusztán reménykedésnek tekinthető, ami a belenyugvás követelményeként értékelhető.¹¹

3.2. Negligencia

„*A hanyag gondatlanságot, mint fel nem ismert felismerhetőséget, az előre láthatást, de nem előre látást szokták jellemezni.*”¹² A felvetés érdekességét maga a hanyagság dogmatikája adja, ugyanis mi alapján lehet kijelenteni, hogy fennállt az elkövető előre látása, ha mégsem ismerte fel a lehetséges következményeket? Felelősségre lehet vonni egy olyan személyt, aki abban a pillanatban nem látta a halál bekövetkeztének jövőbeliségét? A kérdés filozófiailag is érdekes felvetéseket eredményez, azonban egyet kell, hogy értsek a jelenleg is uralkodó állásponttal, mely szerint felelősségre vonható, amennyiben felismerhette volna az eredmény bekövetkeztét.

Arra a kérdésre, hogy mikor állapíthatjuk meg valaki felelősségét, egy évszázados harcot kell áttekintenünk, melyben a két szembenálló fél a szubjektivista és az objektivista nézet. Az előbbi irányzat tanításai a felelősség határát a személyes képességben jelölte meg, melynek megállapításához vizsgálni szükséges a külső körülmények alakulását. Ezen körülményeket a tettes személyes képességre vetítve, az érzékszerveinek megfigyelésére, az absztrakt tapasztalati tudására, az ítélő képességére és a szellemi tudására vonatkoztatva kell elemezni. Jelentőséghez jut még a tettes jogos bizakodása, az általa autentikusabbnak vélt személy véleményére adva, a cselekmény során rendelkezésre álló idő, valamint a figyelem köteleességszerű megosztottsága is. Ezzel szemben az objektivista tanok, a felismerhetőséget nem az egyén vonatkozásában, hanem általánosságban határozzák meg. Ők a szubjektivista felelősségi elemek közül csupán a külső körülményeknek, az érzékszervek vizsgálatának, és a külső körülmények pszichikai behatásának tulajdonítanak jelentőséget. A párharc

¹¹ BELOVICS–GELLÉR–NAGY–TÓTH i. m. 196–197.

¹² BÉKÉS i. m. 341.

eredményeként a hanyagság két mércéje alakult ki egymás mellett. Egyrészt a hazai jogban is gyökeret vert az objektív gondossági kötelesség – mely a tettelssel egy embercsoportba tartozó személyek tapasztalati tudását jelenti –, másrészt pedig meghonosodott a tettes személyes képességeinek vizsgálata is.¹³

Nagyon egyszerűen az objektív gondossági kötelességet és a szubjektív gondossági képességet két szintként lehet elképzelni, mely akkor esik egybe, ha a tettes szubjektív képességei megegyeznek azzal a tapasztalattal, amellyel az őt körülvevő embercsoport rendelkezik. Ebben az esetben a bűnösség megállapításának kérdésköre nem jelent problémát, ugyanis, ha a saját képességeitől elmarad – amely mások átlagos képességét jelenti –, akkor felelősségre lehet vonni az adott cselekményért. A nagyobb dilemmát az jelenti mikor a szubjektív és az objektív mérce elválik egymástól.

Erre vonatkozóan két párhuzamos megoldást látok megfelelőnek. Az egyik eset, mikor kötelezően követendő cselekményt valamilyen norma meghatározza – ilyen például a KRESZ –, a másik eset pedig, mikor a tényállás megvalósulásához semmilyen egyéb jogi norma megszegése nem társul.

Az első esetként vázolt fordulatban, a gondosságra való kötelesség objektív jellege alapján, mindenkit azonos gondossági kötelesség terhel. Ebben az esetben mindenkire vonatkozó kötelező írott, vagy íratlan – megszilárdult – magatartási szabályok uralkodnak. Ezt szabályozott gondossági kötelezettségnek nevezzük.¹⁴ Ebben az esetben, az objektív gondossági kötelezettség és szubjektív gondossági képesség azon párhuzamos alkalmazásának kell megvalósulnia, melynek során az objektív tényezőnek abban az esetben is meg kell felelni, ha a szubjektív képesség valójában nem is éri el azt amércét. Egyszerű példával élve, ha valakinek jogosítványa van, akkor objektív módon elvárható tőle az, hogy a megfelelően működő piros lámpánál megálljon, még akkor is, ha azt nem vette észre. Ebben az esetben a tettes akkor is felelni fog a halálos eredmény bekövetkezéséért, ha a szubjektív képességei révén nem volt elvárható tőle a lámpa állapotának felismerésére, ugyanis a tevékenység elvégzésével vállalta a rá vonatkozó írott vagy íratlan szabályokat. Hasonló helyzet áll elő például egy orvos, vagy egy gyógyszerész foglalkozásának végzése során, amikor is, objektíven eleget kell tennie a szakma általános szabályainak.

A valódi kérdést itt az veti fel, hogy mi van akkor, ha egyes személyek szubjektív képességei meghaladják azt a gondossági kötelességet, melyet a norma előír? Álláspontom szerint ebben az esetben a magasabb szubjektív mérce

¹³ BÉKÉS i. m. 344–348.

¹⁴ BELOVICS–GELLÉR–NAGY–TÓTH i. m. 197.

az irányadó. Így az ekként minősülő fordulatnál nem elegendő az általános elvárhatóságot teljesíteni, ugyanis annak elérése esetén, még a gondatlan bűncselekmény megvalósul.

Hanyagság másik előfordulásaként, olyan tényállás valósítható meg, melynek tőle elvárhatóságát semmilyen írott vagy megszilárdult íratlan szabály nem tölti ki. A problémát itt is az okozza, mikor a szubjektív képesség elválik az objektív kötelességtől. Ennek egyik megjelenési formája az, ha az objektív gondossági kötelesség meghaladja a szubjektív gondossági képességet. Álláspontom szerint, jelen helyzetben a bűnösség csupán akkor állapítható meg, ha a tettes az alacsonyabb szinten elhelyezkedő szubjektív követelményeknek nem felel meg. Ebben az esetben ugyanis irreális lenne egy személytől elvárni, hogy az objektív gondosságnak eleget tegyen, ugyanis az olyan magas mércét állítana, amely semmilyen esetben sem lenne elérhető az aktuális személy számára. A két mérce ezen találkozásánál, ha nem így lenne a bűnösség megjelenési formája, akkor minden átlagtól elmaradó személyt bűnösnek kellene tekinteni, akkor is, ha minden tőle elvárhatót megtett volna.

A problematikusabb kérdést az veti fel, hogy mi van akkor, ha a szubjektív mérce az objektívénél magasabban helyezkedik el? Ebben az esetben ugyanis, ha a tettes elmarad személyes kvalitásaitól, akkor is az objektív mérce felett tud maradni. Jelen helyzetben, ha az objektív gondossági kötelesség mércéjén kívül megköveteljük a szubjektív gondossági képességet is, akkor feleslegesnek tekinthető az objektivisták tanok alkalmazása. Ennek a lehetőségnek az elfogadása azt eredményezi, hogy az írott vagy megszilárdult íratlan szabályokkal nem rendelkező tényállások esetén mind a három megjelenési formában a szubjektív gondossági képesség lesz az irányadó mérce a negligencia megállapításánál. Álláspontom helyességét Békés Imre azon megállapítására alapozom, mely szerint, rendszerint mellékesnek tekinthető, hogy a tettes milyen okból kifolyóan maradt el személyes kvalitásaitól, a lényeg csupán az, hogy elmaradt tőle.¹⁵

4. Példa a bűnösség alapján történő elhatárolásra: az emberölés és halált okozó testi sértés elhatárolása

Az emberölést a halált okozó testi sértéstől, a szándék alapján lehet elhatárolni. Ha ugyanis az elkövető nem kívánja az elkövető halálát, akkor a halálos eredmény tekintetében csupán gondatlanság terhelheti. Így, ha az elkövető szán-

¹⁵ BÉKÉS i. m. 370.

déka az ölési cselekményre terjed ki, akkor a szándékos emberölés tényállása valósul meg. Ezzel párhuzamosan a gondatlan emberöléstől való elhatárolás alapja szintén a szándék, ugyanis, ha a tettes szándéka bármilyen sérülés okozására kiterjed, akkor a gondatlan emberölés megállapításának nincsen helye.¹⁶ Amennyiben azonban a szándék csupán bántalmazásra terjed ki – így testi sérüléssel vagy egészségkárosodással nem jár (például egy nyitott tenyérrel történő arculütés), és a halálos eredmény ezzel okozati összefüggésben következik be –, akkor helyes minősítésként a gondatlan emberölés állapítható meg.¹⁷

Az elhatárolás vonatkozásában a 3/2013. BJE alapos támpontot ad, melynek alkalmazása minden bíróság számára kötelező. Figyelembe kell azonban venni azt, hogy az az alanyi és tárgyi oldalt érintő felsorolás csak példálózó jellegű, így az egyes ügyek tekintetében egyedi körülmények merülhetnek fel, amik újabb elhatárolási alapot jelenthetnek. Meg kell említeni azt a körülményt is, hogy az alanyi és tárgyi oldalon felsorolt jellemzők nem minden esetben tekinthetők egyértelműen valamelyik tényállás megvalósításának bizonyítékául. Erre példaként hozom fel a tárgyi oldalon meghatározott elkövetéshez használt eszközt. Ebben a felsorolásban ugyanis a mérge az emberölés tipikus eszközeként szerepel. A mérgeknek azonban különböző erőssége és hígítása lehetséges. Egyszerű példával élve, a tömény metil-alkohol megfelelő mértékben az emberölés tipikus eseteként értékelhető, míg a hígított fagyálló csupán a testi sértés megállapítására adhat okot.

Megfelelő fenntartással kell fogadnunk azokat a körülményeket is, melyek mindkét tényállás alátámasztására szolgálhatnak. Ilyennek tekinthető például a bűncselekmény nyomainak eltüntetése. Belegondolva ugyanis, egy addig büntetlen előéletű személy, aki megijed a halálos eredmény bekövetkezésétől, ugyanúgy eltüntetheti a tárgyi bizonyítékokat, attól függetlenül, hogy az eredeti szándéka csupán testi sértésre vagy magára az emberülésre irányult.

Mindezek alapján a helyes tudattartam megállapításához ki kell szűrni azokat a bizonyítékokat, melyek mindkét tényállás megvalósítását alátámasztják. Ezt követően az eset egyedi körülményeinek megfelelően kell értékelni azokat a jogegységi határozatban felhozott példákat is, melyek az egyes bűncselekmények tipikus megvalósítási eszközöként vannak feltüntetve, és az így kapott eredmény mérlegelésével lehet megállapítani az elkövető eredeti tudattartamát.¹⁸

¹⁶ BH 1980. 321.; BH 1998. 573.

¹⁷ BH 1992. 225.

¹⁸ Az így mérlegelt eredmény alapján sem feltétlenül biztos, hogy az anyagi igazsághoz jutunk el, viszont mégis ez az a módszer, mellyel a legközelebb juthatunk hozzá.

5. A belátási képesség hiánya

A Btk. 15. §-a tételesen felsorolja azokat a körülményeket, melyek a cselekmény büntetendőségét kizárja vagy korlátozza. Ezen felsorolás egyik eleme a gyermekkor, mely objektív kizárási okként tartható nyilván 14 éves korig. Kivételnek öt bűncselekmény¹⁹ megvalósítói tekinthetők, abban az esetben, ha 12. életévüket betöltötték és rendelkeznek a cselekmény következményeinek felismeréséhez szükséges belátási képességgel. Ez a két kritérium egyrésztől objektív módon megköveteli a 12. életév betöltését, másrésztől szubjektív módon feltételként támasztja az elkövetővel szemben, hogy rendelkezzen a szükséges belátási képességgel. Amennyiben azonban az érintett személy a belátási képesség megállapításához támasztott két követelmény valamelyikével nem rendelkezik, akkor az ő tekintetében büntethetőséget kizáró okként kell értékelni az életkorát a 14. életévének betöltéséig.

Az elemzés szükségességét a szubjektív oldal kívánja meg. A belátási képesség vizsgálatára ugyanis az igazságügyi elmeorvosi szakértői vélemény beszerzését követően kerülhet sor. Ha a 12-14 éves korban lévő gyermek nem rendelkezik beszámítási képességgel, akkor a belátási képesség vizsgálata szükségtelen. Amennyiben azonban a 12 és 14 év közti fiataalkorú elkövető legalább korlátozott belátási képességgel rendelkezik, akkor szakértőt kell kirendelni, s egyesített igazságügyi elmeorvos szakértői és pszichológus szakértői véleményt kell beszerezni.²⁰

A belátási képesség meglétéről való döntési jogosultság végül a bíróság – vádemelést megelőzően az ügyészség – kezében összpontosul, aki a beszerzett szakértői vélemények figyelembevételével határoz a kérdéses tudattartam fennállásáról vagy fenn nem állásáról. Így igaz az, hogy a belátási képesség szakkérdésnek minősül, azonban tekintettel az 5/2013. (VII. 31.) Legfőbb Ügyész helyettesi körlevélre, az elkészített vélemény csupán bizonyítási eszköznek tekinthető, melyet a bíróság és az ügyészség mérlegel.²¹

¹⁹ 2012. évi C. törvény 16. §.

²⁰ A büntetőjogi legfőbb ügyész helyettes 5/2013. (VII. 31.) LÜ h. körlevele, 183.

²¹ A büntetőjogi legfőbb ügyész helyettes 5/2013. (VII. 31.) LÜ h. körlevele, 183.

6. A kóros elmeállapot kérdése

Hatályos Büntető Törvénykönyvünkben²² (Btk.) a kóros elmeállapot megjelenésének két formája létezik. A 17. § (1) bekezdésében szabályozott esetben, az elkövető beszámítási képessége teljes mértékben hiányzik, így az általa elkövetett cselekmények miatt, büntetőjogilag nem vonható felelősségre. Ezzel szemben a 17. § (2) bekezdésének megvalósulásakor a tettes felelősségre vonható, de tudattartamának korlátozottsága miatt büntetése korlátlanul enyhíthető.

A Btk. 17. §-a – szakítva a régi Btk.-val²³ – mellőzi a tételes felsorolását azoknak az eseteknek, melyeknek megvalósulása kóros elmeállapotként értékelhető.²⁴ A taxatív felsorolás hiányában a legtöbbször előforduló büntetési kizáró ok továbbra is csak az elmebetegség (ezen belül különösen a skizofrénia, a paranoid reakció, a mániás depresszió és a bénulásos elmezavar), a gyengeelméjűség, a dementia, a tudatzavar és a súlyos patológiás vonásokat mutató személyiségzavar esetén állapítható meg.²⁵

A beszámítási képesség megállapíthatóságához a tudati oldal két feltétele szükséges: a felismerési és az akarati képesség. Amennyiben e két összetevő közül valamelyik nem teljesül, akkor a beszámítási képesség hiányáról (esetleg annak korlátozott voltáról) beszélhetünk.²⁶

A beszámítási képesség meglétéről történő vizsgálat lefolytatását pedig igazságügyi elmeorvos szakértő végzi, gyakran igazságügyi pszichológus szakértő bevonásával.²⁷

7. Összefoglalás

Tanulmányom összegzéseként arra a megállapításra jutottam, hogy az alanyi oldal továbbra is a bűncselekmény egyik legfontosabb támpilléréét képezi. Ennek

²² A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény.

²³ 1978. évi IV. törvény.

²⁴ Ezzel szemben Németországban, Ausztriában, illetve Svájcban a kóros elmeállapotot megvalósító körülmények tételesen felsorolásra kerülnek. BELOVICS–GELLÉR–NAGY–TÓTH i. m. 227.

²⁵ Uo. 227–229.

²⁶ Uo. 227.

²⁷ BOLYKY Orsolya: Elmeorvos- és pszichológus szakértő a büntetőeljárásban. In: BÁRD Petra – HACK Péter – HOLÉ Katalin (szerk.): *Pusztai László emlékére*. Budapest, OKRI–ELTE ÁJK, 2014. 103.

elemzése szükségszerűen minden eljárás során a vizsgálat középpontjába kerül, ugyanis bűnösség nélkül nem beszélhetünk bűncselekményről.

A nagyobb kérdést ellenben a bűnösség formájának megvalósulása jelenti, mely álláspontom szerint a negligencia során a legérdekesebb. Ennek megállapíthatóságát ugyanis a jelenlegi jogirodalom a szubjektivista és az objektivista tanok együttes alkalmazása mellett teszi lehetővé. Az egyes iskolák azonban több esetben is kizárják egymás érvényesülését, így a valódi kérdést az jelenti, hogy az adott körülmények között melyiket kell alkalmazni.

A szándékosság-gondatlanság elemzését követően érdemes kicsit az elhatárolásról is szót ejteni. A leggyakoribb problémát az emberölés és a halált okozó testi sértés alkalmazása okozza. Ennek alapjául a 3/2013. BJE-t kell venni, mely példálózó jelleggel elhatárolási támpontokat sorol fel. Mindenképp említést érdemel, hogy ezt az adott ügy konkrét körülményei alapján kell vizsgálni, ugyanis teljes általánosítást még a jogegységi határozat sem képes adni.

Végezetül a belátási képesség és kóros elmeállapot terén konklúzióként meg kell állapítani, hogy amennyiben az elkövetőnél ezen büntethetőséget kizáró vagy korlátozó okokat nem lehet megállapítani, akkor a pszichológia adottságaira, illetve körülményeire meglehetősen kisebb figyelem fordul. Egyebekben pedig a belátási képesség megállapítása szakkérdés, melyet igazságügyi elmeorvos készít, gyakran igazságügyi pszichológus szakértő bevonásával.

AZ ELMEORVOS SZAKÉRTŐK SZEREPE A BÜNTETŐELJÁRÁSBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ EMBERÖLÉSSSEL KAPCSOLATOS ÜGYEKRE

KURIS KINGA

1. Általánosságban a szakértőkről

Habár a művészeti ábrázolásokban Justitia az igazságszolgáltatás magányos hőse, a valóságban akarva-akaratlanul Fortuna is felbukkan. Az igazságszolgáltatást a kollektív bölcsesség teremtette, amely jogszabályi alapokon nyugszik, így e téren Fortunának aligha van esélye érvényesülni. Azonban egy eljárás végkimenetele szempontjából nem mellékes, hogy melyik bíró, ügyész kapja az adott ügyet, s továbbmenve mennyire sikeresen valósul meg a szakértőnek a kiválasztása. Ha mindezt figyelembe vesszük, be kell látnunk, hogy Fortunának bérelt helye van a tárgyalótermekben.¹ Ha az eljárás során a bizonyítandó tény megállapításához, megítéléséhez különleges szakértelemre van szükség, akkor szakértőt kell alkalmazni.² Bizonyos esetekben ez csupán egy lehetőség, ami a jogalkalmazó döntésének megalapozottságát szolgálja, viszont néhány esetben mellőzhetetlen.

A Be. 99. § (2) bekezdése szerint szakértő alkalmazása kötelező, ha

- a) bizonyítandó tény, illetőleg az eldöntendő kérdés személyes kóros elmeállapota, illetőleg kábítószerfüggősége,
- b) a bizonyítandó tény, illetőleg az eldöntendő kérdés kényszergyógykezelés szükségessége
- c) a személyazonosítást biológiai vizsgálattal végzik
- d) elhalt személy kihantolására kerül sor.

¹ BÁNYAI István: „Egy igazságügyi szakértő naplójából” Az igazságügyi szakértői bizonyítás módszertani kérdései. *Közjegyzők Közlönye*, 2014/5. 28.

² 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról (Be.) 99. § (1) bekezdés.

A bűncselekmény pszichikai mozzanatait illetően nagyon nehéz meghatározni, hogy mettől igényelnek különleges szakismeretet, s meddig elegendő a büntetőeljárást folytató hatóság jogászai szakképzettsége, valamint annak gyakorlatával együtt járó lélektani ismerete. Az igazságügyi elmeorvos igénybevételére a büntetőeljárásban a terhelt beszámítási képességének vizsgálatánál van szükség. El kell döntenet, hogy a terhelt az elmeműködés kóros állapotában követte-e el a cselekményt vagy sem. A bűncselekmény elkövetésekor tisztázásra szorul a rendellenes lelkiállapotok tekintetében, hogy kizárták, illetőleg korlátozták-e a terheltnek azt a képességét, hogy cselekményének társadalomra veszélyes voltát felismerje, vagy ennek a felismerésnek megfelelően cselekedjen.³ Dolgozatom szempontjából releváns igazságügyi szakértői tevékenységgel kívánok a továbbiakban foglalkozni. Igazságügyi szakértői tevékenységnek nevezzük az igazságügyi szakértő által folytatott minden eljárást, ami szakvélemény adására irányul.

1.1. Napjainkban felmerülő problémák

Napjainkban a jogbiztonság megőrzésének szempontjából jogos elvárásnak tekinthető, hogy rendelkezésre álljon az igazságügyi szakértő kirendelése esetén egy kellő részletességű kompetencia lista, mely tartalmazza a tevékenységüket és közérthetően a módszertanukat. Hiszen minden ügy esetében fontos, hogy egy kompetens szakértőhöz kerüljön.

A kompetencia kérdése komoly szakmai dilemmát vet fel, mégpedig azt, hogy mi a fontosabb: a magas szintű speciális szakmai ismeret, vagy az igazságügyi szemléletű szakértői látásmód, gyakorlat? Persze erre az azonnali válasz az, hogy mindkettő, ám ez a valóságban ritkán valósul meg. A tudomány és technika fejlődésének következtében egyre nagyobb a szakosodás, ezáltal egyre szűkebb mozgástérrel rendelkezik egy szakértő.

Ha lehetne minden speciális szakértelmet igénylő területre szakértőt találni, akkor ez azt vonná maga után, hogy a szakértők ritkán jutnának feladathoz, ami alulfoglalkoztatottságot eredményezne, ez pedig gyakorlatlanságot. Ugyanakkora problémát keletkeztetne mindez a szakértői munkára, mint az aktuális szakmai ismeretek hiánya.⁴

³ GYARMATI Anita: *Szakértők bevonása a büntetőeljárásban*. Szakdolgozat. Debreceni Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi Tanszék, 9. <http://epitesz.eng.unideb.hu/uploads/2012/2012-osz-3306/szakdolgozat1.pdf> letöltve: 2016. 05.04.

⁴ BÁNYAI i. m. 28–29.

Szakértő kirendelése szakértői kompetencialista alapján történik. Ezzel az a probléma, hogy a közjegyző, bíró el tudja dönteni, hogy a szakértő rendelkezik-e jogosultsággal, megoldódik, de azt nem, hogy a szakértő ért-e az adott szakkérdéshez. Elvárható, hogy valaki képes legyen megítélni saját magáról, hogy ért-e egy adott területhez, azonban a szakértő szubjektív álláspontja dönt egy olyan kérdésben, melynek objektív alapokon kellene nyugodnia. A legjobb eset az, ha a bíró már ismer egy megbízható, kompetens szakértőt. Ennek hiányában jön az „orosz rulett”, a szakértői névsorból választ valakit.

1.2. A bíró dönt, a szakértő bizonyít

A bíróság ítélezését a törvény szerint szabályozott bizonyítási eljáráson alapul, aminek alapja a bizonyítási eszközök megléte, melyek közé tartozik a szakértői vélemény is. Egy jó szakember a kompetenciájába eső kérdésekre megfelelő választ tud adni, azonban ezek a válaszok gyakran nehezen értelmezhetőek a kirendelők, illetve a felek számára. A szakemberrel szemben egy igazságügyi szakértő azt is tudja, hogy idővel a bírót döntési helyzetbe kell hoznia, legalább két kérdés vonatkozásában. Elsődlegesen a tekintetben, hogy mik a szakértői vizsgálat tényyszerű alapjai, másodlagosan pedig, hogy mire alapozza a szakértő a véleményét.⁵ Fontos, hogy a szakértői vizsgálat tényyszerű legyen és hiteles. A jogalkalmazásban kizárólag az számít bizonyítéknak, amit a bíró annak ítéel, azonban ők speciális szakkérdésekhez nem értenek, ezért a szakértői vélemény csak akkor fogadható el bizonyíték gyanánt, ha az meggyőző, vagyis aggálytalan.

Tehát a bíró nem köteles minden esetben elfogadni a szakértő által mondottakat, az utolsó döntés mindig az ő kezében van. Jogában áll elfogadni, elutasítani vagy annak kiegészítését kérni. Az elutasítás valamint a kiegészítés akkor lehetséges, ha a szakértői vélemény valamely okból aggályosnak bizonyul.⁶ Jelenleg még mondhatjuk, hogy a szakértői munka jelentős, azonban egyre kevésbé elfogadható a „szakértői bizonyítás szabadjára engedése”.⁷

⁵ BÁNYAI i. m. 30.

⁶ A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (Pp.) 168. §.

⁷ GRÓSZ Tamás: A szakértői bizonyítás megújításának kísérlete Angliában és Walesben. *Büntetőjogi Szemle*, 2013/1–2. 15.

1.3. Objektív-e a szakértői vélemény?

Úgy gondolom, hogy e kérdés megválaszolását tanulmányomban két oldalról kell megközelíteni: szakmai és tartalmi szempontból. Hiszen fontos, hogy az objektív szakértői vélemény elkészítéséhez a szakértő megfelelő szakértelemmel rendelkezzen, majd ehhez mértén tartalmilag munkáját úgy készítse el, hogy az az eljáró hatóság számára valóban segítség legyen.

1.3.1. Szakértelem

Ahogy azt már korábban írtam, a Be. 99. §-a kimondja, hogy milyen esetben kell szakértőt az eljárásban mindenképpen alkalmazni: Ha a bizonyítandó tény megállapításához vagy megítéléséhez *különleges szakértelem* szükséges, szakértőt kell alkalmazni.

A tényállásban figyelemre méltó a „különleges szakértelem” szókapcsolat. Érdemesnek tartom jobban megvizsgálni az objektív szakértői vélemény kérdésében, hogy mit is érthetünk ezalatt. A különleges szakértelem fogalma Gödöny József definíciójában így szól:

„A különleges szakértelem határainak megvonásánál mindenekelőtt abból kell kiindulni, hogy ez a fogalom állandóan változó tartalmat takar. A tudományok, a technika, az ipar és a művészetek egyre újabb és újabb olyan ismereteket eredményeznek, amelyekkel csak az adott terület szakemberei rendelkeznek és amelyek így a büntetőeljárás szempontjából a különleges szakértelem fogalma alá esnek.”⁸

A különleges szakértelemnek azonban van egy negatív meghatározása, amit voltaképpen a bíróság dolgozott ki és nem vesz figyelembe. Eszerint a középiskolai érettségi követelményszintjéhez szükséges tudásanyag nem lehet a különleges szakértelemnek a tárgya. Az objektivitásnak elengedhetetlen feltétele a különleges szakértelem léte. Ha a szakértő megfelelő tudással rendelkezik, akkor objektív véleményt fog tudni alkotni a hatóság számára. Ha nincs

⁸ GÖDÖNYJÓZSEF: *Igazságügyvizsakértők a nyomozásban*. (Kriminálisztikai Tanulmányok, III.) Budapest, KJK, 1964. 7.

a megfelelő kompetencia birtokában az illető, akkor szubjektív elemek törnek előre, így ezáltal sok esetben akaratlanul is félrevezethetik az eljáró hatóságot.⁹

1.3.2. Tartalom

A szakértők számára fontos, hogy a szakértői vélemény megalkotásánál három dologra törekedjenek: a közérthetőségre, az ellenőrizhetőségre, valamint a rekonstruálhatóságra. Tisztában kell lenniük azzal, hogy az eljárásban betöltött szerepük célja, hogy véleményükkel a jogalkalmazó munkáját elősegítsék. Ha jogalkalmazó a szakértői véleményből, elmondásból valamit vagy semmit nem ért, az nem róható fel a jogalkalmazónak. A szakértő feladata az, hogy szakvéleményét világosan, tömören, teljesen pártatlanul készítse el. A „jó” szakértői vélemény az előírt formai követelményeknek is megfelel. Tartalmaznia kell a megbízást, a feladatot, előzményeket, az általa használt szakértői vizsgálatot, annak módszereit, a szakértői megállapításokat, a választ a hatóság által feltett kérdésre, végül pedig összefoglalni az eddigieket, és szignálnia kell az ellenőrizhetőség jegyében.¹⁰

Mind a szakmai kompetencia birtokában, mind az imént említett tartalmi elemek betartásával mondható az, hogy a szakértői vélemény objektív. Amennyiben valamelyik tényező ezek közül nem állapítható meg, akkor az objektivitás azzal arányosságban csökken.

2. Az igazságügyi elmeorvos szakértők és az igazságügyi pszichológus szakértők szerepe, jelentősége a büntető eljárásban

2.1. Pszichológus–pszichiáter elhatárolása

Fontos még az elején tisztázni, s elhatárolni egymástól melyek az alapvető különbségek a pszichológia és a pszichiátria között.

Pszichiátriának nevezzük más néven az elmekórtant, az orvostudományak a pszichés, mentális rendellenességeket kutató, vizsgáló, gyógyító ágát.

⁹ www.ibolyatibor.atw.hu/Sajat/16.pptx (letöltve: 2016. 05. 28.)

¹⁰ www.ibolyatibor.atw.hu/Sajat/16.pptx (letöltve: 2016. 05. 28.)

A pszichológia más néven lélektan, ezzel szemben lelki folyamatokkal, tevékenységekkel és állapotokkal, összefoglalva a lelki jelenségekkel foglalkozó tudomány. Feladata, hogy ezeket a jelenségeket leírja és ismertesse, megállapítsa bekövetkezésük feltételeit valamint hatásukat más jelenségekre, belső természetüket és lefolyásuk törvényszerűségeit kutassa.¹¹ Ebből megállapítható, hogy a pszichiáter orvosi diplomával rendelkező személy lehet a szakvizsgájának a letételével.

A pszichológusokat pedig az egyetemek bölcsészettudományi karán képezik, bölcsészdiplomával rendelkező személy lehet pszichológus. Szakvizsgát ők is különböző területeken tehetnek, leginkább klinikusi szakvizsgával rendelkezőkkel találkozhatnak az igazságügyi szakértői területen.¹²

Az igazságügyi pszichológia egy alkalmazott tudomány, voltaképpen a pszichológia tudományrendszerének a gyakorlatba állítása.¹³ Tevékenysége során szinte a pszichológia minden egyes ágának elméleteit, módszereit alkalmaznia kell. Az eljárás több szakaszában is kifejtheti tevékenységét, főleg újabb kérdések felmerülése esetében, ám a leggyakoribb a büntetőügyek esetében a nyomozati szakba történi bevonása.¹⁴ Fontos még megjegyezni azt, hogy a pszichológus szakértőnek a kapcsolata a vizsgált személlyel csak és kizárólag a szakértői vizsgálatra jellemző viszonyt foglalhatja magába. Bármilyen más jellegű kapcsolat nem engedélyezett.

Tevékenységük etikai szempontból szigorúan szabályozott a Magyar Pszichológia Társaság és a Magyar Pszichológusok Érdekvédelmi Egyesületének közös etikai kódexe, illetve bizottsága továbbá a Magyar Igazságügyi Szakértői Kamara Etikai Bizottságának etikai tanácsa által.¹⁵

Pszichológus szakértő közreműködhet társszakértőként vagy szakközreműködőként. Ezek az esetek életellenes ügyeknél, gondnokság alá helyezés során fordulnak elő. Az elmeorvos szakértő itt komplett vélemény kialakítására törekszik, emiatt kérheti a pszichológus véleményt. Ebben az esetben az elmeorvos szakértő beleépíti a saját véleményébe, vagy mellékelten csatolja a pszichológus véleményét a sajátjához.

¹¹ BARTHA Lajos: *Pszichológiai értelmező szótár*. Budapest, Akadémia Kiadó, 1981.

¹² TÓTH Éva – BELOVICS Ervin (szerk.): *A büntetőeljárás segéd tudományai*. Budapest, Pázmány Press, 2015. 581.

¹³ Az igazságügyi pszichológus szakértők működési köréről és tevékenységéről részletes tájékoztatást az Országos Igazságügyi Orvostani Intézet 20. sz. módszertani levele szolgáltat.

¹⁴ TÓTH–BELOVICS i. m. 582.

¹⁵ Uo.

Azonban előfordul, hogy önálló szakértőként lép fel, ha lélektani ismertekre van szükség. Ilyen esetek például a gyermek elhelyezési ügyek, szexuális bűncselekmények és egyre gyakoribb az életellenes ügyek vagy egyéb súlyos bűncselekmények bekövetkezésénél.¹⁶

Az igazságügyi elmeorvos szakértői vélemény rendeltetése az, hogy a jogalkalmazó döntését elősegítse, s a pszichés tevékenységet tényekre alapozva, valóságban tárja fel, minden további magyarázatot nélkülözve. A szakértő vizsgálata során klinikai szempontok mentén értékeli és leírja az egyes pszichopatológiai tüneteket, majd megállapítja a pszichés betegség (mental disease/ pszichés zavar/mental disorder) létét. A diagnosztikai szempontokon túl, vizsgálat alá veszi a terhelt személyiségét, annak változását környezeti-társadalmi hatásokra, a cselekmény és a terhelt egymáshoz való viszonyát (ún. motiváció), valamint a terhelt cselekménykori és a cselekményt közvetlen követő pszichés állapotát. Meg kell állapítania, hogy fennáll-e pszichés zavar, ebből adódóan kóros elmeállapot, abban az esetben, ha igen, akkor befolyásolta-e a terheltet abban, hogy a cselekmény veszélyességét felismerje, s annak megfelelően cselekedjen. A szakértő a bíróság beleegyezésével a szakértői vizsgálatba társszakértőt (például: pszichológust, neuropszichológust), szakkonzultant (például: neuroradiológust, epileptológust, infectológust) vonhat be, hogy elősegítse a megfelelő szakvélemény kialakítását.¹⁷

2.2. A beszámítási képesség vizsgálata

A beszámítási képesség megléte a büntethetőség feltételét képezi. Akkor kell a vizsgálatot végrehajtani, ha a terhelt beszámítási képességével kapcsolatban aggály merül fel.

A beszámíthatóság csak törvényben meghatározott külső kényszer, fenyegetés, (belső) egyénben rejlő biológiai ok és a gyermekkor zárhatja ki, illetve korlátozhatja. Abban az esetben ha a beszámítási képesség teljesen hiányzik, nincs alanya a bűncselekménynek, mivel aki nem beszámítható, az bűnösen sem cselekedhet (beszámíthatóság tág értelemben az alannyá válást jelenti), tehát bűncselekmény a törvényi tényállásba foglaltakkal való formai egyezés ellenére sincs. A korlátozottság lehet enyhe, közepes és súlyos; az utóbbi esetben akár korlátlan enyhítésre is lehetőség van.

¹⁶ Uo. 583.

¹⁷ Uo. 505–506.

A Legfelsőbb Bíróság 154. büntető állásfoglalása II. 4 pontja szerint a beszámítási képesség korlátozottsága enyhítő körülmény, akkor is, ha a Btk. 24. § (2) bekezdésének alkalmazására nincs alap. Büntetőjogi értelemben beszámíthatatlan terheltet nem az általánosan ismert racionális gondolatmenet jellemzi, hiszen hiányzik belőle a logikusság és a kiszámíthatóság. Figyelembe kell venni azonban azt, hogy ezek a szempontok nem minden deliktum esetében hatnak kizáró vagy befolyásoló körülményként. Bizonyos személy elleni erőszakos cselekményre hajlamosító, a tudatot károsan befolyásoló elmetorzulás nem biztos, hogy például egy vagyon elleni cselekmény tekintetében is kizáró vagy befolyásoló tényezőként hat. Az előzőekből következően a kóros elmeállapotú bűnelkövető felelősségéről való döntésnél nem elég csupán annak a megállapítása, hogy ő követte-e el a kérdéses bűncselekményt (imputatio facti), hanem annak a kérdésnek az eldöntése is nélkülözhetetlen, hogy a kóros elmeállapot kizárta-e vagy csak korlátozta cselekménye társadalomra veszélyességének felismerésében, illetve az ennek megfelelő cselekvésben (imputatio iuris). A beszámíthatóság és a korlátozott beszámíthatóság megkülönböztetésének a kóros elmeállapot esetében két feltétele van: az egyik minőségi, amely az elmebeli rendellenesség fajtája szerint tesz különbséget; a másik a mennyiségi, amely az elmebeli rendellenesség foka szerint differenciál. Az előre kitervelt módon elkövetett emberölést akár korlátozott beszámítási képességű személy is elkövetheti; a cselekvőképességet kizáró gondnokság alá helyezés nem jelenti a büntetőjogi felelősségre vonhatóságot kizáró kóros elmeállapot fennállását, csupán akkor vehető figyelembe, ha az orvos szakértő oly fokúnak állapítja meg, amely kizárja a cselekmény következményeinek felismerését, illetve ennek megfelelő cselekvést.

Az elmebetegség ritkán zárja ki a beszámíthatóságot, csupán bizonyos típusú bizonyos bűncselekményeket zár ki; a megítélés az epilepsziásokkal kapcsolatban különösen nehéz, meglétét ugyanúgy nehéz bizonyítani, mint kizárni is. A tudatzavar sem zárja ki a beszámíthatóságot, hiszen van szabad akarat, csak, ha megállapítják az elmezavart előidéző erős indulati állapotot és az kóros jellegű, ekkor korlátozhatja vagy teljesen kizárhatja ezt; ilyenkor akár felmentő ítélet is születhet.¹⁸ Ha a patológiás indulat olyan szintű tudatboruláshoz vezet, amely kizárja a cselekmény társadalomra veszélyes következményeinek felismerését vagy azt, hogy az elkövető ennek a felismerésnek megfelelően cselekedjen, akkor az elkövető büntethetősége kizárt, ha pedig ennek felismerésében korlátozta, akkor korlátlan enyhítés lehetséges. A fiziológiás indulat megállapítása

¹⁸ 3/2013. számú büntető jogegységi határozat I. rész B. pont 6. alpont.

teljes mértékben kizárhatja az elkövető beszámíthatóságát.¹⁹ A személy elleni erőszakos cselekmények többek közt: emberölés, erős felindulásból elkövetett emberölés, testi sértés súlyosabbnak minősülő esetei; a könnyű testi sértés vétségét elkövető kóros elmeállapotúval szemben nem rendelhető el kényszergyógykezelés,²⁰ illetve akkor sem, ha a bűncselekményt jogos védelmi helyzetben követte el.²¹

2.3. Az igazságügyi elmeorvos és pszichológus jelentősége emberölési ügyekben

Emberölési ügyek vizsgálatában az igazságügyi elmeorvos és a pszichológus is döntő szerepet játszik.

Az igazságügyi elmekórtan megvizsgálja, hogy fennáll-e pszichés betegség, kóros személyiségvonások, személyiség szerkezet, személyiség. A vizsgálat során különös figyelmet fordít a szakértő arra, milyen a terhelt külső megjelenése, hogy képes más emberekkel felvenni a kontaktust, hogyan viselkedik a vizsgálat során. A személy képes-e az észlelet valós jelentőségét felmérni, az észleleteket pedig egymással összekötni. Ha nem, akkor az érzékelő-, észlelő-, felfogókészségek zavaráról beszélhetünk. Megfigyelik még a gondolkodást, beszédet, affektivitást, különböző kényszereket, motivációt (magába foglalja a kezdeményező-készséget, energikusságot, tetterőt), akaratot, téves eszmék létét, különböző érzékcsalódásokat, én-kép zavar fennálltát, valamint speciális esetekben még minden egyéb észlelt jelenséget. Ennek vizsgálata rendkívül fontos az öngyilkosság esetében, mivel ebben az esetben már kialakul az elkövetőben a passzív halálvágy, öngyilkosságról való fantáziálások elindulnak, s gondolatok kialakulnak. Megvizsgálják az elkövető rendelkezik-e valamilyen rendellenességgel: schizofréniaival, schizotípiás és paranoid rendellenességekkel, hangulatzavarokkal (affektív rendellenességek), tudatzavarokkal, személyiségzavarokkal, organikus és szimptomatikus mentális zavarok valamelyikével. Megnézik, gyengeelméjű-e az elkövető, valamint azt, hogy pszichoaktív szer használata előidézte-e mentális és viselkedészavarokat, ha igen akkor az elkövetés idején ennek hatása alatt állt-e az illető.²²

¹⁹ KUTI László: *A beszámítási képesség fogalma*. http://www.eurodetection.hu/beszamitasi_kepesseg.php (letöltve: 2016. 05. 02.)

²⁰ BH 1992. 452.

²¹ BH 1993. 724.

²² TÓTH–BELOVICS i. m. 583.

Az igazságügyi elmeorvosi vizsgálat rideg, távolságtartóbb eljárást feltételez. Ezzel szemben az igazságügyi pszichológus általi vizsgálat nyitottabb, kötetlenebb szituációt teremt, melynek sajátossága, hogy mindig négyszemközti helyzetben zajlik. A pszichológust elsősorban a vizsgálandó személy érdekli, míg a hatóságok figyelmében a vizsgálandó ügy áll.²³ A vizsgálat során a vizsgálandó személy célzott, tematikus kérdezése történik, az intelligenciát megpróbálják mérni különböző részpróbák segítségével. Ez lehet verbális (például helyzetek megértésével, számismérléssel, számolási feladatokkal, összehasonlítással), valamint cselekvéses részpróbákkal (például rejtjelezés, mozaikpróba, szintézispróba stb.). Ezek teljesítése az intelligencia kvóciensben jelenik meg (IQ), ezen felül egy képet is ad a vizsgált személy személyiségéről is. Például, hogy visel egy kudarcot? Mennyire volt magabiztos? Megfigyelik továbbá, hogy a személy a társadalmi normákhoz hogyan viszonyul? Felismeri-e őket?

- Ha nem, akkor a beszámítási képesség hiánya állt fent.
- Ha felismeri, de nem fogadja el, akkor deviáns (disszociális) norma szerint él, cselekszik.
- Ismeri és el is fogadja, de külső vagy belső ok miatt nem képes azok teljesítésére. Ezekben az esetekben különösen jelentős szerepe van a pszichológus szakértőknek: bűncselekményhez vezető út feltárásában, motiváció kiderítésében stb.

Mindezek alapján alakul ki egy kép a vizsgált személyről, amely alapjául szolgál a szakértői véleménynek. Ezt a jogalkalmazó nem bírálhatja felül. Nem kidolgozott még a szakértői véleménynek az ellenőrzése (quality control), azonban ez a jogalkalmazónak és a szakértőnek is az igénye lenne. Rendkívül fontos emiatt is a folyamatos pszichiátriai és jogi szakmai továbbképzés, ami alapfeltétele a használható és szakmailag megalapozott szakvélemény elkészítésének.²⁴

3. A büntethetőségi korhatárral kapcsolatos kérdések

Napjainkban a fiatalabb korosztály által elkövetett deliktumok nagy száma politikai, közéleti, szakmai viták sokaságát váltotta ki. Nem volt ez másként Büntető (anyagi) Kódexünk²⁵kodifikálásakor sem. Sokáig a generális leszállítás

²³ Uo. 584.

²⁴ Hans Ludwig KRÖBER – Dieter DÖLLING – Norbert LEYGRAF – Henning SASS: *Handbuch der Forensischen Psychiatrie*. Berlin–Heidelberg, Springer, 2010. 2008.

²⁵ A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (Btk.).

volt a terv, majd később a 14 éves korhatár megőrzése. A hatályos Btk.-ban a büntetethez alsó határként elfogadott 12 év sajátos kompromisszum eredményeként született meg.²⁶ Csupán egyes, kiemelten súlyos, erőszakos bűncselekmények²⁷ esetében lehet felelősségre vonni a 12-13 éves fiatakorú elkövetőket, ha a törvény szerint meghatározott egyéb feltétel is fennállt (belátási képesség megléte). Egyes adatok szerint 2004-ben a gyermekkorú elkövető száma 4000 volt, majd stagnált, s az utóbbi időben csökkenést mutatott.

12 és 14 év közötti korosztály megoszlását – a rendelkezésemre álló adatok alapján –, az alábbi táblázat szemlélteti:

Év	2009	2010	2011
Fiatakorúak	10 036	11 248	11 034
Gyermekkorúak	2 573	2 607	2 714
A gyermekek közül 12-14 év közötti	1 676 (65%)	1 655 (63%)	1 690 (62%)

(Forrás: Tájékoztató a gyermekkorúak és a fiatakorúak bűnözésével összefüggő egyes kérdésekről. Legfőbb Ügyészségi Informatikai Főosztály, Budapest, 2012.)

Ebből látható, hogy a gyermekkorú elkövetők 60%-a van 12 és 14 év közötti életkorban. Ergo valószínűsíthető, hogy évente 60-70 gyerek esetében vizsgálják meg pusztán azt, hogy rendelkeznek-e a büntetőjogi intézkedés elrendeléséhez szükséges belátási képességgel.²⁸ Vavró István kutatása szerint 2009-ben 12 és 14 év közöttiek 500 erőszakos és garázda cselekményt követtek el.²⁹ Azonban ezek többsége súlyos testi sértés és garázdaság volt, amik nem tartoznak a változással érintett bűncselekmények közé.

Vavró István állást foglal amellett, hogy a büntetethez 14 életévről 12 életévre való leszállítása téves jogalkotói reflexióesete, s azt mutatja, hogy a társadalmi problémákat a büntetőjog eszközeivel kívánják orvosolni. Szerinte egyre gyakrabban fordul elő, hogy a büntetőjog hatáskörét kiterjesztik, és olyan problémákat szeretnének vele megoldani, amikre nem a büntetőjog – hanem például a szociálpolitika, a neveléstudomány – hivatott.³⁰

²⁶ TÓTH Mihály: Az új Btk. bölcsőjénél. *Magyar Jog*, 2013/9. 530.

²⁷ Ezek a bűncselekmények: emberölés, erős felindulásban elkövetett emberölés, halált vagy életveszélyt okozó testi sértés, rablás, kifosztás súlyosabban minősülő esetei. Btk. 16. §.

²⁸ TÓTH i. m. 531.

²⁹ VAVRÓ István: A vagyon elleni bűnözés néhány kérdése. *Belügyi Szemle*, 2012/11. 29.

³⁰ KŐHALMI László: A büntetethez 14 életévről 12 életévre való leszállítás kérdése. *Jogelméleti Szemle*, 2013/1. 12.

Ahhoz, hogy a tizennégy év alatti, tizenkettedik életévét betöltött fiatalok büntethető legyen, elkövetőként rendelkeznie kell a bűncselekmény következményeinek felismeréséhez szükséges belátási képességgel. Amennyiben ez nem állapítható meg a tettes esetén, akkor büntethetőséget kizáró okként azt eredményezi, hogy nem lehet őt felelősségre vonni.³¹Fiatalok által elkövetett bűncselekmény elbírálásánál számításba kell venni az elkövető: értelmi, erkölcsi, szellemi érettségét valamint önkontrollját is. (együttesen belátási képességét). A gyakorlatban tehát egy komplex vizsgálatot igényel.

A szellemi érettség alatt kognitív képességet értenek, mely alapján a fiatalok képesek a különbséget megérteni a jogos és jogtalan között.

Az erkölcsi érettség ezzel szemben a bűn, bűnösség megélésének élményét takarja, valamint a képességet az alapvető normákkal való azonosulásra.

Az önkontroll vizsgálata a külső és belső kényszereknek való ellenálló képességét méri, rendelkezik-e a fiatalok kellő belső tartással ahhoz, hogy a felismert normának megfelelő magatartást tanúsítson.

A belátási képességet minden egyes esetben kell vizsgálni, s a bíróság hivatalból köteles a belátási képesség vizsgálatának elrendelésére.³² Azonban mindez megoldhatatlannak tűnő technikai problémát takar. Nem tudni azt, hogy kinek a szakmai kompetenciája azt eldönteni, hogy az ép elmeműködésű fiatalok elkövető erkölcsileg és értelmileg kellően fejlett-e. Ez a probléma már korábban felütötte fejét, az 1908-as büntetőnovella hatálya idején úgynevezett „Tízparancsolat-tesztet” alkalmaztak. Ez azt jelentette, hogy aki ismerte a parancsokat, belátási képességgel rendelkezett, aki nem ismerte azokat, büntetőjogilag sem felelt.³³ Felmerülő akadályokra próbálnak megoldást találni, így például gyermekkorú elkövetők esetén a szakértő kirendelésének meg kell történnie.

A kompetencia kérdésére a válasz az, hogy két szakértő igénybevétele mellett hozzák létre a szakvéleményt a beszámítási és belátási képességről. A gyermekpszichiáternek nyilatkoznia kell a gyermekkorú terhelt pszichés betegségéről, zavaráról, az igazságügyi pszichológus szakértőnek pedig a személyiségfejlődéséről. Azonban további problémát jelent, hogy minderre nincs

³¹ FICSÓR Gabriella: A belátási képességről. In: BÁNÁTI János – BELOVICCS ERVIN – POLT Péter – TÓTH Mihály (szerk.): *A jogegység szolgálatában. Kónya István ünnepi kötet*. Budapest, HVG-Orac, 2014. 81.

³² FICSÓR i. m. 87.

³³ A Magyar Kriminológiai Társaság 2007. január 26. napján tudományos ülést tartott az „Életkor és belátási képesség” címmel. Az ülés apropóját az új Büntető Törvénykönyv koncepciója szolgáltatta. Az összefoglalót dr. Ligeti Miklós készítette. www.vaskuti.hu/mozaik/Eletkor/belatasikepesseg.doc (letöltve: 2016. 05. 02.)

megfelelő jogszabály, valamint az Országos Igazságügyi Orvostani Intézet 14. és 20. számú módszertani levelei³⁴ sem szólnak a szakértők kompetenciájáról a belátási képesség tekintetében. Így egyetlen egy megoldást véleményem szerint pusztán az új büntetőeljárási törvény jelenthet számunkra.

4. Zárszó

Tanulmányomban törekedtem egy átfogó, komplex képet adni az elmeorvos szakértők jelentőségéről, szerepéről napjainkban a büntetőeljáráásban. Kutatásom során végig látszott, hogy a hazai jogász világot is rendkívül megosztja a szakértők szerepe, objektivitása egy esetlegesen felmerülő szakkérdés tekintetében. Sokan támadják őket, mások oltalmazzák. Jelenleg számomra sem egyszerű állást foglalni a kérdésben, viszont abban biztos vagyok, hogy az emberölésekkel kapcsolatos bűncselekmények esetében nem kis szerepet töltenek be munkájukkal, valamint a jogalkalmazók döntésének is egy kisebb (vagy nagyobb) szeletét képezi az általuk adott vélemény. Bízom benne, hogy az új büntetőeljárási törvény megszületésével egy új korszak fog nyílni az eljárásban, s a kérdések, esetlegesen felmerülő problémák, valamint ellentétek megszűnnek, megoldásra kerülnek.

³⁴ 14. sz. módszertani levél az igazságügyi pszichiátriai szakértői vizsgálatokról és véleményezésről. http://semmelweis.hu/igazsagugy/files/2012/06/14_mszlev.pdf (letöltve: 2016. 05. 30.); 20. számú módszertani levél az igazságügyi pszichológus szakértők működési köréről és tevékenységéről www.miszk.hu/system/files/users/u82/20_modsztartani_level.doc (letöltve: 2016. 05. 30.)

A KÜLÖNÖS KEGYETLENSÉGGEL ELKÖVETETT EMBERÖLÉSEK PSZICHOLÓGIAI HÁTTERE

SZÉCSI Ádám

1. Előszó

Büntetőjogi műhelydolgozatomban a különös kegyetlenséggel elkövetett emberölésekről, illetve a bűncselekmény brutalitása és az elkövető egyént sújtó mentális és személyiségzavar közötti kapcsolatról számolok be részletesen.

Rendkívül érdekesnek tartom, hogy az elmét érintő ilyesfajta problémák képesek akkora mértékben megváltoztatni az emberek személyiségét, viselkedését, tudatát, környezetükhöz és családjukhoz való viszonyát, hogy ennek hatására valaki életét elvegyék, emberölést kövessenek el, nem is akárhogyan, hatalmas dühtől és agressziótól vezérelve, különös kegyetlenséggel.

2. Mikor beszélhetünk különös kegyetlenséggel elkövetett emberölésről?

A különös kegyetlenséggel elkövetett emberölések esetén az emberiség, erkölcsi szempontokból szükséges kiindulnunk.¹ Különös kegyetlenségről beszélhetünk akkor, ha az átlagost lényegesen meghaladó szenvedéssel járó, rendkívüli embertelenséggel, brutalitással, gátlástalanul, az emberi méltóság mély megalázásával, emberi mivoltából kivetkőzve viszi véghez az elkövető az ölési cselekményt.²

E cselekmény megvalósulásának általános feltétele, hogy az elkövető tudatának át kell fognia a végrehajtás különös kegyetlenségét. A tudattartalomra a

¹ TÓTH Mihály – NAGY Zoltán (szerk.): *Magyar büntetőjog – Különös rész.* Budapest, Osiris, 2014. 49.

² 3/2013. számú BJE határozat, Dr. Darák Péter a Kúria Büntető Kollégium vezetőjének indítványa 8. pont.

sérülések számából, súlyából, jellegéből, a bántalmazás hosszantartó, elhúzódó voltából, a sértett látható szenvedéseiből, illetve a sértettnek a végrehajtás során mutatott viselkedéséből vonható le a következtetés.³

A cselekmény eshetőlegesen szándékkal és mulasztással is megvalósítható. Ennek oka, hogy különös kegyetlenség esetén, mint elkövetési mód a szándék tudati, akarati oldalához és nem az érzelmi oldalhoz kötődik, tehát az elkövető felismeri magatartásának különös kegyetlen voltát, valamint annak halálos kimenetel előidézésére alkalmasságát, azonban a halál bekövetkezését ő maga nem akarja, de abba közömbösséggel belenyugszik.⁴

Nincs jelentősége az elkövetés eszközének vagy annak, hogy a sértett érzett-e bármiféle fájdalmat az elkövetés során. Eszköz nélkül pusztá kézzel, agyonveréssel, rúgással, rátérdeléssel, taposással való elkövetés is megalapozhatja a különös kegyetlenséget például a taxis gyilkosság esetén. Viszont itt tisztázni kell, hogy testi sértésre vagy az emberölésre irányult-e az elkövető szándéka.⁵

Nem csak a testi, hanem a lelki gyötrelmek is megalapozhatják a különös kegyetlenséget. Ilyen lehet például a nemi megalázás vagy ha a halál elkerülhetetlen bekövetkeztének felismerése és az emiatti létrejövő halálfélelem az átlagosnál nagyobb lelki félelmet vált ki a sértettben, továbbá ha a sértett magatehetetlenné válik az ápolási és gondozási kötelezettség elmulasztása miatt és halála az átlagosat meghaladó szenvedések között következik be.⁶

Minden esetben megalapozza a különös kegyetlenséget a tűzhalál, élve eltemetés és az ölési cselekmény megelőző kínzás.⁷

3. A különös kegyetlenséggel elkövetett emberölések előfordulási gyakorisága

Az élet elleni bűncselekmények körében még mindig a 25 évnél idősebb korosztály vesz részt a legjelentősebben, 20-25% fiatal felnőtt (18-24 év), 10-13% (14-17 év) fiatakorú.

Ha megvizsgáljuk a statisztikát, akkor láthatjuk, hogy az emberölés alapesete jóval nagyobb számot mutat a felnőtt korúak körében, mint a fiatakorúaknál. Ezzel ellentétben az emberölés minősített eseteit vizsgálva a nyereségvágyból

³ BELOVICS Ervin – MOLNÁR Gábor Mikós – SINKU Pál: *Büntetőjog II. – Különös rész.* Budapest, HVG-Orac, 2015. Negyedik, hatályosított kiadás. 94–95.

⁴ *Kúriai Döntések* 2014/10., 294. szám., Kúria Bfv. III. 1.420/2013.

⁵ 3/2013. számú BJE határozat.

⁶ BELOVICS–MOLNÁR–SINKU (2015) i. m. 94–95.

⁷ BELOVICS–MOLNÁR–SINKU (2015) i. m. 95.

és különös kegyetlenséggel elkövetett emberölések a fiatal korosztályok körében jellemzőbbek.

A következőkben két kutatás eredményeit felhasználva szeretnék írni a fiataikorúak és a fiatal felnőttek körében megvalósuló szándékos emberölésekről, illetve az ezen cselekmények megvalósulásához hozzájáruló rizikófaktorokról, azaz az ezen tettekig vezető útról.

Az egyik vizsgálatot 1987-ben Pittsburghben David Farrington és Rolf Loeber végezte el 1500 kiválasztott – 1., 4. és 7. osztályos – iskolás fiú segítségével, melyben az események bekövetkeztéért felelőssé tehető magyarázó és magatartási faktorokat a gyerekek teljes életútján át kísérték végig.⁸

A másik egy Magyarországon végzett retrospektív kutatás volt, amelyben összesen 65, 14-24 év közötti személy által a 2005-2009-es időszak alatt elkövetett és bizonyított emberölési tettek aktáit vizsgálták.⁹

A két vizsgálatot analizálva látható, hogy a következő tényezők azok, amelyek mind az amerikai, mind pedig a magyar esetekben hatással lehetnek e korosztályok életében az ilyesfajta cselekedetek foganatosítására.

3.1. Az emberölés elkövetéséért felelős lehetséges rizikófaktorok

David P. Farrington megfogalmazásában a rizikófaktorok egy olyan halmaz elemei, amelyek együttes előfordulása antiszociális viselkedéshez, erőszakhoz vezethet.¹⁰ A rizikófaktor tárgyát képező részhalmazok a következők lehetnek:

Az elkövető neme: az amerikai kutatásban kizárólag férfiakat vizsgáltak, így 100 %-ban ők voltak az elkövetők. Hazánkban a férfiakat és nőket együttesen véve 91,6% volt a férfi elkövetők aránya. Ebből megállapítható, hogy a fiataikorú és fiatal felnőtt korú bűntettek elkövetői dominánsan férfiak.¹¹

Az elkövető életkora: Mindkét vizsgálati esetben a 18-19. éves korosztályba tartozók követtek el a legjelentősebb számban emberöléseket.¹⁰

Az esetek minősítése: A kutatásokban két minősítő körülményt vizsgáltak; a különös kegyetlenséggel elkövetett emberöléseket, valamint a nyereségvágyból elkövetett emberöléseket. Ezekből kitűnik az, hogy míg a 25 év feletti felnőttek esetén „csupán” emberölés alapesetét, addig a fiataikorúak és a fiatal felnőtt ko-

⁸ TAMÁSI Erzsébet – BOLYKY Orsolya – SÁRIK Eszter: *Az emberöléshez vezető út rizikófaktorai fiataikorúak és fiatal felnőttek körében.* (Kriminológiai Tanulmányok, 51.) Budapest, OKRI, 2014. 132.

⁹ TAMÁSI-BOLYKY-SÁRIK (2014) i. m. 133.

¹⁰ Uo. 131.

¹¹ Uo. 137.

rúak éretlenségéből, hevesebb, impulzívabb természetükből fakadóan a fentebb említett minősített esetek gyakoribbak.¹²

Az elkövető személyiségbeli és viselkedésbeli jellemzői: Itt általánosságban elmondható az, hogy valamennyi fiatal rossz iskolai teljesítményt produkált, aluliskolázott volt vagy alkalmi munkát folytatott. Alapvető problémáik voltak a közösségbe való beilleszkedéssel. Zárkóztak, hiányzik belőlük a büntudat, együttérzés, továbbá sokuknál leírták mentális zavarok vagy mentális betegségek, depresszió meglétét is. Nem volt ritka körükben az alkohol és/vagy drog fogyasztása sem.¹³

Szocioökonómiai tényezők: Egyértelműen kimondható, hogy az emberölést elkövető fiatalok családi helyzete problémás, csak csekély hányaduk él teljes családban, sokanál egyáltalán nincsen jelen a férfi mintaképként szolgáló apa. Ezek mellett a családok gazdasági státusza és a szülő(k) végzettsége alacsony, gyakorta segélyekből élnek.¹⁴

Mindezek a fenti tényezők közrejátszanak abban, hogy egy gyermek vagy fiatal felnőtt életében eljut addig a pontig, hogy elveszi embertársa, egy másik személy életét.

3.2. Kiterjesztett öngyilkosságok

A különös kegyetlenséggel elkövetett emberölések témakörével kapcsolatban szeretnék kitérni egy ritkán előforduló, de igen figyelemfelkeltő cselekményre, a kiterjesztett öngyilkosságok tárgykörére.

Különböző kutatók, mint Robert. K. Merton,¹⁵ Émile Durkheim,¹⁶ Donna Cohen¹⁷ elemzéseiből megfigyelhető, hogy a kiterjesztett öngyilkosságok esetén az elkövetők elsősorban 25 év feletti férfiak, akiknél tettük kiváltó oka a féltékenység, melynek következtében partnerükkel vagy partnerük mellett gyermekeikkel is végeznek. A nők kisebb hányadban ugyan, de szerepelhetnek

¹² Uo. 138–141.

¹³ Uo. 151–154.

¹⁴ Uo. 144–147.

¹⁵ Robert. K. MERTON: Társadalmi struktúra és anómia. In: ANDORKA Rudolf – BUDA Béla – CSEH-SZOMBATHY László: *A deviáns viselkedés szociológiája*. Budapest, Gondolat, 1974. 54–55.

¹⁶ Émile DURKHEIM: *Az öngyilkosság*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1967. 260–264.

¹⁷ Donna COHEN – Maria LLORENTE – Carl EISDORFER: Homicide – Suicide in Older Persons. *Journal of Psychiatry*, vol. 155., 1998/3. 390–396.

elkövetőkként, ekkor szinte kizárólag gyermekeikkel végeznek. A kiterjesztett öngyilkosságok esetében az elkövetők viselkedési és magatartásai faktorai között szerepel a depresszió, pesszimizmus, agresszió, értékvesztettség érzése, önostorozás és önmaga ellen fordulás. Freud pszichoanalitikus elmélete mondja azt, hogy minden öngyilkosság valójában megakadályozott gyilkosság.¹⁸

A kiterjesztett öngyilkosság típusait aszerint, hogy ki(k) felé irányul(nak) a szakirodalom

4 típusra osztja, így az lehet: a partner ellen irányuló, a gyermek(ek) ellen irányuló, a család (a partner és a gyermekek) személye ellen irányuló, valamint más rokonra vagy a családon kívül eső más személy felé irányuló.¹⁹

4. A különös kegyetlenséget elkövetők tetteit befolyásoló pszichológiai tényezők

A személyiségzavar nem egy hagyományos értelemben vett betegség, hanem egy folyamatosan fennálló kóros állapot. A személyiség képtelen alkalmazkodni a változó körülményekhez, az egész élet során ugyanazt az élményt és viselkedési mintát ismétli. Másképpen gondolkodik, érez, viszonyul embertársaihoz, mint ahogy egy hétköznapi ember teszi mindazt. Az empátia teljes hiánya jellemző rá, nem tudja más egyének helyzetébe beleélni magát és egoista szemlélete folytán, csak az ÉN képe él a fejében.²⁰

A személyiségi zavarok három nagy csoportba oszthatók:

- Különc viselkedéssel, érzelmi visszahúzóással jellemzett személyiségi zavarok: *paranoid*, *szkizoid* és a *szkizotíp* személyiségzavarok.
- Kiszámíthatatlan, teátrális viselkedéssel, érzelmi-indulati túlfűtöttséggel jellemzett személyiségzavarok: *antiszociális*, *borderline*, *hisztrionikus* és *narcisztikus* személyiségzavar.
- Szorongással, félnék viselkedéssel jellemzett személyiségzavarok: *elkerülő*, *depedens*, *kényszeres* személyiségzavar.²¹

¹⁸ BOLYKY Orsolya: *A kiterjesztett öngyilkosságok kriminológiai háttere*. (Kriminológia Tanulmányok, 52.) Budapest, OKRI, 2015. 62.

¹⁹ BOLYKY (2015) i. m. 68.

²⁰ FEKETE Mária – GRÁD András: *Pszichológia és pszichopatológia jogászoknak*. Budapest, HVG-Orac, 2012. Második, bővített kiadás. 147.

²¹ FEKETE–GRÁD (2012) i. m. 152.

Tanulmányom esetében az előbb felsorolt csoportok közül a kiszámíthatatlan, teátrális, érzelmi-indulati túlfűtöttséggel jellemzett személyiségzavarok a jelentősek.

4.1. Az antiszociális: „A szabályok az én igényeimet korlátozzák.”

Az antiszociális jellemzők már egészen kisgyerekkorban kialakulhatnak, ha nem megfelelő szocializációban nő fel a gyerek. Egy egészséges kisgyerek megtanulja, hogy vannak szabályok, viselkedési normák, örömszerzési módok, amelyeket be kell tartani. Ezzel szemben, ha olyan környezetben nő fel, ahol ezek a kritériumok nem teljesülnek, akkor később sem lesz képes a közösség normáihoz alkalmazkodni. A társas együttélés szabályait megszegi és a törvényeket nem tartja be. Az antiszociális ember viselkedését pillanatnyi késztetési irányítják, impulzív, ingerlékeny. Az ingerlékenységét leginkább a fizikai agresszió formájában találja meg, s ilyenkor családtagjait sem kíméli. Megfontolás nélkül cselekszik, hirtelen képes ölni, de akár önmaga ellen is képes agresszióját fordítani.

Azonban nem minden esetben beszélhetünk antiszociális személyiségzavar kapcsán bűncselekmény elkövetéséről. Számos esetben ezek a személyek képesek megtalálni érvényesülésüket a társadalomban és akaratukat szociálisan elfogadott módon tudják foganatosítani.

4.2. A borderline: „A céljaim jók; nem jók. Az emberek nagyszerűek; nem, nem azok.”

A borderline személyiségzavar egy, a pszichózis határán elhelyezkedő határeseti szindróma. Egy olyan átmeneti állapotot képez, ahol a személy a normalitás és a pszichózis határán mozog. A mentális funkciók a esetében annyira gyenge, hogy egy enyhe pszichés megterhelés hatására vagy akár különösebb ok nélkül is egyszerűen szétesik. A pszichés kiváltó hatás lehet például veszteség, egy nehéz döntési helyzet vagy drog- és alkoholfogyasztás.

Az egyén kapcsolata megszakad a külvilággal, a valósággal és gondolatainak, indulatainak kontrollja teljesen megszűnik. A tudatzavar tarthat pár órán át, de akár napokig is. Mindeközben önkárosító tevékenységgel is járhat, például: megcsonkítja, felgűjtja magát, felvágja az ereit. Ezen időszak alatt az önkárosításon kívül magatartása kiszámíthatatlanná válik, indulatvezérelt lesz,

nem törődve tetteinek következményeivel. Ez a fajta személyiségzavar a nőknél gyakrabban fordul elő és felnőttkorban tetőzik.²²

A borderline személyiségzavar kapcsán szeretném példaként felhozni a következő jogesetet. V. István 2011. július 19-én több késszúrással végzett barátnőjével, édesanyjával és nagymamájával, végül pedig önmagával is, elvágva saját torkát. A férfi depresszióban szenvedett és gyógyszeres kezelés alatt állt, emellett alkohol- és drogproblémái is voltak. Már egy hónapja fenyegetőzött öngyilkossággal. Feltehetően tettének elkövetésére barátnője elköltözésének híre sarkallta.

Dr. Zacher Gábor toxikológus véleménye alapján vannak olyan hallucinogén, pszichoaktív szerek, amelyek az általam említett jogesetben is, mérsárláshoz vezethetnek. Olyan hatást váltanak ki az emberből, amelyek előre nem tervezettek. Egyszer csak valamilyen negatív hír hallatán elveszti az egyén a kontrollját és ezen idő alatt képes kárt tenni családjában, kiirtani azokat és önmagával is végezni.²³ A kilátástalan élet, jelentős adósságok, a szeretett barátnő lehetséges elvesztése, depresszió és a tudatmódosító szerek együttes hatásai eredményezhették ezt a szomorú eseményt.

4.3. A nárcisztikus: „Egyedül én számítok.”

Ez a fajta személyiségzavar az önimádatról szól. Az egyén önbecsülése eltúlzott, nagyképű, beképzelt, különlegesnek tartja magát. Elvárja, hogy az emberek kedvesek legyenek hozzá, csodálják, figyeljenek rá. Sokszor a figyelmet úgy szeretné kivívni, hogy felsőbbrendűségét, nagylelkűségét szerénysége mögé bújtatja. Ha az emberek nem teljesítik az elvárásait, akkor könnyen dühössé, agresszívvé válik, emiatt gyakran kerül konfliktusba. Hiányzik belőle a mások iránti tisztelet, megbecsülés, empátia. Kialakulásának oka egyelőre ismeretlen, de felelőssé tehető a gyermekkori rossz bánásmód vagy a túlzott elragadtatás. Általában jellemző, hogy ezek a személyek betartják a normákat, kevés olyan eset van, amikor törvényt sértenek.²⁴

A nárcisztikus személyiségtípus talán egyik legsötétebb példája a százhalombattai rém, Balogh Lajos. A férfi kezdetektől fogva beismerte az elkövetett

²² Uo. 171–173.

²³ FARAGÓ Ottó: *Magyar sorozatgyilkosok 1900-tól 2012-ig*. Budapest, Oriold és Társai Kiadó, 2012., 322–323.

²⁴ FEKETE–GRÁD (2012) i. m. 179–182.

gyilkosságokat és őszinte beismerő vallomást tett, de cselekedeteit egy pillanatra sem bánta meg, sőt büszkén, élvezettel mesélt azokról.

Vallomását elolvasva minden egyes szavából érezhető pökhendi, fölényeskedő stílusa: „*Azt gondolom, nincs mindenkinek joga arra, hogy éljen.*” Ahogyan azt az elmeorvosi szakértő is megállapította Baloghról, egy magas értelmi színvonallal rendelkező, domináns, uralkodó típus, aki az őt ért hatásokat feldolgozni nem képes, magában forrong és csupán az alkalmas pillanatra vár, hogy másokon bosszút állhasson.

A férfi életfogytiglani büntetést kapott, de 2025-ben bizottság dönthet arról, hogy képes-e ismét beilleszkedni a társadalomba, szabadon engedhető-e. Egy néhány évvel ezelőtt adott interjújában a következőket nyilatkozta: „Olyan piszkos munkát maga még nem látott! Nem ebbe az országba, ezen a világon, amit én ott kinn művelnék! Mondom, válogatottan a legundorítóbb bűncselekményeket követném el. Válogatottan, tehát tőlem ilyet nem látna senki, hogy utcán valakit fejbe lövök, mert az nem elég megbotránkoztató.”²⁵

Nos úgy gondolom, ezek alapján döntse el mindenki, hogy egy ilyen szörnyeteg visszakerülhet-e valaha is a társadalomba.

4.4. A pszichopata: „Minden antiszociális ember pszichopata, de nem minden pszichopata antiszociális.”

A pszichopátia és az antiszociális személyiségzavar különböznek egymástól, de viselnek hasonló jegyeket. Azonban a pszichopátia tágabb fogalom.

A pszichopáták általánosságban véve kitűnő normaismerettel rendelkeznek, de azokat képtelenek betartani betegségük miatt. Biológiai értelemben gátlástalanok, ezért könnyen követnek el erőszakos bűncselekményeket.²⁶

A pszichopátia mentális zavar, egy élethosszig tartó hajlam, állapot. A pszichopata egy részvét nélküli ragadozó. Olyan személy, aki, ha szükséges a sármját, megnyerő jellemét használja, de képes fenyegetést alkalmazni és céljának elérése érdekében hidegvérrel folyamodik erőszakhoz. Nem dühöng, nem lehet kikököteni, mindig nyugodt és megfontolt. Sokszor kivételes intelligenciával rendelkezik. Dr. Scott Duncan bostoni törvényszéki elmeszakértő úgy nyilatkozott, hogy a pszichopátának minden képessége megvan ahhoz, hogy normálisnak tűnjön: olyan, mint amikor egy friss tál gyümölcsöt látunk a kony-

²⁵ FARAGÓ (2012) i. m. 136–138.

²⁶ FEKETE–GRÁD (2012) i. m. 161–170.

haasztalon, majd ahogy közelebb lépünk és elveszünk egy darabot rájövünk, hogy igazából nem is valódi.²⁷ A pszichopáták viselkedése agresszív, elnyomó, fenyegető és félrevezető. Hidegvérrel cselekszenek, nem éreznek semmiféle érzelmi megrázkódtatást. Az erőszak és az agresszió eszközként jelenik meg náluk a cél elérése érdekében. Ezzel szemben a többi elkövető agressziója reaktív jellegű, tehát a másoknak okozott sérelem miatt megbánást, büntudatot éreznek. A társadalomra sokkal nagyobb veszélyt jelentenek, mint egy átlagos elkövető, mivel a pszichopáták esetén sokkal jelentősebb a visszaesők száma.²⁸

Egy másik megközelítésben a pszichopátia olyan egymással összefüggő tünetek együttesét jelenti, mint amilyen a hamisság és felszínesség, én-centrikus-ság és nagyzolás, a megbánás, büntudat hiánya, a megtévesztés, manipuláció, impulzivitás, magatartáskontroll hiánya és sekélyes érzelmek. Maga a kóros állapot kialakulhat a rossz szociokulturális környezet, a gyermek-szülő kapcsolat negatívuma, abnormálisan fejlődött agyi struktúra, gyermekkori bántalmazás következtében. Hare szerint, ha nem is érzik át, milyen fájdalmat és károkat okoznak másoknak, ezek az emberek éppen eleget tudnak a társadalmi élet erkölcsi normáiról és szabályairól ahhoz, hogy a szerint éljenek és épelméjük révén viseljék tetteik felelősségét.²⁹

Tökéletes példája ennek a személyiségzavar típusnak a Győrött 1995. január 26-án több emberen, részben kitervelten, nyereségvágyból, aljas indokból, különös kegyetlenséggel elkövetett emberölés büntetében bűnösnek talált Bene László, akit a bíróság életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt, kijelentve, hogy leghamarabb húsz év múlva bocsátható feltételesen szabadlábra. Bene László önmagát is ekképpen jellemzi: „*én a pszichopata*”.

Ha részletes vallomását elolvassuk már annak hangvételéből láthatóvá válnak a fentebb leírt típus jellemvonásai. A bűncselekményeket minden esetben nagy gonddal, körültekintéssel és precizitással tervezte meg, azokat többször „elpróbálta”. Így tett a Skála-ügy kapcsán is, amikor a taxi elé való kifordulástól a rádióba lövés pillanatán át minden egyes momentumot végigvett tettestársával, Donászi Aladárral és csupán annak hirtelen felindulása következtében fejeződött be az eset egy egyetemista pénzkísérő és a taxisofőr halálával és 12 eldördülő lövéssel.

²⁷ BOGNÁR Alexandra: A pszichopátia egy védőügyvéd szemével. *Ars Boni blog*, <http://arsboni.reblog.hu/a-pszichopatia-egy-vedougyved-szemevel>

²⁸ Paul BABIAK – Robert D. HARE: *Kígyók öltönyben*. Budapest, Scolaris, 2013. 29–30.

²⁹ TAMÁS Róza: *Betegek vagy bűnözők?* <http://www.hatterkiado.hu/betegek-vagy-bunozok-tamas-rozsa-recenzioja>

A Székesfehérvár és Csór közötti katonai gyakorlótéren meggyilkolt két vadász esetében jól látható Bene Lászlónál a büntudat, a megbánás és érzelemlenység teljes hiánya: „Odaértem hozzá. A földön feküdt a nagydarab ember. Mit bohóckodsz? – kérdeztem többször egymás után és a fejéhez nyomtam a pisztolyom. Láttam, hogy alszik.”³⁰

5. Összegzés

Az általam fentebb említett három jogeseten keresztül kiválóan értelmezhetőek az említett heves, érzelmi indulatokkal tűzdelt személyiségzavarok, amelyek a különös kegyetlenséggel elkövetett tett megvalósítására sarkallták a bűnösöket.

Egy esetben az elkövető a családja brutális lemészárolását követően végzett önmagával is, így ő maga már nem volt elítélhető. Szemben Balogh Lajossal és Bene Lászlóval, akiket a bíróságok életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.

Kérdés, hogy mennyire jó megoldás ez?

Bezárni és rácsok mögött tartani két olyan személyt, akik vallomásaikban az együttérzés, a megbánás jelének szikráját sem mutatták, akik egy napon a börtönből kiszabadulva véleményem szerint a társadalom, az emberi életek számára ugyanolyan veszélyessé, ha nem még kegyetlenebbé válnak.

Úgy gondolom, hogy a megoldás az effajta személyiségzavarral küzdők számára – természetesen a külvilágtól elzárva – betegségük kezelése, elmeállapotuk helyreállítása lenne, már amennyire ez az összetett probléma az orvoslás jelenlegi eszközeivel eredményes lehet.

Az első és legfontosabb lépés az általam fentebb említett rizikófaktorok felismerése lenne és így már fiatal korban kiszűrhetőek lehetnének ezek a személyek és el sem jutnának egy ilyen szörnyű cselekedetek végrehajtásáig.

Abban az esetben, ha pedig már eljutott odáig az illető személy, hogy létrejött és detektálható esetében a személyiségzavar, úgy kombinált terápiaként gyógyszerrel történő gyógykezelés és egy megfelelően képzett, felkészült személy segítségével történő egyéni vagy csoportos pszichoterápia lehet a megoldás, amely során a terapeuta megkísérel bizalmas, jó kapcsolatot kialakítani az elkövetővel, majd fokozatosan megpróbálja annak személyiségét átformálni.

A kérdés csak az, hogy mekkora „gyógyulási” esélyt remélhetünk.

³⁰ FARAGÓ (2012) i. m. 179–184.

A KITERJESZTETT ÖNGYILKOSSÁG A TERRORIZMUS TÜKRÉBEN

MOLNÁR István

1. Az öngyilkosság fogalmi megközelítései

Az öngyilkosság fogalmi meghatározását mind az orvostudományban, mind pedig a szociológiában megtaláljuk.

A szociológiai megközelítések közül Émile Durkheim meghatározása az, ami az egyik alapját képezi az öngyilkosságról szóló kutatásoknak. Durkheim megfogalmazásában: „minden olyan haláleset, amelyet közvetlenül vagy közvetve magának az áldozatnak valamilyen pozitív vagy negatív aktusa idézett elő, ha tudta, hogy szükségképpen eredményre vezet”.¹ A fogalmi elemek közül kiemelendő, hogy gyakran az öngyilkosságot a személy önmaga ellen elkövetett agresszív, tevőleges cselekményeként szokták beállítani, de nem csak tevőleges magatartással, hanem passzív magatartással is ki lehet váltani. Durkheim példaként említi azt az esetet, amikor a személy önmagát kiéhezteti, az is minősülhet öngyilkosságnak. Megjelenik meghatározásában a tudati elem, mely szerint tudja vagy tudnia kell a személynek, hogy tette szükségképpen ilyen eredményre vezet, mert amennyiben nem értelmezhető a tette, a meghalás melletti tudatos döntésnek, így a tette öngyilkosságnak sem tekinthető. A tudati elemnek a beemelésével Durkheim kizárja az állatokat, akik ösztöneik alapján cselekszenek, nem pedig tudatos döntéseket hoznak, illetve mindazon személyeket, akik nem képesek megítélni tettüknek a következményeit, tehát nem beszámíthatóak.

Az orvostudományi megközelítés mind a nemzetközi, mind pedig a magyar szakirodalom területén egységesebb, mint az öngyilkosság szociológiai szempontú meghatározásai. Eszerint öngyilkosságot az követ el, aki önkezével vet véget az életének. Több kritériumot határoz meg az orvostudományi

¹ Émile DURKHEIM: *Az öngyilkosság*. Budapest, Közgazdasági és Jogi kiadó, 1982. 32.

megközelítés az öngyilkosságra. Az első a szándék kialakulása, második az ehhez kapcsolódó módszer az élet kioltására, ez sokféle lehet, rendszerint valamilyen tevőleges magatartás, mint például gyógyszer túladagolás vagy valamely élet kioltására alkalmas eszközzel elkövetés, valamint a módszer és cselekvés sémájának a meghatározása.² A meghalás szándékának a középpontba állítása azonban nem tekinthető univerzálisnak. Másik nézet szerint nem a meghalás szándéka áll a középpontban, hanem a megszüntetés, a befejezés, mert az öngyilkos akcióban központi elemnek tekinthető az adott élethelyzet megszüntetésének a vágya.³ Ez a második fogalom meghatározás tágabb értelmezésre ad lehetőséget, mint az első. Ebben a meghatározásban alapvetően nem a halál a cél, habár eszköze lehet a cél megvalósításának, hanem a cél egy adott állapot megszüntetése. Ez cél lehet egy egzisztenciális problémák miatti állapot megszüntetése, de egyszerismind valamely igazságtalan állapot vagy igazságtalannak vélt állapot megszüntetése is. Ebbe a második értelmezésbe az öngyilkosság valamennyi formája besorolható. Így a kiterjesztett öngyilkosságot elkövető is, aki szubjektíve elviselhetetlennek érzi az állapotát és ezt látja az egyetlen kiútnak, illetve az öngyilkos merénylő is, aki a társadalmi berendezkedést látja igazságtalannak, és ennek az állapotnak a megszüntetésére használja fel eszközül az öngyilkosságot. Ha az első fogalom alapján a szűk értelmezést fogadjuk el, ebben az esetben a cél a meghalás és csupán a következmény a befejezés, az állapot megszűnése, hiszen a tett elkövetéskor nem terjed ki arra a tudat, hogy konkrétan milyen állapotot kíván megszüntetni, a tette ebben az értelmezésben az életosztón elleni sikeres harc (a mártíromság felvállalásával).

2. A kiterjesztett öngyilkosság kapcsolata az öngyilkossággal és a terrorizmussal

Öngyilkosság mint társadalmi jelenség, nem önmagában létezik, hanem szoros kapcsolat mutatkozik közte és más, a társadalomban meglévő folyamatok között. Ezek közül talán a legszorosabb kapcsolatot az emberöléssel, mint társadalmi jelenséggel mutat. Az öngyilkosság és az emberölés kapcsolatára tekintettel többféle álláspont létezik a szakirodalomban. Az egyik álláspont az olasz kriminológiai iskola nézőpontja, mely szerint az emberölések és az öngyilkosságok száma fordított arányban állnak egymással. Egyazon jelenség

² BUDA Béla: *Az öngyilkosság*. Budapest, Animula Kiadó, 2001. 65.

³ Farberow nézetét idézi Buda Béla fent említett könyvében.

két okozataként határozták meg.⁴ Ezt örök törvénynek tartják, ezért mikor a kodifikáció során vita volt arról, hogy büntethetőnek nyilvánítsák-e az öngyilkosságot, egyértelműen amellet foglaltak állást, hogy amennyiben ezt megtennék, egy biztonsági féket kivennének a rendszerből, és az emberölések száma szükségképpen növekvő tendenciát mutatna.

Az olasz kriminológiai irányzat gondolatiségével mutat rokonságot Sigmund Freud megállapítása is, mely szerint minden gyilkosság egy megakadályozott öngyilkosság. Ezt a nézetet nem osztotta Durkheim, mert álláspontja szerint, noha vannak öngyilkos típusok, akikre ez a törvény igaz, ilyenek tekinthetők az egoista öngyilkos típusok, de az altruista illetve az anómiás öngyilkosok esetében az örök törvény a visszájára fordul, mert az altruista öngyilkosokra a személy alacsony tisztelete a jellemző, és ahol a személy önmagát sem tiszteli, ott a másikat sem fogja. Anómiás öngyilkosok esetén az öngyilkosságot a személy kétségbeesése idézi elő, és a körülményeknek az esetlegességi fokától függ, hogy visszafordul-e az agresszió saját személyére, vagy pedig a másik személy ellen fordul.⁵

A kiterjesztett öngyilkosság és az emberölés kapcsolatát vizsgálva Coid 1983-as kutatása két konzekvenciát vont le: ahol több a kiterjesztett öngyilkosság, ott kevesebb az emberölés, és ahol több az emberölés, ott kevesebb a kiterjesztett öngyilkosság. Ezt a nézetet – annak ellenére, hogy uralkodónak tekinthető, vannak, akik vitatják. A másik megállapítása, hogy a kiterjesztett öngyilkosság legtipikusabb esete a partner, gyermek, valamint a férfiak egymás között kiterjesztett öngyilkossága.⁶

A társadalmi jelenség közül nem csak az emberöléssel, hanem a terrorizmussal is szoros kapcsolatot mutat a kiterjesztett öngyilkosság. A terrorizmus meghatározása azért olyan nehézkes, mert köznapi használatban és a médiában is minden erőszakos cselekedethez a terrorizmus fogalmat rendelik hozzá, figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy önmagában egy erőszakos cselekedet nem tekinthető minden esetben terrorista cselekvésnek. A másik ok az, hogy a terroristák önképe megtagadó jellege, melynek értelmében ők szent harcosnak tartják magukat, akik valamely pozitív cél elérése érdekében nyúlnak a politikai erőszak eszközéhez, még a nyugati társadalom szemében erőszak és

⁴ Enrico Ferri és Morselli nézeteit idézi: DURKHEIM i. m. 319.

⁵ DURKHEIM i. m.

⁶ BOLYKY Orsolya: *A kiterjesztett öngyilkosságok kriminológiai háttere.* (Kriminológiai Tanulmányok 52.) Budapest, OKRI, 2015. 63.

a pusztítás letéteményesei.⁷ Ezt a nehézséget felismerve a terrorizmus fogalmának meghatározására a leideni egyetem két kutatója egy egyedi módszert dolgozott ki. Összegyűjtötték 109 hivatalos és tudományos megfogalmazását a terrorizmusnak, ezeket összehasonlították és kigyűjtötték a leggyakrabban előforduló elemeket: az erőszak, a politikai cél, a félelemkeltés, a rettegés, mint eszközök jelentek meg ezekben a meghatározásokban. Mindazonáltal kiemelendő, hogy ezek a nyugati világnak az értékrendszerét tükrözik, így a kulturális sokféleség jegyében különféle megoldások létezhetnek a terrorizmus fogalmának a meghatározására.⁸

Ha a terrorizmust, mint társadalmi jelenséget vizsgáljuk, annak gyökerei egészen az ókorra vezethetőek vissza, és az első terroristák is öngyilkos merénylők voltak. Ez is e két társadalmi jelenség szoros összefonódását mutatja. A terrorizmus legmélyebb gyökerei között tartják számon a júdeai felkelést, amely a római uralom ellen irányult, illetve a szikárusok által elkövetett terrorcselekményeket az első század második felében Jeruzsálemben, továbbá az 1192-ben Montferrati Konrádot legyilkoló síita szektásokat. A XII-XIII. században éltek a terrorizmusra kiképzett iszlám szekta tagjai, az asszaszinok az Elburs hegységben.⁹ Amennyiben ilyen szoros kapcsolat mutatkozik az öngyilkosság és a terrorizmus között, akkor jogosan feltételezhető, hogy a terrorizmus és az emberölés között is szoros kapcsolat van. Ha ez igaz, akkor a terrorizmust a kiterjesztett öngyilkosságokhoz is rokonság fűzi, és ebben az esetben az öngyilkos merénylő a kiterjesztett öngyilkosság egy speciális alakzataként értelmezhető.

3. A kiterjesztett öngyilkosság

A kiterjesztett öngyilkosság pontos fogalmi megközelítését a pszichiátria tudománya határozta meg. Eszerint kiterjesztett öngyilkosságról akkor beszélünk, ha az öngyilkosságot elkövető személy mást, annak beleegyezése nélkül bevon az öngyilkosságba. A nemzetközi szakirodalom azt is hozzáteszi, hogy mindennek 24 órán belül kell történnie.¹⁰ Nem beszélhetünk kiterjesztett öngyilkosságról

⁷ Bruce HOFFMAN: A terrorizmus belülről. (Ford. Boris János) In: TÁLAS Péter (szerk.): *A terrorizmus anatómiája*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2006.

⁸ Ariel MERARI: A terrorizmus, mint lázadás stratégiája (Ford. Pásztor Péter) In: TÁLAS i. m.

⁹ TARJÁN G. Gábor: A terrorizmus történeti dimenziói. *Belügyi Szemle*, 2002/6–7. 5–26.

¹⁰ NAGY Szilvia: Öngyilkosság. <http://www.drnagyiszilvia.hu/publikaciok/ongyilkossag/ongyilk3.html>

abban az esetben, ha a személy beleegyezik, hogy az elkövető az öngyilkossága előtt őt is megölje. Az ilyen esetek irodalmi-történelmi elemzései e beleegyezés valóságát boncolják, pl. Mayerlingi tragédia, vagy Hitler utolsó napjai.

A kiterjesztett öngyilkosság egyaránt magán viseli az öngyilkosság és az emberölés jegyeit is, ebből kifolyólag egyfajta határterületet képez az öngyilkosság és az emberölés között. Egyrészt a személy agressziója önmaga és a másik személy ellen is irányul mind az öngyilkosság, mind pedig az emberölés során, amelyből arra lehet következtetni, hogy az elkövetőt az emberi élet iránti alacsony tisztelet jellemzi. Az egyik a saját élet kioltásával, míg az emberölés a másik ember életének a kioltásával, ez utóbbi vonás miatt értelmezhetjük az emberölés egyik esetének. Ha a kiterjesztett öngyilkosság sikeres, azaz miután végzett a személyekkel, önmagával is végez, akkor büntetőjogi felelősségre vonásról nem lehet szó, mert az elkövető halála büntethetőséget megszüntető ok. Amennyiben azonban a kiterjesztett öngyilkosság sikertelen, miután az elkövető végzett azokkal a személyekkel, akiket be kívánt vonni, de saját maga megölését nem volt képes véghezvinni, emberölés megállapításának van helye. Öngyilkossági kísérletről akkor beszélünk, ha valaki az ölés szándékával károsítja saját szervezetét, de ennek következtében nem hal meg.¹¹ A pszichiátria tudománya négy okát határozza meg, hogy miért lehet sikertelen egy öngyilkossági kísérlet, de ezek kombinációja is előfordulhat. A négy ok a következő: a meghalás szándéka nem elég erős vagy nem elég egyértelmű, a választott módszer nem alkalmas az élet kioltására, külső segítség miatt nem tudja végrehajtani, az öngyilkossági cselekedet hibás vagy inadekvát.¹² A kiterjesztett öngyilkosságnál, amennyiben tehát az öngyilkosság sikertelen vagy kísérleti szakban marad, akkor az emberölés megállapításának van helye. A kiterjesztett öngyilkosságok több típusát különíti el a szakirodalom, több speciális formája van, úgy mint családirtás, a kapcsolati kiterjesztett öngyilkosság, a gyermekekre kiterjesztett öngyilkosság, illetve a más személyekre kiterjesztett öngyilkosságok. A leggyakoribbak a kapcsolati kiterjesztett öngyilkosságok. A második leggyakoribb a gyermekek sérelmére elkövetett kiterjesztett öngyilkosságok. Rendszerint az elkövetők nők. Az elkövetőkre jellemző a mentális zavarban való szenvedés vagy valamely súlyos mentális betegség. Egyes szerzők a terrorista merénylőket is a kiterjesztett öngyilkosok speciális formájaként kezelik, hiszen valamennyi fogalmi elemnek megfelelnek, mert személyek beleegyezése nélkül, az öngyilkos merénylő és más személyek halálával, 24

¹¹ BUDA i. m. 65.

¹² Uo.

órán belül történik. De ami különbség, hogy a kiterjesztett öngyilkosság klasztrikus definíciójának nem felel meg az öngyilkos merénylet, mert a sérelmet szenvedett személynek nem álltak érzelmileg közel a merénylőhöz, márpedig az érzelmi kötődés az elkövető és a sértett között fontos fogalmi elem.

4. Terrorista merénylő és kiterjesztett öngyilkos

Mint minden társadalmi jelenségnek, a kiterjesztett öngyilkosságnak vagy a terrorizmusnak is vannak pszichikai elemei. Mindkét tett elkövetőjének motívációit a kriminológia tudománya törekszik feltárni, annak érdekében, hogy az esetleges tett megakadályozható legyen. Mindkét társadalmi jelenségnek tehát vannak társadalmi és pszichikai elemei. A terrorizmusról és a terrorista merénylőkről is a szakirodalomban két egymásnak ellentmondó álláspont alakult ki. Az egyik álláspont szerint a terrorizmus tisztán társadalmi jelenség, amelyet mesterségesen hoztak létre. Eszerint a terrorizmus olyan örültek gyártmánya, akik mániákusan rombolni akarnak, és a terroristák olyan pszichikai technikák termékei, amelyeket az elme és a viselkedés kontrollálására terveztek.¹³ Ennek az álláspontnak a képviselői hangsúlyozzák, hogy a terrorizmus vezetőegyé-
niségei közt sok pszichológus és pszichiáter van és különböző pszichológiai eszközöket alkalmaznak terrorszervezetek, öngyilkos merénylők létrehozására. Ezek a módszerek csaknem az egész világon ismertek és alkalmazottak, illetve egyéb kényszerítő eszközöket és drogokat is használnak. Ismert egy három lépcsős pszichológiai módszer, amit alkalmaznak ezen személyekkel szemben, amely eljárás a felolvasztást, megváltoztatást és az újraelosztást tartalmazza.¹⁴ Az első folyamat a felolvasztás, melynek lényege, hogy a személyt minden olyan dimenziójától, ami őt a társadalomhoz köti, el kell választani, ide értve a ruhájától való megfosztást, a segítő szervezetekkel való kapcsolat felvételének a lehetőségeit, illetve arra kényszerítik, hogy korábbi kapcsolatait megszakítva, megváljon személyiségének a tiszteletétől, és termékként tekintsen önmagára. Az első lépés magával vonja a másodikat, miszerint ez a kiüresedett állapot arra motiválja a személyt, hogy új magatartásformákat tanuljon. A végén pedig az újrafagyasztás lényegében azt jelenti, hogy a tanult magatartásformát a maradék személyiségébe integrálva, egy erkölcsileg romba döntött egyéniség,

¹³ Jan EASTGATE: *Zűrzavar és terrorizmus*. <http://hu.cchr.org/cchr-reports/behind-terrorism/introduction.html> 2. (letöltés időpontja 2016. 05. 16.

¹⁴ EASTGATE i. m. 6.

erkölcsi felelősség nélküli személyiség legyen az eljárás eredménye.¹⁵ A másik álláspont szerint a terrorizmusnak nem mesterséges és nem az egyénen kívüli okai, hanem személyben rejlő okai vannak. A pszichiátriai betegekéhez hasonló vagy azzal egyező tünetcsoportokat mutattak ki terroristákon, leggyakrabban paranoiát, vagy például a nagyzási hóbortot, gyűlöletet vagy éppen az autonómiavesztéstől való félelmet.¹⁶

Ha a kiterjesztett öngyilkosságot hasonló vizsgálat alá vetjük, abban is találunk egyaránt egyénen kívüli elemeket de találhatunk személyben rejlő elemeket is, ezek keveredve jelennek meg. Ha második értelmezést fogadjuk, mely szerint nem egy mesterségesen kialakított hajlam vezet az öngyilkos merénylet tetteinek a végrehajtásához, hanem sokkal inkább a személyben rejlő okai vannak, akkor mind a kiterjesztett öngyilkos, mind pedig az öngyilkos merénylet esetében rendkívül fontos vizsgálat alá vonni az öngyilkossági szándék kialakulásának szakaszát, illetve a tett megvalósításához vezető pszichikai folyamatokat és elemeket.

5. Pszichikai tényezők vizsgálata

A pszichikai elemekkel kapcsolatban két nézet feszül egymásnak az orvosi szakirodalomban, miszerint az öngyilkosságra vezető okok és mechanizmusoknak prior tényezője fő mozgatórugója a pszichikai betegségek. A másik álláspont szerint azonban semmivel sincs több pszichikai beteg az öngyilkosok körében, mint az átlagnépesség körében. A két szélsőséges álláspont azért is alakulhatott ki, mert az öngyilkosságra vezető okok és mechanizmusok rendkívül nagy bizonytalanságot mutatnak.¹⁷ A bizonytalanság egyik oka, hogy a pszichés betegség kritériumai rendkívül bizonytalanok, Leighton megállapítása¹⁸ szerint, ha ezeket a kritériumokat tágra nyitjuk, akkor a társadalom 70-80%-a diszharmóniás. Mégis, bizonyos pszichés betegségek illetve kórképek az öngyilkosság elkövetésével szorosabb kapcsolatot mutatnak. A ma elkövetett öngyilkosságok 2/3-a mögött depresszió áll, illetve jellemző még a drogfüggőség, alkoholfüggőség, különféle krízishelyeztek, daganatos

¹⁵ Uo.

¹⁶ KANCSAL Kitti: *Terrorizmus egykor és ma, avagy a büntetőjog eszközei a terrorizmus elleni harcban.* <http://ujbtk.hu/dr-kancsal-kitti-terrorizmus-egykor-es-ma-avagy-a-buntetojog-eszkozei-a-terrorizmus-elleni-harban/> (letöltve: 2016. 04. 13.).

¹⁷ BUDA i. m. 35.

¹⁸ Leighton nézetét idézi BUDA i.m. 35

betegségek, személyiségzavarok.¹⁹ De szűkebb értelemben az öngyilkosok mégsem tekinthetők mentális betegeknek, s attól, hogy egy ember mentálisan segítségre szorul, nem lehet vele kapcsolatban olyan diagnózist felállítani, ami a kényszergyógykezelését indokoltá tenné. Ezt a kérdést teszi fel 1845-ben Dr. Bourdin is, ami megjelenésekor nagy visszhangot kapott. Megkérdőjelezte, hogy az öngyilkosság minden esetben az elmebaj következménye lenne. De az elmeorvosok többsége azt a nézetet vallja, amit Esquirol ír az egyik munkájában, hogy az öngyilkosság az elmebaj valamennyi tünetét felmutatja.²⁰ Ezzel a nézettel annak az álláspontnak adnak hangot, hogy az öngyilkosság a priori okának a pszichés betegségek tekinthetők. A leggyakoribb kórképek között találjuk tehát a depressziót és a skizofréniát.

Valójában az öngyilkosságot elkövető személyek nagyobb része rendkívül tudatosan tervezi meg a cselekményét, szabályszerűségek szerint éli az életét, és a tettet nem előzi meg komolyabb mentális betegség. Az öngyilkosságot elkövetők kisebb részére azonban jellemző a depresszió vagy a skizofréniának az eluralkodása a tett elkövetését megelőzően. Ez a tény azonban nem azt igazolja, hogy az öngyilkosság kizárólag az elmebetegség egyik, a külvilág számára manifesztálódott következménye. Gyakori kórképként lehetjük fel a neurózist, illetve a pszichopátiát is. Az előző évszázadban azért is terjedt az uralkodó nézet, miszerint az öngyilkosok elmebetegek, mert abból a hipotézisből indult ki, hogy ilyen tettet csak abnormális ember követhet el, így tehát szükségszerűen kell az öngyilkosság hátterében meghúzódó pszichés zavarnak lennie. A 20. század áttörést jelentett mind az orvostudományban, mind pedig a szociológiában, mert megkezdődött az öngyilkosságot elkövető személyek kórképeinek rekonstruálása, illetve az öngyilkosságot megkísérlőknek a pszichiátriai vizsgálata.²¹ Az öngyilkosság és így a kiterjesztett öngyilkosság esetében is kulcskérdés, hogy alakul ki az egyénben az öngyilkos szándék, és milyen pszichikai folyamat vezet el odáig, hogy valaki ilyen tetre szánja el magát. Ezt az öngyilkossági tudatcsoportot preszuicidális szindrómának nevezzük, az elnevezés Ervin Ringel nevéhez fűződik, és ez a kiterjesztett öngyilkosságok esetében – feltéve, hogy nem pszichotikus az elkövető – is érvényesül.²² Ringel elmélete szerint akkor lép fel az öngyilkosság veszélye, ha a tudat beszűkül, az agresszió gátolt lesz, elszakad a szokványos tárgyaitól, elszakad a korábbi

¹⁹ NAGY i. m.

²⁰ DURKHEIM i. m.

²¹ BUDA i. m.

²² BOLYKY i. m. 62.

kapcsolataitól, szokványos élethelyzetétől, a realitástól, a reakciók szélsősége-
sek lesznek, az értékítéletek elkerülhetetlenül szubjektívvé válnak, öngyilkos
fantazmagóriák lépnek fel, és a tudat végső soron az öngyilkosságot látja, mint
kiutat, így a korábbi gondolat által uralt világban az öngyilkosság gondolata lesz
meghatározó. Fontos kiemelni, hogy a terrorista cselekményeknek a legfőbb
célja az életből, egy elviselhetetlen állapotból való menekülés, ebben az esetben
szinte mindig kialakul egy sötét, kilátástalan világkép, amelynek ellensúlyozá-
saképpen igyekszik a személy az életből való menekülés révén kezébe venni a
sorsát, és ily módon megszünteti a reménytelen állapotot. Pont azért, mert nem
az élet értékének a tagadása a lényeg, hanem csak az állapot megszüntetése,
ezért csaknem minden esetben tesz a személy egy utolsó kísérletet, hogy az
állapotot megszüntesse, mielőtt végrehajtja a tettet.

Az öngyilkossági terv lehet egyértelmű, de az is lehet, hogy párbeszédben
vagy egyéb kommunikációs eszközben van elrejtve. Rendszerint ezeket a se-
gélykéréseket a külvilág nem veszi komolyan, vagy úgy érzi, hogy a társadalom
– hiába próbált meg integrálódni – végleg kivetette magából. Végeredményben
ez a végső elutasítás tekintethető a tettük közvetlen kiváltójának. Ez az ún. *cry
for help* szindróma, amely az öngyilkosság elkövetése előtti utolsó fázisnak
tekinthet.²³

Az elmondottak az öngyilkosok minden típusára vonatkoznak, de a pszi-
chiátria szakirodalma többféle öngyilkost-típust különít el egymástól. Az első
típus a halálra törő öngyilkosok esete, amely csoportnak a jellemzője, hogy a
cselekmény rendszerint eredményes és befejezett lesz, és ha mégsem torkollik
a tett az önnön élet kioltásába, az csupán a véletlen eredményeként értékelhető.
Ezekben az esetekben csak a véletlenek differenciálásával lehet különbséget
tenni. A második típus, amikor maga a szándék is ellentmondásos, ezért sem
vezet sikerre a cselekmény végrehajtása. Végül pedig, amikor az öngyilkosság
gondolata nem hatalmasodik el rajta, és inkább demonstratív jelleget ölt a tett,
semmint komoly szándék megvalósítás végső eredményként lenne értelmezhe-
tő. A két fázist, tehát a beszűkülést illetve a személy önmaga elleni agresszióját
követi a tett végrehajtása. A kiterjesztett öngyilkosok leveleiből kiolvasható
az önvádolás mellett az a tudatos szándék, miszerint tettükkel a hátramaradók
életének megkeserítésére törekcszenek.²⁴

Ez a folyamat, ami lejátszódik egy kiterjesztett öngyilkosban, ez lejátszódhat
egy öngyilkos merénylőben is, amennyiben elfogadjuk azt a nézetet, hogy az

²³ BUDA i. m. 90.

²⁴ BOLYKY i. m. 63.

öngyilkos merénylők többnyire pszichés betegségekben szenvednek. Annál is inkább igaz ez, ha modern terrorista embert vonjuk vizsgálatunk tárgykörébe. A modern terrorista emberkép az a számítógép előtt ülő, második, harmadik generációs személy, aki nem tudott integrálódni a társadalomba, és az ebből fakadó belső konfliktus miatt lép a radikalizálódás útjára, ezt nevezi a szakirodalom az önradikalizálódás folyamatának. A mediatizáció jelensége miatt ezeket, a társadalomba nem integrálódó személyeket könnyen elérik a radikális eszmék vezetői, és célt adnak a igazságtalanság-érzésüknek. Ezt a terrorizmust a magányos farkas terrorizmusának is nevezzük. Komoly veszélyeket rejt magában, példának okáért a párizsi merényleteket is ilyen személyek hajtották végre, akik médián keresztül propagandával az önradikalizálódás útjára végre. Ha elismerjük, hogy a kiterjesztett öngyilkosságot elkövetők között, akik rendszerint közeli hozzátartozóikat viszik a halálba, és a még nagyobb társadalmi veszélyességet jelentő terrorista merénylők szándékának kialakulása között szoros kapcsolat áll fenn, okkal tekinthetjük a terrorista merénylőket a kiterjesztett öngyilkosság speciális elkövetőinek. Sőt, még ha a szándék az öngyilkos merénylők esetében explicit, míg a kiterjesztett öngyilkosok esetében impliciten is, de a környezet, a hátrahagyott emberek életének a megkeserítése, milyen büntetőjogi eszközökkel lehetne megakadályozni, hogy a potenciálisan kiterjesztett öngyilkos személyek ne váljanak öngyilkos merénylökké azáltal, hogy a kétségbeesésüket, vagy a világ elleni gyűlöletüket a terrorista propaganda kihasználja, és ne tudjon célt adni a kétségbeesésüknek.

6. Társadalmi tényezők vizsgálata

Akár az öngyilkosság, akár a gyilkosság szándékának a kialakulásában determináló jelentősége van a társadalmi környezeteknek, olyan objektív körülményeknek, amelyek a személy elmeállapotától, pszichikai állapotától függetlenül léteznek. A szoros összefonódás tetten érhető többek között abban, hogy a korábban elemzett öngyilkossági szándék kialakulásában is a tudat beszűkülésének egy fontos következménye a korábbi kapcsolatoknak az elvesztése, amely hatására a szubjektum izolálódik fokozatosan a környezetétől. Mindemellert a *cry for help* jelenségben is tetten érhető a szubjektum igénye arra, hogy még egyszer kapcsolódási pontot találjon az őt körülvevő társadalom és az ego között. Mindez arra enged következtetni, hogy szoros összefüggés mutatkozik a személy társadalomba való integráltságának a foka és az öngyilkos szándék kialakulásának az esélye között. Integráció alatt a társadalmi integrációt

kell érteni. Az egyik független kutatóintézet szerint a társadalmi integrációt négyféleképpen lehet megközelíteni.²⁵ Társadalmi integrációról akkor beszélünk, ha az mindenképpen egyenlő jogokat jelent a társadalom tagjai számára, éppen ezért az integráció ellentéte a kizárás. A második megközelítésben az integráció a társadalomban csökkenő szolidaritást jelenti, egyszersmind növekvő identifikáció tapasztalható. A harmadik értelmezés szerint ez egy negatív fogalom, mert végső soron a sokszínűség ellen ható uniformizálásnak tekinthető. Az utolsó megközelítés szerint az integráció egy adott társadalomban megjelenő emberi kapcsolatok megjelenési mintája, így ebben az értelemben a dezintegráció nem más, mint az emberi kapcsolatoknak a hiánya. Társadalmi integráció tehát az a megvalósítandó cél és eszköz, amely megvalósulásával a bűnözés és az öngyilkosság csökkenése várható. Fordított arány figyelhető meg az egyén társadalomban való integráltsága és az öngyilkossági szándék kialakulása között, minél integráltabb az egyén a társadalomban, annál kevésbé lesz hajlamos öngyilkosság elkövetésére. Az öngyilkosságot, mint társadalmi jelenséget körülvárván, Durkheim az integráció fogalmát helyezte a középpontba. Az általa meghatározott három öngyilkos típust, azaz az egoista, anómiás és alturista öngyilkosokat az integráció szempontjából is megkülönböztette. Az egoista típusba sorolta azon személyeket, akiknél az integráció hiánya figyelhető meg. Tehát egyenes arányt vélt felfedezni az integráció hiánya és az öngyilkosságot elkövetők között. Dezintegráció hatására a személy kikapcsolódik a társadalmi életből, saját céljait a közös célok elé helyezi. Nem fogad el semmilyen normát, ami rá nézve kötelező, ez az öngyilkossági típus a túlhajtott individualizáció következményeként értelmezhető, és a modern társadalmak terméke. Nem csak a feloldhatatlan konfliktus, hanem ez is forrása lehet az öngyilkosság elkövetésének. Erre gyakorlati példa Andreas Lubnitz esete, aki szándékosan vezette neki a gépet az Alpoknak, mikor realizálta, hogy nem lehet sosem első pilóta. Így értelmetlennek tartva az életét, és hogy a neve fennmaradjon, önmagát a társadalmi célok elé helyezve hajtotta végre tettét. Ezzel kiterjesztett öngyilkosságot valósított meg. Láthatjuk, hogy az ilyen típusú individualizáció is táptalaját képezheti a kiterjesztett öngyilkosságnak. A második típusú öngyilkosság, amit meghatároz Durkheim, pont ennek az ellenkezője a tekintetben, hogy itt nem a túlhajtott individualizáció az, amely kiváltja a tettet, hanem, hogy a személy olyan szorosan van integrálódva a társadalomba, hogy a kollektív tudat elemeszi az egyént, és arra kényszeríti ezáltal, hogy saját személyiségét

²⁵ Bócz János: *Társadalmi Integráció?! De mit jelent!* <http://www.socialnetwork.hu/cikkek/bocz2002MSZT.htm> (letöltés: 2016. 05. 22.)

ne értékelje. Ez a társadalmi integráció negatív megközelítését tükrözi vissza. Rendszerint ez olyan társadalmakra jellemző, ahol az individuum tisztelete nem valósul meg.

A terrorista merénylők, mint a kiterjesztett öngyilkosok egyik speciális típusa, rendszerint magukon viselik mind az egoista, mind pedig az altruista vonásokat is, hiszen az integráltság alacsony foka jellemzi őket, mert nem akarják magukra nézve kötelezően elfogadni a normákat, és saját céljaikat az aktuálisan élő társadalom elé rendelik. De altruista is, mert szorosan elkezdene kötődni egy olyan csoporthoz vagy személyhez – legyen ez vallási alapú vagy ideologisztikus kötődés –, ahol a személyiség nem érték. Ezt a konfliktust oldják fel egy terrorista merénylet elkövetésével. Tehát végső soron csakúgy, mint a legtöbb kiterjesztett öngyilkos is, az anómiás harmadik típusú öngyilkosok közé tartozik a Durkheim tipológiája szerinti felosztásban. Az anómiás öngyilkos típus másik megnevezése a konfliktusos öngyilkos típus. Minden élőlényre, így az emberre is elmondható, hogy csak akkor tud élni, akkor tudja elfogadni létezését és megélni az identitását, ha szükségletei megfelelő módon kielégülnek, vagy ki vannak elégítve. Amint ez nem történik meg, szükségképpen elsorvadnak a szükségletek és mindez életellenes tendenciákban manifesztálódik. Durkheim kiemeli, hogy míg az állatoknál ez az egyensúly szükségképpen beáll, addig az embereknel e szükségletek kielégítése nemcsak az embertől saját magától függ. Az egyensúlyi állapotnak a felbomlása az ember tudatára ébredésének a következménye. De fontos, hogy ezeket a szükségleteket nem lehet korlátlanul kielégíteni, és mivel az emberi szenvedély és az önszeretet nagyon nagymértékű, a kollektív tudat érdekében csak erkölcsi erővel lehet ezeket korlátozni, illetve normák segítségével. Ha azonban a szükséges mértékig sem képes kielégíteni ezeket, vagy nem hagyja, hogy a szenvedélyeit korlátok közé szorítsák, akkor az belső feszültséghez vezet, amelynek eredménye az öngyilkosság végrehajtása. Ha az integráló tényezőket végigvesszük, a következő tényezőket találjuk: család, vallás, politikai közösség, etnikai hovatartozás. Ezek, amelyek az egyénnek a helyét az adott társadalomba kijelölik, és végső fokon az egyén integráltságának a fokmérőinek tekinthetők.

Az integráció fogalmát Durkheim négy jelenség alapján írta le. Ez a négy jelenség, amelyek segítségével leírja integráció, fogalmát azok a következők: vallás, politikai élet, primitív, európai népeken és kívüli népek kultúrája, és a családi állapot. A vallás esetében a katolicizmus és protestantizmus közötti különbségeket vizsgálta. Megállapítása szerint nincsen lényeges különbség a dogmatikai háttér között; a két fél közötti öngyilkossági rátának a különbözőségét azzal magyarázta, hogy a katolicizmus központosítottabb vallás, szűkebb

teret hagy az egyéni kezdeményezésnek, de ezzel a kollektív tudat is erősebb és integráltabb, ezért az öngyilkosság is kevesebb. Émile Durkheim a családi állapotok szerint is vizsgálta az öngyilkosságok gyakoriságát. Arra jutott, hogy a szülői szerep az, amely valódi védelmet nyújt, illetve a családok aránya és az öngyilkosságok száma között fordított arányú összefüggés van. A politikai életnek az öngyilkosságokra gyakorolt hatását is vizsgálta, és arra a megállapításra jutott, nagyrészt az öngyilkosságok száma stagnál, de a háborúk, a forradalmak, a válságok a kollektív tudat erősödéséhez és az integrálódáshoz vezetnek, mert ilyenkor az egyénnek kevesebb ideje van saját gondoljaival foglalkozni. Láthatjuk, hogy Durkheim egyértelműen az öngyilkosságot, mint társadalmi jelenséget az integráció fogalmához köti. Durkheim vizsgálta azonban az európai kultúrákon kívüli kultúrák öngyilkosságait is, és arra következtetésre jut, hogy míg az európai kultúrák esetében rendszerint az integráltság alacsony foka vezet az öngyilkossághoz, addig az Európán kívüli társadalmakban az altruista öngyilkosság van túlsúlyban. Altruista öngyilkosság esetén az egyén olyan szorosan integrálódik a csoportba, hogy eljelen éktelenedik a személyisége, így ebben az esetben nem a túlhajtott individualizáció, hanem pont hogy az individualizáció hiánya vezet az öngyilkossághoz. Ez át is vezet minket az öngyilkos merényletek témakörére. Az öngyilkos merényletek rendszerint valamely társadalmi cél elérése érdekében követnek el merényleteket. Ez a társadalmi cél sokféle lehet, így például: a nemzeti függetlenség kivívása, mint az IRA vagy az ETA esetén, de meghúzódhatnak a háttérben vallási okok, radikális vallástanítók értelmezéseiből gyökerezve, de beszélhetünk a kiválasztottak terrorizmusáról is. Ahogy Jung Katalin tanulmányában²⁶ kiemeli, egyre nagyobb az önradikalizálódás veszélye. A médián keresztül érkező propaganda az integráltság nem olyan magas fokon álló személyekhez is eljut, és a potenciális kiterjesztett öngyilkos jelöltekből öngyilkos merényletek válhatnak, célt adva ezzel elégedetlenségüknek. Ha a terrorista merényletet, mint a kiterjesztett öngyilkosság elkövetőinek speciális típusait vizsgáljuk, társadalmi veszélyességük folytán a társadalomba való integrálásukra kell törekedni.

²⁶ JUNG Katalin Szilvia: *A terrorizmus és a terrorelhárítás új arcai*. http://www.southeast-europe.org/pdf/18/dke_18_m_e_Jung-Katalin-Szilvia_A-terrorizmus-es-a-terrorelharitas-uj-arcai.pdf (letöltés: 2016. 05. 30.)

7. Összegzés

Az öngyilkos merénylők által elkövetett tettek, mint a kiterjesztett öngyilkosság speciális megjelenési formája, társadalmi veszélyesség szempontjából meghaladják a kiterjesztett öngyilkosságok klasszikus formáit. Mind a politikának, mind pedig a jognak a prevencióra kellene helyezni hangsúlyt, abból a célból, hogy a potenciális kiterjesztett öngyilkosságot elkövetők ne radikalizálódjanak és ne váljanak a terrorizmus eszközeivé. A belső feszültségük, patológiájuk ne manifesztálódjon olyan cselekedetekben, amely a társadalmi rendet, a köznyugalmat és a polgárok testi épségét és életét veszélyeztetik. A terrorizmus ellen mint a társadalmi rendet felforgató jelenség ellen, minden téren harcolni kell, és nem lehet figyelmen kívül hagyni a tanulmányban megjelenített összefüggéseket sem. Az egész globális társadalomnak azon kell dolgoznia, hogy a nyugati társadalmak ne váljanak a terror színházaivá.

PSZICHOLÓGIAI ÉS PSZICHOPATOLÓGIA JELLEMZŐK BÜNTETŐJOGI ÉRTÉKELÉSE A HOLLAND ÉS AZ ANGOL JOGBAN

SKOBRÁK Alexandra

1. Bevezetés

A kóros elmeállapot, mint büntethetőségi akadály megítélése a különböző nemzeti jogokban több ponton eltérést mutat. Olyan – a magyar jogban használatos – fogalmak, mint akár a korlátozott beszámítási képesség törvényi szabályozása, bizonyos országok jogrendszerétől meglehetősen idegenek. Európán belül sem lehet egy egységes rendszert találni a beszámítási képességgel nem rendelkező, tehát kóros elmeállapotú elkövetőkkel kapcsolatos szabályozás vizsgálata során.

A különbséges több szempontból is megmutatkoznak. Legszembeötlőbbek természetesen az anyagi jogi szabályok, de a büntetőeljárás során történő bizonyítás, valamint – amennyiben erre lehetőség nyílik – a kiszabott intézkedés végrehajtása is más keretek között zajlik az egyes országokban.

A következőkben Hollandia és Nagy Britannia, tehát két európai viszonylatban igen eltérő ország rendszerét fogom megvizsgálni. Ahogy azt látni fogjuk, ugyan mindkét államban komoly múltra tekint vissza a szabályozás és igyekeznek ennek minél megfelelőbb megoldását kialakítani, mégis számos az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: Bíróság) előtt folytatott perrel találkozhatunk, melyekben a két nevezett ország követett el mulasztást kóros elmeállapotú elkövetőkkel szemben. A meglévő szabályok elemzése és a Bíróság, illetve felmerülő problémák bemutatása során kiforrottabb képet kaphatunk arról, mik a lényegi különbségek a két állam rendszerében. A vizsgálat során a kontinentális és az angolszász jogrendszer közötti különbség egyes részei is megragadhatóak lesznek a téma kapcsán.

2. A holland és a brit szabályozás

A holland és a brit szabályozás ismertetése során első ízben a szabályozás milyenségének alapvető különbségeire fontos kitérni. Háromféle megoldással találkozhatunk az egyes országokban annak vizsgálata során, hogy mi alapján határozzák meg felnőttkorú elkövetők esetébe a büntetőjogilag releváns beszámítóságot. Létezik az úgynevezett tisztán pszichopatológiai megközelítés, a normatív¹ megközelítés, illetve az e két megközelítést ötvöző kombinatív módszer. A két nevezett állam szabályozási rendszere már a megközelítésben is eltérést mutat, ugyanis míg Hollandiában a kombinatív módszert alkalmazzák, addig Nagy-Britanniában a tisztán pszichopatológiai meghatározással találkozhatunk.² Ennek értelmében a brit megközelítés szerint, ha a felnőttkorú elmebeteg, akkor az mindenképpen kizárja a beszámíthatóságot, tehát nem kell külön vizsgálni, hogy betegsége befolyásolta-e az elkövetőt abban, hogy felismerje cselekménye büntetőjogilag tilalmazott voltát, illetve hogy ennek a felismerésnek megfelelően cselekedjen. Ezzel szemben a holland szabályozás – akárcsak a magyar – szerint magában az elmebetegség megállapítása nem elég ahhoz, hogy az elkövető ne legyen büntethető, ezzel összefüggésben fenn kell állnia a felismerési vagy a kontrollálási képesség hiányának a konkrét bűncselekmény vonatkozásában.³

2.1. A brit anyagi jogi szabályozás

A brit szabályozás kialakítása során két esetnek volt fontos szerepe. Az első az úgynevezett M’Naghten Rule,⁴ melyet 1843-ben adtak ki. Ennek a szabálynak

¹ A tisztán normatív módszert egy Európai országban sem alkalmazzák. Ennek lényege ugyanis, hogy a beszámíthatóságot kizárólag az befolyásolja, hogy az elkövető rendelkezett-e megfelelő felismerési, illetve az ennek megfelelő cselekvéshez való képességgel. Itt tehát nem szükséges semmiféle elmebetegségnek fennállnia.

² FEHÉR Lenke: *Elmebetegség – büntetőjog – beszámíthatóság*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó–MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, 1993. 63.

³ ROTTLER Violetta: A beszámíthatóság fogalmának pszichopatológiai és normatív megközelítése Európa büntetőjogi szabályozásában. In: KARLOVITZ János Tibor (szerk.): *Fejlődő jogrendszer és gazdasági környezet a változó társadalomban*. Komárno, International Research Institute s.r.o., 2015. 50.

⁴ Daniel M’Naughten egy skót favágó volt, akit 1843-ban azért ítélték el, mert megölte az akkori miniszterelnök, Sir Robert Peel titkárnőjét. Célja magának a miniszterelnöknek a megölése volt, ugyanis őt okolta az életében bekövetkezett magánéleti és pénzügyi szerencsétlenségeért. Az esküdtszék arra alapozva, hogy M’Naughten örült, felmentették és örültnek nyilván-

az értelmében minden felnőttkorú elkövetőt beszámíthatónak kell tekinteni mindaddig, amíg annak az ellenkezőjét be nem bizonyítják. Nem lehetett azonban felelősségre vonni azt az elkövetőt, akinél a bűncselekmény elkövetése során olyan elmeműködési zavar állt fenn, amely képtelenné tette arra, hogy a cselekmény természetét vagy milyenségét felismerje, illetve ha azt tudta, akkor sem volt képes eldönteni, hogy jót, vagy rosszat cselekszik.⁵ Ezeknek a kérdéseknek a vizsgálata során válik tehát megállapíthatóvá, hogy mentális zavarral küzd-e a cselekmény elkövetője. Kulcsfogalom a szabály alkalmazhatóságának kapcsán az ún. *irresistible impulse*, amely egy olyan leküzdhetetlen behatást jelent, mely szintet az elmezavarnak el kell érnie a büntethetőséget kizáró ok megállapíthatóságához. A M’Naghten szabállyal kapcsolatban több kritikai észrevételt is megfogalmaztak már kialakulása korában. Ezen észrevételek két elemből állnak, az egyik a ‘rossz és a jó’ elhatárolásával kapcsolatos kritika, ugyanis nem tisztázott, hogy ezek jelentését jogi, erkölcsi, etikai vagy vallási értelemben kell vizsgálni. A másik elem az *irresistible impulse* fogalmával kapcsolatos, tisztázatlan ugyanis, hogy milyen szintűnek kell ennek a behatásnak lennie ahhoz, hogy az kétséget kizáróan leküzdhetetlennek számítson. Ez utóbbival kapcsolatban komoly bizonyítási nehézségek is fennállnak.⁶

A kóros elmeállapotú elkövetőkkel szembeni büntetés-végrehajtási szabályokat az 1884. évi Criminal Lunatic Act⁷ rendezte. Az 1913-ban ezt a törvényt módosító Mental Deficiency Act hatálybalépéséig a beszámíthatatlan elkövetőt elmebetegnek kezelésére szolgáló intézetbe utalták büntetesként, ezt követően azonban már nem büntetést szabtak ki velük szemben, hanem egyező tartalmú intézkedést alkalmaztak. A Criminal Lunatic Act hatályon kívül helyezését azonban a beszámíthatatlan elkövetőket „bűnös, de örült” megjelöléssel tüntették fel az ítéletekben, amely azért félrevezető, mert őket a bíróság nem mondta ki bűnösnek, hanem felmentő ítéletet hozott velük kapcsolatban.⁸ Manapság

nították. Az esetről bővebben: Donald J. WEST – Alexander WALK (eds.): *Daniel McNaughton: His Trial and the Aftermath*. Headley (UK), Ashford, 1977.

⁵ Richard MORAN: *Knowing right from wrong: The insanity defense of Daniel McNaughtan*. New York, The Free Press, 1981. 173.

⁶ Arlie LOUGHNAN – Tony WARD: Emergent authority and expert knowledge: Psychiatry and criminal responsibility in the UK. *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 37., 2014. 28.

⁷ Ez a törvény 2006-ig volt hatályban az Egyesült Királyságban.

⁸ Louise KENNEDY: What the Doctor Ordered: Revisiting The Relationship Between Psychiatry and the Law in the UK and Ireland. *Cork Online Law Review*, 2008. 58.

már az ítéletekben NGRI⁹ rövidítéssel találkozhatunk azokban az esetekben, amelyekben kóros elmeállapotra hivatkoznak a terheltek, a rövidítés jelentése, hogy „nem bűnös, őrültség miatt”.¹⁰ Meg kell jegyeznünk azonban, hogy ezen a ponton némi magyarázatra szorul a bevezetésben ismertetett pszichopatológiai megközelítés. Az Egyesült Királyságban ugyanis csak az elkövető racionalitását vizsgálják annak megítélése során, hogy beszámítható, avagy sem. Tehát csak azok a terheltek hivatkozhatnak sikerrel erre a büntethetőséget kizáró okra, akik bizonyítják azt, hogy olyan elmezavaruk áll fenn, amely befolyásolta a racionalitásukat. Azok, tehát akik csak azt tudják bizonyítani, hogy a cselekmény elkövetése kapcsán a kontrollálási képességük hiányzott, nem minősíthetőek őrütnak. Ez jelenti azonban azt is, hogy azon elkövetőknek, akik a racionalitási képességük hiányát megfelelően bizonyítják, nem kell a kontroll-képesség hiányát is igazolniuk. Tehát csak a racionalitás-tesztet alkalmazzák, a kontroll-tesztet nem. Ezzel kapcsolatban azonban felmerül az a probléma, hogy mi történik egy olyan esetben, amikor például a homlok-lebény károsodása miatt neurológiai probléma áll fenn az elkövetőnél. Emiatt a károsodás miatt, bár az elkövető látszólag racionálisan gondolkodott, mégsem érzékelt akár egy különösen kegyetlen bűncselekmény súlyát sem.¹¹ A racionalitás-teszttel probléma tehát, hogy míg egyes esetekben túl tág teret enged a kóros elmeállapot bizonyítására, addig más esetekben éppen túl szűknek bizonyul.

Kiemelendő még a korlátozott beszámítás kérdése. Eleinte ez semmilyen relevanciával nem bírt. Olyan jogtudósok, mint David Hume vagy James Allison kifejezetten ellenezték a korlátozott beszámítási képesség bevezetésének szükségességét, ezt legfeljebb a kegyelem mérlegelése kapcsán tartották értékelhetőnek. Ezen Lord Deas bíró ítélete változtatott, aki egy emberölés kapcsán sikerrel győzte meg az esküdtszékét arról, hogy a beszámítás korlátozottsága mértékének vizsgálata igenis fontos. Bár ezt eredetileg szigorú keretek közé szorították, a korlátozott beszámítási képesség értékelése az emberölésről szóló 1957. évi törvény 2. §-a értelmében már fellazult és kifejezetten megjeleníteni annak megállapíthatóságának lehetőségét.¹²

⁹ Mark POGREBIN – ROBERT REGOLI – KEN PERRY: Not Guilty by Reason of Insanity: A Research Note. *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol 6., 1986. 237.

¹⁰ Az Egyesült Államokban nagyrészt erre a „GBMI” megjelölést használják, vagyis „bűnös, de mentálisan beteg”.

¹¹ Rebecca K. HELM – Stephen J. CECI – Kayla A. BURD: Unpacking in sanity defence standards: An experimental study of rationality and control tests in criminal law. *The European Journal of Psychology Applied to Legal Context*, 2016. 2.

¹² PALLÓ Mihály: *A büntetőjogi gyógyító jellegű kényszerintézkedések végrehajtásának, fogalmi és alkalmazási kérdései*. PhD értekezés. Miskolc, 2009. 86.

2.1.1. A bizonyítás nehézségei

Meg kell említeni azt a problémafelvetést, mely szerint az esküdtszék – laikusok révén érthető módon – nem a jogi megközelítést használja annak eldöntésére, hogy a vádlott kóros elmeállapotú-e, vagy sem.¹³ Erre a megállapításra a saját maguk által kialakított „örültség”-fogalom alapján jutnak el.¹⁴ Fontos szerep jut e körben az angolszász jogrendszerben – elsősorban az Egyesült Államokban – ismeretes ún. *karakter-bizonyításnak*. Ez általában a vádlott – olyakor a sértett – személyiségére vonatkozó bizonyítékokat jelenti. Három fajtája ismeretes: a hírnévvel történő bizonyítás, a véleménnyel történő bizonyítás, valamint a bizonyos korábbi magatartásokra történő figyelemfelhívás. A karakter-bizonyítással az ügyész azonban csak abban az esetben élhet, ha azt a sértett vagy a vádlott előterjeszti.¹⁵ Fontos az is, hogy ennek relevanciával kell bírnia az ügy tárgyául szolgáló cselekménnyel kapcsolatban, tehát nem az esküdtekben való szimpátia vagy antipátia ébresztése a célja. Ez a bizonyítási eszköz tehát nagyban befolyásolhatja az esküdtekben annak a véleménynek a kialakulását, hogy a vádlott esetlegesen beszámíthatatlan-e. Összekapcsolva ezt azzal a korábbi megállapítással, hogy az esküdtek inkább helyezkednek a saját elképzelésük alapján kialakult képre az örültséggel kapcsolatban, beláthatóan ez több visszaélésre adhat okot.¹⁶

2.1.2. Mental Health Act

A téma vonatkozásában a legfontosabb jogforrás Nagy-Britanniában a Mental Health Act, melyet eredetileg 1959-ben fogadtak el, majd ezt váltotta fel az 1983. évi törvény. Ez szabályozza a mentális problémákkal küzdő betegek ellátásának szabályait, melybe beleértendő a kóros elmeállapotú elítéltekkel szembeni végrehajtás is. Fontos tehát, hogy a bűncselekményt elkövető bete-

¹³ Mivel abban a kérdésben, hogy megvalósult-e bűncselekmény az esküdtszék dönt, ez a megállapítás igen aggályos.

¹⁴ HELM–CECI–BURD i. m. 5.

¹⁵ FANTOLY Zsanett: *A büntető tárgyalási rendszerek sajátosságai és a büntetőeljárás hatékonysága*. Budapest, HVG-Orac, 2012. 136–137.

¹⁶ Fontos megjegyezni, hogy bár Magyarországon hivatalosan nincsen karakter-bizonyítás, a Büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (a továbbiakban: Be.) rendelkezése lehetőséget ad a bíró számára a bizonyítékok egyenként és összességükben való szabad értékelésére, mely után meggyőződése szerint dönthet, ez talán a magyar jogrendszertől sem teljesen idegen. (Ld. bővebben: FANTOLY i. m. 137.)

gekre is ugyanazok a szabályok vonatkoznak a kezeléssel kapcsolatban, mint a büntetlenekre. A törvény az eredetihez képest bizonyos változtatásokkal a mai napig hatályban van.¹⁷ A bíróságok amennyiben kóros elmeállapotra való hivatkozással felmentik az elkövetőt választhatnak, a pszichiátriai próbára bocsátás,¹⁸ gondnok kirendelése, illetve a kórházi kezelés elrendelése között. Minden esetben ki kell kérni szakorvos véleményét azzal kapcsolatban, hogy milyen súlyos rendellenesség áll fent a betegnél. Ehhez igazodva lehet kiszabni a megfelelő intézkedést, elsősorban azt mérlegelve, hogy a beteg veszélyes-e a társadalomra, fennáll-e a gyógyulás, illetve újabb bűncselekmény elkövetésének reális esélye. A kiszabott intézkedéssel kapcsolatban meghozhatók további korlátozások annak elősegítésére, hogy minél inkább a beteg állapotához és a bűncselekmény súlyához szabják a kezelést.¹⁹

2.2. A holland szabályozás

Hollandiában a kóros elmeállapotra vonatkozó szabályokat a holland Büntető Törvénykönyv tartalmazza. A 37. cikk rendelkezik a végrehajtásról, a 39. cikk pedig kimondja, hogy egyetlen olyan személy büntetőjogi felelőssége sem állapítható meg, aki mentális betegség vagy rendellenesség miatt nem képes felelősséget vállalni a cselekményéért. Hollandiában tehát az angolszász modellel ellentétben mindenképpen fent kell állnia egy bizonyos kapcsolatnak a mentális zavar és a cselekmény elkövetése között. Ez a kapcsolat azon alapul, hogy fel tudja-e ismerni cselekménye tilalmazott voltát.²⁰

2.2.1. A szabályozás kialakulása

Hollandiában 1871-ben alapították meg a Holland Pszichiátriai Társaságot – *Nederlandshe Vereeniging voor Psychiatrie* – mely társaság már ekkor arra törekedett, hogy mindinkább a tudomány és a társadalmi felelősség szempontjából közelítsék meg a kóros elmeállapotú bűnelkövetők gondozását. A társaság

¹⁷ Ld. bővebben: Geroge SZMUKLER – Frank HOLLOWAY: Reform of the Mental Health Act. Health or safety? *British Journal of Psychiatry*, Vol. 177., 2000. 196–200.

¹⁸ Ez emberölés kivételével minden bűncselekmény esetén alkalmazható.

¹⁹ KOVÁCS ZSUSZA Gyöngyvér: A beszámíthatatlan elkövetők cselekményeinek megítélése az angol, a német és az osztrák büntetőjogban. *Magyar Jog*, 2014/1. 18.

²⁰ HELM–CECI–BURD i. m. 5.

igen liberális nézeteket vallott a gyógyítással kapcsolatban. Bár módszereik főként az orvostudományon alapultak, nem csak a biológiai okait vizsgálták a kóros elmeállapot kialakulásának, hanem a társadalmi szokásokat és különböző behatásokat is. Ilyenek például a rossz nevelés, a higiénia hiánya, a túlélési nehézségek, a rohanó városi élet, rossz munkahelyi légkör, és az egyre inkább felgyorsuló világ, amelyek egyre nagyobb megpróbáltatás elé állítják a beteg lelki egyensúlyát.²¹

1925-ben a parlament elfogadta az ún. „pszichopatak törvényeit”, amely három évvel később lépett hatályba. Ezek a törvények lehetővé tették a bíróságok számára, hogy a kóros elmeállapotú elkövetőket speciális korlátozások ún. *Ter Beschikking van de Regering* (TBR) alá helyezték. Ennek értelmében a mentálisan zavart elkövetőket – akikkel szemben egyébként börtönbüntetést kellett volna kiszabni – pszichiátriai intézetbe, vagy, amennyiben a zavar kisebb fokú volt, pszichiátriai megfigyelés alá helyezhették. Ezt az intézkedést két évre lehetett elrendelni és annak függvényében meghosszabbítani, amennyiben a beteget felügyelő pszichiáter vagy a pszichiátriai intézet vezető orvosa ezt szükségesnek ítélte, illetve fennforgott az esetleges bűnismétlés veszélye. Nem korlátozták azt, hogy hány alkalommal hosszabbítható meg a kezelés időtartama, tehát ez akár életfogytig tartó gyógykezelést is jelenthetett. A kezelés véget ért abban az esetben, ha az ügyész nem kérte annak meghosszabbítását, vagy a bíróság elutasította a meghosszabbítás iránti kérelmet. Formálisan az Igazságügyi Miniszter írta alá az elbocsátás elrendelését, illetve ő dönthetett arról is, hogy félbeszakítja a kezelést még a kiszabott időtartam lejára előtt. Ekkoriban főként az motiválta a kezelés elrendelését, hogy a társadalmat megvédjék a közveszélyes elkövetőktől, tehát a kellő időre kivonják őket a társadalomból. A bíró tehát azokban az esetekben rendelte el a speciális korlátozást, ha veszélyben látta a társadalom biztonságát.²²

1986-ban váltotta fel egy új törvény a korábbi szabályozást, amelyben a TBR-t felváltotta *Ter Beschikking Stelling* (TBS). A TBS elrendelését két viselkedési szakértőnek, köztük egy pszichiáternek kellett elrendelnie. Huszonhárom kerületi törvényszéki pszichiátriai intézet létesült, melyben mind pszichológusok, mind pszichiáterek dolgoztak. Feladatuk a bíróságoknak való tanácsadás, illetve a kezelések lefolytatása volt.²³

²¹ Harry OOSTERHUIS: Treatment as punishment: Forensic psychiatry in The Netherlands (1870–2005). *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 37., (2014) 38.

²² OOSTERHUIS i. m. 41.

²³ Uo. 45.

Fontos még említést tenni a korlátozott beszámítási képesség kérdéséről. Hollandiában a törvény nem ismeri a magyar Btk. 17. § (2) bekezdésében szabályozott korlátozott beszámítás intézményét. A gyakorlat azonban különbséget tesz abban, hogy milyen mértékben beszámíthatatlan az elkövető. Öt kategória alakult ki, ezek a fokozatok: felelőssé tehető, enyhén csökkent felelősségi képességgel rendelkezik, csökkent felelősségi képességgel rendelkezik, súlyosan csökkent felelősségi képességgel rendelkezik, valamint a nem felelőssé tehető elkövetők. Egy nemrég kiadott iránymutatás azonban azt javasolja, hogy az öt fokozatot háromra csökkentsék le. Az elmeorvos szakértő állapítja meg, hogy melyik fokozatba esik az elkövető, azonban abban a kérdésben, hogy ezen megállapítása jogilag is helyes-e, már a bíróság döntési körébe tarozik. Megjegyzendő azonban, hogy bár a bíróságoknak lehetőségük van a szakértői véleménytől eltérő állásfoglalás kialakítására, az esetek legnagyobb részében a bíróság a szakvéleményt elfogadja és ennek megfelelően menti fel vagy ítéli el a terheltet. Büntetőjogilag azonban egyedül az utolsó kategória releváns.²⁴ Fontos, hogy az Egyesült Királysággal ellentétben, Hollandiában nem a racionalitás és a kontroll kapcsolatát vizsgálják, hanem a betegséget magát. Nincs tehát egy olyan általánosan kidolgozott szabványos teszt, mint a M’Naughten szabály.²⁵ Hollandiában elsősorban a „szabad akaratra” hivatkoznak annak a kérdésnek az eldöntésében, hogy az elmezavar milyen súlyú volt és az mennyiben befolyásolta az elkövető tudatát, tehát a kellő szintet elérte-e megvalósítás idejében. A szabad akaratra való hivatkozás azonban nem feltétlen, tehát nem csak abban az esetben állapítható meg a bűnfelelősség kizártsága, ha a bíróság ezt vizsgálva dönt. Ahogy más esetekben is, úgy a beszámíthatatlanság kérdésében is tág teret kapott a bíróság, nem egy megszabott kritériumrendszer mentén kell álláspontját kialakítania.

2.2.2. A hatályos holland szabályozás

Akkor vehető fel az elkövető egy pszichiátriai intézetbe, ha a bűncselekmény elkövetéséért mentális zavara miatt nem vonható felelősségre és veszélyt jelent önmagára, másokra vagy a közbiztonságra. Abban az esetben, ha ezek a feltéte-

²⁴ A két szélső kategória közé eső három esetében elméletileg a büntetés kiszabásának körében lehetne relevanciája, azonban ez nem teljesen kialakult gyakorlat.

²⁵ Susanna RADOVIC – Gerben MEYNENC – Tova BENNET: Introducing a standard of legal insanity: The case of Sweden compared to The Netherlands. *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 40. (2015) 43.

lek fennállnak egy évre rendelhető el a kezelés. Ez természetesen meghosszabbítható, azonban a rendszeres ellenőrzés szükséges annak megállapításához, hogy az elmezavar még mindig fennáll-e az elkövető vonatkozásában, ennek hiányában ugyanis a pszichiátriai kórházi kezelés nem folytatható.²⁶ A mentális zavar kérdésében két független viselkedési szakértőnek kell szakvéleményt adnia, akik közül az egyiknek mindenképpen pszichiáter szakorvosnak kell lennie. A szakvélemény és a kezelés elrendelése között azonban egy évnél több idő nem telhet el.

Abban az esetben is elrendelhető a pszichiátriai kórházban való kezelés, ha a bűncselekmény elkövetésekor az elkövető mentális zavarban szenvedett és olyan deliktumot valósított meg, amely legalább négy év szabadságvesztéssel büntetendő, vagy egyes kiemelt súlyú bűncselekmények valamelyikét valósította meg.²⁷

A bíróság ezekben az esetekben tehát nem szabhat ki büntetést. A kezelés kezdetét is a bírósági ítéletben állapítják meg. A kezeléseket egy olyan magánintézményben kell végrehajtani, amelynek bejegyzett székhelye Hollandiában van, vagy egy állami intézetben. A két lehetséges végrehajtási intézet közül a magánintézmény a preferált. A kezelés költségeit eltérő törvényi rendelkezés hiányában az állam viseli.

3. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának egyes ítéletei

Az elmebeteg bűnelkövetőkkel kapcsolatos büntetőjogi felelősség-megállapítási rendszerek, illetve a kóros elmeállapotúnak nyilvánított – így felelősségre nem vonható – személyekkel kapcsolatos kezelések, valamint azok végrehajtása több szempontból is visszaélésre adhat okot. Az Emberi Jogok Európai Egyezményében²⁸ (a továbbiakban: Egyezmény) foglalt egyes alapvető emberi jogok²⁹ megsértésének az ezekhez kapcsolódó szabályozások kiemelkedően jó táptalajt nyújtanak.³⁰ Ennek elsődleges okai, hogy a kóros elmeállapotú elkövetők nem feltétlenül képesek jogukat úgy érvényesíteni, mint a beszámítható

²⁶ Ezen kritérium az Emberi Jogok Európai Bíróságának egyes ítéleteiben is megtalálható.

²⁷ Ezek felsorolása a holland Btk. 37a cikkének 1. pontjában található.

²⁸ Az Európa Tanács 1950. november 4-én, Rómában kelt Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezménye.

²⁹ Például az emberi méltósághoz való jog, a diszkrimináció tilalma és az egészséghez való jog.

³⁰ P. J. SUTHERLAND – C. A. GEARTY: Insanity and the European Court of Human Rights. *Criminal Law Review*, June 1992. 418.

személyek (esetlegesen cselekvőképtelen lehetnek), továbbá, hogy bár a pszichiatríá rohamosan fejlődik, még mindig nem feltétlenül kapnak elég figyelmet a mentális betegséggel küzdő személyek a betegségük kezelésével kapcsolatban. A következőkben az Egyesült Királyság és Hollandia vonatkozásában hozott egyes jelentősebb ügyeket, illetve a Bíróság elítélő, valamint felmentő ítéletében tett indoklást ismertetem.

3.1. Az Egyesült Királysággal szemben indult egyes eljárások

Az *Anthony James Drew v. United Kingdom* ügyben³¹ a kérelmező azért fordult a Bírósághoz, mert álláspontja szerint őt a nemzeti bíróság úgy ítélte börtönbüntetésre, hogy a cselekménye elkövetésének oka pusztán a mentális zavara volt. A kérelmezőnél skizofréniát diagnosztizáltak, amelyet azonban a megfelelő gyógyszerekkel jól tudtak kezelni. A külön mentális zavarral küzdő elkövetők számára kialakított kórházi börtönszárnyban több orvos is megfigyelte és véleményezte az állapotát majd, miután egyhangúan megállapították, hogy a gyógyszerek segítségével a beteg skizofréniája olyan mértékben kezelhető, hogy őt vissza lehet bocsátani a mentálisan egészséges fogvatartottak közé elkezdődött a büntetésének végrehajtása. A kérelmező szerint ezzel az Egyezmény 3. cikkében foglalt embertelen bánásmód tilalma, valamint az 5. cikkben foglalt szabadsághoz és biztonsághoz való alapvető jogai sérültek. A Bíróság ezt az érvelést nem fogadta el, így a kérelmet elutasította.

Egy másik ügyben³² – anonim – H. kérelmező az Egyezmény 6. cikkének 2. pontjában foglalt, a tisztességes tárgyaláshoz való jogból levezethető ártatlanság vélelme sérelmének okán perelte be az Egyesült Királyságot. Az esetben a fentebb ismertetett M’Naghten szabállyal kapcsolatban fejtette ki azon álláspontját, hogy a szabály által a kóros elmeállapotú elkövetőre nehezedő bizonyítási teher sérti az említett alapvető jogot. A Bíróság ezt a kérelmet is elutasította azzal az indoklással, hogy mivel az ügyészség feladata a cselekmény bizonyítása, annak kapcsán kell érvényesülni az ártatlanság vélelmének és nem a mentális zavar bizonyítása esetén. Nem kapcsolható tehát össze az elmezavar megléte vagy meg nem léte bizonyításának a terheltre hárítása az ártatlanság vélelmének sérülésével. Hivatkozott még az Egyezmény 14. cikkében foglalt megkülönböztetés tilalmának sérülésére is azzal kapcsolatban, hogy véleménye

³¹ 35679/03.számú, 2006. március 7-én hozott ítélet.

³² 15023/89. számú, 1990. április 4-én hozott ítélet.

szerint a bíróságok a mentális zavarral küzdő elkövetőkkel szemben előítéletes magatartást tanúsítanak. A Bíróság azonban ezt sem tartotta igazolhatónak.

A Bíróság az *Ashingdane v. United Kingdom*³³ ügyben hozott ítéletében a végrehajtás szintjéről hozott ítéletet. Az ügyben a mentális betegséggel küzdő elkövetőt cselekménye miatt a Broadmoor kórházban, egy szigorú biztonsági fokozatú pszichiátriai intézetben tartották fogva. Néhány év elteltével belügyminiszteri engedélyt kapott arra, hogy egy kevésbé szigorú biztonsági fokozatú intézménybe szállítsák át, ennek ellenére azonban a kijelölt intézmény megtagadta az elkövető fogadását, így nem rendelték el az áthelyezést. A kérelmező álláspontja szerint az Egyezmény 5. cikkében megfogalmazott szabadsághoz és biztonsághoz való alapvető joga sérült azzal, hogy annak ellenére tartották egy szigorúbb biztonsági fokozatú intézetben fogva, hogy annak sürgősségét már megállapították. Hivatkozott továbbá arra is, hogy cselekvőképzetlensége miatt fellebbezéssel sem élhetett a rendelkezéssel kapcsolatban. A Bíróság ebben az ügyben nem állapított meg jogsértést azzal az indoklással, hogy bár igazságtalanság érte az elítéltet, de fogvatartotti minőségén nem változtatott volna az, hogy milyen rendszerű intézményben tartották fogva, ugyanis a cikk rendelkezésének nem ez az értelme.

A *Kolanis v. United Kingdom* ügyben³⁴ a Bíróság megállapította a jogsértést azzal kapcsolatban, hogy a betegnek mindenképpen joga van a pszichiátriai felülvizsgálathoz. A kóros elmeállapotú elítéltet az illetékes hatóság feltételes szabadságra bocsátotta, melynek egyik feltétele az volt, hogy pszichiátriai felügyelet alatt kell állnia és kezelésen kell részt vennie, azonban nem találtak olyan pszichiátert, aki ezt vállalta volna. A továbbiakban tehát a beteg indokolatlanul tartotta a fogvatartását. A Bíróság az 5. cikk (4) bekezdésének sérelmét állapította meg, mivel a betegnek több, mint egy évig nem állt módjában felülvizsgálatot kérelmezni állapotával kapcsolatban. A Bíróság álláspontja szerint erre az sem lehet kifogás, hogy a hatóságnak illetékes szakorvost keresni esetlegesen nehezebben áll módjában.

³³ 8225/78. számú, 1985. május 28-án hozott ítélet.

³⁴ 517/02. számú, 2005. június 21-én hozott ítélet.

3.2. A Hollandiával kapcsolatos lényegesebb elítélések

A Bíróság egyik legfontosabb a tárgyhoz kapcsolódó ítélete – nem csak Hollandia vonatkozásában – a *Winterwerp v. Netherlands* ügyben³⁵ meghozott volt. Ebben az ügyben nevezett meg ugyanis a bíróság három olyan kritériumot, melyeknek minden esetben fenn kell állniuk ahhoz, hogy mentálisan zavart elkövetőt a személyes szabadságától bírósági ítélettel megfoszthassanak. Az első ilyen kritérium, hogy a terheltnek bizonyíthatóan szenvednie kell valamilyen mentális betegségben. A második, hogy mindenképpen orvosi szakvélemény beszerzése szükséges ahhoz, hogy a szabadságelvonással járó intézkedést alkalmazják, ebben a szakvéleményben pedig meg kell neveznie a szakorvosnak, hogy milyen konkrét mentális rendellenesség áll fenn az elkövetőnél. A harmadik, hogy a betegségnek olyan mérvűnek kell lennie, hogy mellőzhetetlen a szabadságelvonással járó intézkedés kiszabása.³⁶ A konkrét ügy tényállásában a kérelmező azt kifogásolta, hogy nem volt lehetősége arra, hogy a fogvatartását elrendelő egyes bírósági fórumok előtt nyilatkozzon és azok határozatairól sem kapott megfelelő tájékoztatást. Emellett állítása szerint nem részesülhetett ingyenes jogi segítségnyújtásban, valamint az orvosi szakvéleményeket sem állt módjában cáfolni, emiatt az Egyezmény 6. cikkének sérülését is megállapíthatónak találta.

Egy másik döntésében a Bíróság az *Erkalo v. Netherlands*³⁷ ügyben meghozott ítéletében kimondta, hogy az ideiglenes kényszergyógykezelés végrehajtására az előzetes letartóztatás végrehajtására vonatkozó szabályokat kell megfelelően alkalmazni. Az esetben a panaszos szabadságvesztés büntetésének letöltése után került pszichiátriai intézetbe fogvatartottként, azonban ennek a kezelésnek a megkezdéséről úgy rendelkeztek a hatóságok, hogy azt az eredetileg megállapított időpontnál korábban kell megkezdenie. Az ügyészség kérvényezte a kezelés meghosszabbítását, azonban mindezt késve tette meg az után, hogy az ideiglenes kényszergyógykezelést az arra jogosult hatóság már megszüntette. Az ügyészségi indítvány több mint két hónapos késéssel érkezett meg a bírósághoz. Ezzel kapcsolatban az Egyezmény 5. cikkében foglalt szabadsághoz és biztonsághoz való jog sérülését állapította meg a Bíróság, mivel álláspontja

³⁵ 6301/73. számú, 1979. október 24-én hozott ítélete.

³⁶ Amennyiben ilyen szempontból vizsgáljuk végig mind a holland, mind a brit, mind a magyar szabályozást megállapítható, hogy különböző technikai és törvénykezési megoldásokkal de mindhárom országban megtalálhatjuk ezen garanciális kritériumokat.

³⁷ 23807/94. számú, 1998. szeptember 2-án hozott ítélet.

szerint még a közérdek sem igazolhatja, hogy az elítéltet hosszú időn keresztül bizonytalanságban tartsák a szabadulásával kapcsolatban.

Hasonló eset volt a *Van der Leer v. Netherlands* ügy.³⁸ A beteg eredetileg önként vonult be egy pszichiátriai intézetbe, melynek ideje alatt azonban a bíróság – anélkül, hogy tárgyalást tartott volna – a kötelező fogvatartását rendelte el. Erről a bíróság közvetlenül nem is értesítette a kezeltet. Szintén az 5. cikk sérelmét látta megalapozottnak emiatt a kérelmező annak kapcsán, hogy őt a bíróság nem hallgatta meg személyesen, nem tájékoztatták a kötelező fogvatartásáról, illetve nem ésszerű időn belül hozta meg az ítéletét a helyi bíróság. A Bíróság a kérelmező álláspontját bizonyítottan találta így mindegyik esetben megállapította a jogsértést. Indoklásában külön kitért arra is, hogy az Egyezmény 5. cikkének (2) bekezdésben említett letartóztatás-fogalmat nem csak büntetőjogi értelemben, hanem kiterjesztően kell értelmezni, így az vonatkozik a pszichiátriai kezelés kötelező elrendelésére is.

4. Záró gondolatok

Ahogy láthattuk a kóros elmeállapot szabályozásával kapcsolatban több szemszögből is meg kell vizsgálnunk az egyes szabályozásokat. Az egyik legfontosabb kérdés nyilvánvalóan annak tisztázása, hogy kit tekinthetünk kóros elmeállapotúnak és ennek kapcsán nem büntethetőnek. A második fontos kérdés, hogy amennyiben a bíróság – az illetékes szakértők és hatóságok meghallgatásával – megállapította a büntethetőséget kizáró okot, miként történjen a kezelés, illetve annak szükségessége esetén a szabadságvesztéssel járó intézkedés végrehajtása. Az egyes országok egészen eltérő megoldások mellett foglalnak állást azonban mindegyik szabályozáson érezhető az arra való törekvés, hogy a kérdés kellőképpen szabályozott legyen. A fő probléma a téma vonatkozásában, hogy hogyan teremethető meg az összhang az elkövető betegségének kezelésére vonatkozó érdeke és a társadalom érdeke között azzal kapcsolatban, hogy a rá veszélyes, de mégsem felelősségre vonható elkövetőt megfelelően elkülönítsék.

Ennek a két érdeknek a mérlegre tételével kell tehát a vonatkozó szabályokat úgy kialakítani, hogy a szükségesség és az arányosság mindkét nézőpontból értékelést nyerjen. Azt is láthattuk azonban, hogy annak ellenére is, hogy nem újszerű szabályozásról beszélhetünk több-kevesebb sikerrel sikerül csak

³⁸ 11509/85. számú, 1990. február 21-én hozott ítélet.

megoldani a jogsértések elkerülését. Ezeknek az eseteknek a vizsgálata során mindenképpen szem előtt kell tartanunk, hogy a kóros elmeállapotú elkövetők fokozottan vannak a kitéve a szabadságkorlátozással kapcsolatban esetlegesen felmerülő egyes visszaéléseknek. Mindenképpen megjegyzendő azonban, hogy bár valóban a bíróság döntési kompetenciájába tartozik, hogy az elkövetővel szemben milyen intézkedést alkalmaz, szem előtt kell tartani, hogy a mentális betegséggel küzdő fogvatartottak esetében kiemelkedően fontos a végrehajtás módja, első sorban, hogy megfelelő kezeléssel esetlegesen a társadalomba is vissza lehessen őket engedni.

A KÁBÍTÓSZEREK ÉS A DIZÁJNER-DROGOK A NEMZETKÖZI JOGBAN

MITERLI BALÁZS

A nemzetközi jogban, mint ahogy az országok saját jogrendszerében sem, volt mindig magától értetődő, hogy a kábítószereket, és a velük kapcsolatos kereskedelmet szükséges lenne szabályozni. Mielőtt azonban, tovább haladnék tanulmányomban, tisztáznunk kell magát, a tanulmányom tárgyát, a kábítószer fogalmát. Kábítószernek minősül minden olyan anyag, aminek fogyasztása tudatmódosulással jár, s valamely hatóság (ENSZ, egy ország kormánya), azzá nyilvánította. A fogalomból adódik, hogy a kábítószer pusztán egy jogi kategória.¹

Egy évszázada annak, hogy a kábítószer elleni fellépés bekerült a nemzetközi jogba. Nem volt jellemző a kábítószer-probléma, a nyugati államokban, csak a távol-keleten és csak néhány európai országban. A kábítószer-elleni „mozgalom” a kanadai származású Bent püspöktől (Fülöp-szigetek) származik, aki kezdeményezte, hogy a világ államai egységesen lépjenek fel a kábítószerrel szemben.

1. Nemzetközi Egyezmények

Az első ópium-egyezményt 1912-ben Hágában kötötték meg, mely kötelezte a részes államokat az ópium származékok gyártásának és elosztásának ellenőrzésére. Az egyezmény azonban csak az első világháborút követően lépett életbe, a háborút lezáró békeszerződéseknek köszönhetően. A második ópium-egyezmény 1925-ben született meg, melyet egy 1931-ben Genfben kötött, úgynevezett tágabb körű, más néven korlátozási egyezmény követett, mely

¹ BELOVICS Ervin – TÓTH Éva: *A büntetőeljárás segédtudományai. I.* Budapest, Pázmány Press, 2015. 256.

már a kokaint is magába foglalta. Ez arra kötelezte az államokat, hogy előre jelezzék a gyógyászati és tudományos kábítószer-szükségletüket és kiszűrjék, ami ezen felül érkezne az országba. A tág körűség ugyanakkor azt jelenti, hogy egyes kábítószer-csoportokból nem emelhető ki egy-egy vegyület, tekintettel arra, hogy a gyógyszergyárak annak érdekében, hogy az ellenőrzést kikerüljék molekula-manipulációkkal állítottak elő újabb szereket. Adott esetben ha már a vegyület célba ért, könnyen visszalehetett alakítani.

1948-ban Párizsban létrehozott kábítószer-jegyzőkönyv újítása volt a hasonlósági elv. A már szabályozott vegyületkombinációkkal együtt megjelenő, újabb most már többségében szintetikus szerek már nem tartoztak a korábban elfogadott egyezmények hatálya alá. Ez az egyezmény azonban már lehetővé teszi a kormányoknak, ha úgy vélik

„hogy valamely orvosi vagy tudományos célokra használt, vagy használható kábítószer, amelyre az 1931-es Egyezmény nem vonatkozik, alkalmas olyan visszaélések előidézésére és káros hatások kiváltására, mint az említett Egyezmény 1. cikkének 2. pontjában felsorolt kábítószerek, erről értesíti az Egyesült Nemzetek Szervezetének főtitkárát és megküldi neki a rendelkezésre álló összes dokumentációs anyagot; ezt az értesítés a megküldött adatokat azonnal tudomására hozza a jelen Jegyzőkönyvben résztvevő többi államnak, a Gazdasági és Szociális Tanács Kábítószerbizottságának, valamint az Egészségügyi Világszervezetnek.”²

Amennyiben az Egészségügyi Világszervezet azt állapította meg, hogy az érintett anyag „méreghszendély” keltésére alkalmas vagy ilyen anyaggá alakítható át, az 1931-es jegyzőkönyvben megállapított két csoport egyikébe került besorolásra.

Az 1961-es Egységes Kábítószer Egyezmény négy jegyzékbe sorolja (I-IV) a morfin-szerű, kokain-szerű és kannabisz-szerű hatással rendelkező anyagokat. A jegyzékek különböző méretű megszorító intézkedéseket tartalmaznak a bennük szereplő anyagokra (csökkenő szigorúsági sorrendben IV,III,II,I).

Az I. és II. „visszaélésekre adhatnak alkalmat és káros hatásaik is lehetnek, vagy kábítószerré átalakíthatók”. A II. jegyzékben felsorolt kábítószerek néhány, a kiskereskedelem tekintetében előírt rendszabály kivételével ugyanolyan ellen-

² SOMOGYI Zoltán: Kábítószer a nemzetközi jogban. *Collega*, XI/2–3. (2007) 110.

őrzési rendszabályok alá esnek, mint az I. jegyzékben felsoroltak: szükséglet becslése, statisztikai kimutatások, gyártás és behozatal korlátozása, stb. A III. jegyzékben olyan kábítószer tartalmú készítmények vannak felsorolva, melyek hatóanyagai az I. vagy II. jegyzékben már szerepelnek, de kivételt képeznek az egyezmény néhány rendelkezése alól, mert „az általuk tartalmazott anyagok miatt semmiféle visszaélésre nem adnak alkalmat és ártalmas hatást sem fejtenek ki, továbbá a kábítószer sem könnyen nyerhető vissza belőlük”. A IV. jegyzékben feltüntetett kábítószeres, melyek az I. jegyzékben is szerepelnek, „különösen alkalmasak visszaélések elkövetésére és káros hatásai is lehetnek, továbbá ezeket a veszélyeket nem ellensúlyozzák jelentős gyógyászati előnyök” (pl heroin).

Az Egységes Kábítószer Egyezmény azonban számtalan anyagról nem tett említést, nem minősítette őket kábítószernek. Ilyenek például az LSD, amfetamin és származékai nyugtatók és altatók. Egy kompromisszumos megoldás keretében jött létre az 1971-es Pszichotróp Anyagokról Szóló Egyezmény Bécsben. Eme egyezmény szintén 4 jegyzékbe sorolta a pszichotróp anyagokat. Ugyanakkor az egyezményből számos altató és nyugtató kimaradt. A fő indok a tehermentesítés, az egyezmény egységének megőrzése volt. Nem terjed ki a hatálya a prekursorokra sem, valamint nem alkalmazta a hasonlósági elvet sem.

Mindkét egyezmény tartalmaz büntető rendelkezések címmel olyan szakaszt, melyben meghatározza az egyezmény végrehajtására kiadott jogszabályokba ütköző cselekmények, valamint az egyezmény által tiltott magatartások büntetendővé nyilvánítását. A rendelkezés a bűncselekmények vonatkozásában megfelelő szankciókat, elsősorban szabadságvesztéssel vagy más szabadságelvonással járó jogkövetkezményeket tartanak elfogadhatónak.

A kábítószer-kereskedelmet nemzetközi jellegű bűncselekményé az 1988-ban Bécsben elfogadott Kábítószeres és Pszichotróp Anyagok Tiltott Forgalmazása Elleni Egyezmény nyilvánította. Az Egyezmény hatásosabb eszköztárt bocsát az államok rendelkezésére, az illegális kábítószer-kereskedelem leküzdésére. Az egyes államok feladata, hogy büntetőjogi eszközökkel, fellépjenek az ilyen cselekmények ellen. Elismerte a nemzetek fölött álló bünszervezetek létét, melyek az állami struktúrákat, a törvényes kereskedelmi és pénzügyi tevékenységeket veszélyeztetik.³

³ SOMOGYI i. m. 111.

2. Nemzetközi Szervezetek

A kábítószeres nemzetközi szintű szabályozása magával hozta a nemzetközi szervek létrehozását, melyek az egyezményrel kapcsolatos teendőket látják el. 1921 és 1940 között már a Népszövetség keretében működött egy kábítószerbizottság, majd az ENSZ Gazdasági és Szociális Bizottságának keretében létrehozták a Nemzetközi Kábítószer-ellenőrzési Bizottságot. A Bizottság az Egészségügyi Világszervezettel (WHO) és kormányokkal együttműködve figyeli a nemzetközi egyezmények betartását és elősegíti a még kívülálló államok becsatlakozását. Az Egységes Kábítószer Egyezmény a nemzetközi ellenőrzésre ezen szerv mellett létrehozta a Nemzetközi Kábítószer-ellenőrző szervet (INCB)

3. ENSZ Kábítószer-ellenőrző és Bűnmegelőző Iroda (UNODC)

Időközben minden nemzetközi együttműködés dacára is, a kábítószer-kereskedelem mérete drasztikusan megnövekedett, mely gyakran összefonódott a nemzetközi bűnözés egyéb formáival. Ilyen körülmények közt a nemzetközi közösség újabb és határozottabb nemzetközi összefogást tartott szükségesnek, az illegális kábítószer-kereskedelem leküzdésére. Így hozták létre a Bécsben székelő ENSZ Kábítószer-ellenőrző és Bűnmegelőző Irodát (United Nations Office on Drugs and Crime) UNODC.⁴

2003-ig az UNODC két alapegységből állt: az ENSZ Kábítószer-ellenőrző Programja (United Nations Drug-Control Programme – UNDCP) és a Nemzetközi Bűnmegelőzési Központ (Centre for International Crime Prevention – CICP). Ezt követően a CICP megszűnt önállóan működni, noha egyelőre megmaradt a bűnmegelőzési programok külön alapból történő finanszírozása. A jelenlegi szerkezet egységesen kezeli a kábítószerrel, bűnmegelőzéssel és terrorizmussal kapcsolatos feladatokat. Az egyes projektek kidolgozása, illetve lebonyolítása a Division for Operations (DO) kompetenciája. A Részleg munkája a tematikus és földrajzi elv kombinálásával folyik. A részleg egyik egysége a Partnership in Development Branch (PDB), amely a kábítószerrel és bűnözéssel kapcsolatos, földrajzi alapon működő projekteket foglalja magában. A PDB az egyes helyi

⁴ KUSSBACH Erich: *Nemzetközi és európai büntetőjog*. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 217.

alegységek közti együttműködés mellett a Központ és a helyi hivatalok közti integrációt és hatékony együttműködést is biztosítani hivatott.

A Részleg másik egysége a Human Security Branch /HSB/ az új kihívásokra koncentrálna, s alapvetően tematikus alapon közelíti meg a kábítószerrel és a bűnözéssel kapcsolatos programokat, egyebek mellett a HIV/AIDS, a fenntartható fejlődés, valamint a kábítószer megelőzés különböző aspektusaival foglalkozik, illetve a jogállamiság különböző kérdéseire koncentrálna (ide a korrupció- és a pénzmosás elleni küzdelem, valamint a bűnügyi igazságszolgáltatás reformja tartozik).

Önálló részleg foglalkozik a szerződésekkel és a jogi ügyekkel (Division for Treaty Affairs. Az ENSZ Konvenciók előkészítésével és végrehajtásával kapcsolatos feladatokat végzi, ennek megfelelően a részleg (illetve elődje a CICP) aktív szerepet játszott a 2000-ben elfogadott Transznacionális Szervezett Bűnözés Elleni Konvenció, illetve az ahhoz kapcsolódó Jegyzőkönyvek kidolgozásában, valamint a 2003 decemberében a mexikói Meridában aláírt korrupció-ellenes ENSZ-egyezmény előkészítésében. Ehhez a részleghez tartoznak a Terrorizmus-ellenes programból eredő feladatok is, elsősorban a Terrorism Prevention Branch (TPB) révén, amely a Biztonsági Tanáccsal szorosan együttműködve igyekszik erősíteni a terrorizmus elleni nemzetközi küzdelem eszköztárát.

A részlegen belül kiemelendő a jogi ügyekkel és szerződésekkel foglalkozó szekció, amely a globális programokkal kapcsolatos eddig különálló funkciókat kombinálja. Feladata, hogy elemezze a szervezett bűnözés tevékenységével kapcsolatos nemzetközi trendeket, és javaslatot tegyen az ellenlépések mikéntjére, eszközrendszerére.

A Részleg koordinálja továbbá a két Bizottság (Kábítószeres Bizottsága /CND/ és a Bűnmegelőzési és Bűnügyi Igazságszolgáltatási Bizottság /CCPCJ/), az ECOSOC és a Közgyűlés munkáját is az UNODC kompetenciájába tartozó témákkal kapcsolatban, illetve ide tartozik a Nemzetközi Kábítószer-ellenőrző Testület (INCB) titkársága is. Az INCB 1968-ban alakult független testület, mely az ENSZ kábítószer egyezményeinek végrehajtását ellenőrzi. Egy külön egység (a Division for Policy Analysis and Public Affairs) foglalkozik az elemzésekkel, bűnügyi trendekkel, és a szervezet népszerűsítésével, illetve adminisztratív kérdésekkel (Division for Management).⁵

⁵ ENSZ Kábítószer-ellenőrzési és Bűnmegelőzési Hivatala – United Nations Office on Drugs and Crime. <http://goo.gl/5fp8BY>

4. A Kábítószer-kereskedelem jellegéből származó szabályozási problémák

4.1. Kereslet-, kínálat- és ártalomcsökkentési módszerek

A drogjelenség kezelésének három elkülöníthető eszközcsoportha, kezelésmódja ismert: a kereslet-, a kínálat- és az ártalomcsökkentés. A keresletcsökkentés lényege, hogy magát a kábítószerre való igényt szüntessék meg és így kábítószerrel előállítani, az ország területére becsempészni és dílereken keresztül a fogyasztóhoz eljuttatni ne érje meg. Ezek az eszközök kecsegtetnek némi eredménnyel, mivel köztudott, hogy a kábítószer piacot az igények alakítják. Azonban ezek az eszközök nagyon időigényesek és költségesek, ezért az e tárgyban tett próbálkozások többnyire csak látszatcselekvések, vagy néhány elhivatott szakember emberfeletti munkájában. Az iskolákban folyó DADA-, Ellenszer és hasonló programokat lelkiismeretes, jó szándékú hivatásosok és civilek végzik nagy hittel, e programok hatásfokáról azonban megoszlanak a vélemények. Egyre inkább úgy tűnik, hogy a legjobban veszélyeztetett korcsoportot, a fiatal kamaszokat nem lehet elrettenteni az új, számukra ismeretlen anyagok kipróbálásától. Sőt! A felvilágosító órák, amik kiemelik, a kábítószeresek, vagy az adott térségben jelenlévő dizájner-drogok veszélyeit, még inkább vonzóbbá teszik az anyagokat a fiatal korosztály számára. Az ismeretlen hatásokat és a veszélyt, izgalmas kalandnak fogják föl, mintsem elrettentő példának.⁶

A kínálatcsökkentés a legradicionálisabb eszközrendszer. A közönség számára a leglátványosabb, eszközök ezek, melyek az éppen hatalmon lévő kormány erejét és hatékonyságát a kábítószer visszaszorításában is alátámaszthatja. E technika lényege, hogy az állami szervek szélsőséges eszközökkel, akár a hadsereg bevetésével is üldözik a kábítószer terjesztőket, és fogyasztókat. Jól mutatnak a hírekben, a komandósok által földre kényszerített drogterjesztők és a jelentős mennyiségű kábítószer lefoglalások, és tényleg azt az illúziót kelthetik a közember számára, hogy a drog mostantól el fog tűnni az utcákról.⁷ Ennek hamisságával azonban minden szakértő tisztában van. A kieső dílerek helyére napok alatt újabb kerül, a lefoglalt és megsemmisített kábítószerrel pár nap alatt pótolják. A tényleges következmény az, hogy a drog ára jelentős mértékben megemelkedik, vagy egy két napra eltűnik a városból.

⁶ SIVADO Máté: Új politikák a drogkezelés kérdésében, kitekintés az alkoholra. *Belügyi Szemle*, 5. (2015) 92.

⁷ SIVADO i.m. 92.

A harmadik és legkésőbb felismert eszközrendszer az ártalomcsökkentés. Alapvetései, hogy drog nélküli társadalom nem létezik, a drog fogyasztók nagy része nem is szeretne leszokni függőségük tárgyáról, az erőszakos eszközök alkalmatlanok a probléma megfékezésére és, hogy a legális és illegális drogok közt hatásmechanizmusukban és veszélyességükben nincs különbség. Hollandia példája mutatja, hogy eddig a három eszközcsoportból ez a legsikeresebb.

4.2. A büntetőjog hatékonysága és szükségessége

„Az ENSZ jelentése szerint világviszonylatban mintegy 17.1 millió kokainhasználó mint vásárló bonyolítja le a világ 88 milliárd körüli kokainpiacának forgalmát”. Az ENSZ jelentéséből is tisztán látni lehet, hogy a kábítószer kereskedelem, a világ egyik legnagyobb húzóágazatává vált és ezt az állítást támasztja alá az UNODC és az IMF becslései is: a világkereskedelem 7,6 százaléka származott illegális drogkereskedelemből, mintegy hatszázmilliárd dollár.⁸ A kábítószer kereskedelem a legprofitálóbb önálló szektorként működik a feketegazdaságban, mely éppen az illegitim volta miatt az egyik legnagyobb profitot termelő árucikk előállításával és terjesztésével foglalkozik. A keresleti és kínálati oldali szereplők nem sokan különböznek a legális piaci szereplőktől, makropiaci magatartásaik szerint. A csekély eltérés éppen abból származik, hogy a termékek megoszlása eltérő piaci feltételeket és gazdasági érdekérvényesítési módokat igényel. Ennek ellenére is a fejlett országok a nemzeti kábítószer-probléma visszaszorítását célzó politikáiban a gazdaságpolitikai elemek helyett még mindig a kriminálpolitikai elemek dominálnak. A keresleti és kínálati oldal, mint „különálló, önálló szektorok és intézményesült kezelési módok” teória az oka annak, hogy még mindig nem tudunk globális választ adni a kábítószer-problémára.

Az Európai Unió tanácsa (Council of the European Union) 2012. december 7-én, 17547/12. számú határozatával elfogadta az unió 2013–2020-ig szóló drogstratégiáját. Mike Trace, az EMCDDA (European Monitoring Centre for Drug and Drug Addiction) 2001 és 2003 között volt igazgatója is részt vett ennek a határozatnak a kidolgozásában, és így vélekedett a stratégia tervezetéről:

„Azt hiszem, eljutottunk arra a pontra, amikor elég bátornak kell lennünk ahhoz, hogy ki merjük jelenteni: rossz célokat

⁸ RITTER Ildikó: A büntető igazságszolgáltatás a kábítószer ellen. *Belügyi Szemle*, 9. (2014) 5.

határoztunk meg. Semmi probléma nincs a kereslet-vagy kínálatcsökkentéssel mint objektivációval, de ha ezek a drogstratégiát átfogó célok, akkor rossz a szemléleti keret. A kínálat- és keresletcsökkentés dicséretre méltó célok, és kulcsfontosságú szerepet kell kapniuk, ugyanakkor éppen emiatt, hogy a drogpolitikának egyfajta fétiseiként tartjuk számon őket, kissé eltereli gondolkodásunkat.”⁹

A kábítószer piacon nem bűnözők és áldozatok, gonosz dilerek és szegény drogbetegek vannak, hanem eladók és vásárlók, akiknek a piacai magatartását elsődlegesen a haszonelvűség befolyásolja. A kábítószer piac léte, mindkettjüknek érdeke, hogy létezzen, és hogy működjön.¹⁰ Mind az eladónak, mind pedig a vevőnek érdekében áll a csereaktus, amely minden belső és külső kényszerítő körülmény nélkül megy végbe. Csak a dolog ellenértékben kell megegyezniük, és ha az méltányos mindkét fél számára, akkor a csereaktus mindkét fél elégedettségére szolgál.

A társadalom a büntető igazságszolgáltatás hívta segítségül, a jelenség kezelésére, mely a kriminálpolitikai eszközök előnybe részesítésével kelt birokra a kábítószer piaccal. Tudomásul kell venni azonban, hogy a büntető igazságszolgáltatás rendszere, jellegénél fogva, önmagában nem alkalmas egy olyan illegális gazdasági tevékenység visszaszorítására, amely azért funkcionál, és azért ennyire elterjedt, mert a tiltás ellenére létező társadalmi igényt, elégíti ki. Ilyen vonatkoztatási rendszerben a büntetőjog, illetve az abban foglalt büntetések e cselekmények tekintetében alapvető – generál- és speciálprevenció – funkciójukat sem képesek betölteni.

4.3. Az új pszichoaktív anyagok, a dizájner-drogok megjelenése

A társadalomra veszélyes szerek büntetőjogi szabályozás alá vonásának következménye, hogy a szabályozás alá nem vont újabb szerek iránti érdeklődés elkezdett fokozódni. Példaként hozható fel, hogy az 1961. évi Egységes Kábítószer Egyezmény megszületését követően, megjelent és elterjedt új szere-

⁹ RITTER i. m. 6.

¹⁰ Uo.

ket, az 1970-ben Bécsben aláírt, a pszichotróp egyezmény keretein belül vonták nemzetközi ellenőrzés alá.¹¹

Az új pszichoaktív anyagok kifejezés 2008-ban jelent meg, hogy leírja azoknak az anyagoknak a skáláját, amelyekre különböző illegális anyagok hatását utánozzák, pl. az ecstasyét, az amfetaminét, a kokainét és a kannabiszét. Az olyan egyéb fogalmak, mint a dizájner-drogok, kutatási vegyszerek és legális hangulatjavító szerek mind arra a tényre utalnak, hogy ezeket a szereket mesterségesen szintetizálják, és legális státusuk van, miközben az illegális kábítószeres hatását utánozzák. Az egyéb címkék és megjelölések szándékosan félrevezetőek a valódi használatot illetően, amelyeket szintén széles körben alkalmaznak.¹²

Dizájner drogok: Ez a szakkifejezés bármilyen új kémiai vegyületet jelöl, amelynek kiindulópontját, már egy létező kábítószer szerkezeti eleme képezi. A kifejezést először a gyógyszeriparban használták, a terminológia pedig az 1980-as évek óta terjedt, el beleértve azokat a vegyületeket is, amelyek már besorolt narkotikumoknak számítanak. Előállításuk akként történik, mint az illegális kábítószereseké.

Megfigyelhető és kimutatható tendencia, hogy amint egy anyagot kábítószernek minősítenek, a vegyészek azonnal munkába kezdenek, és próbálnak egy olyan vegyületet létrehozni, ami még nem tartozik semmilyen kábítószer egyezmény büntetőjogi kategóriájában sem. Az így létrejövő anyagokat, mindenféle ellenőrző vizsgálat nélkül, azonnal piacra dobják. Gyorsan, nagy mennyiségben kell eladniuk, az újonnan előállított készítményt mielőtt, az is felkerül a kábítószeres listájára. Zacher Gábor ezt a jelenséget a következőképp írta le: „az engedély nélküli emberkísérletek”.¹³ Ez a szófordulat tökéletesen leírja, hogy maguk a vegyészek sincsenek tisztában azzal, hogy milyen anyagot adnak ki a kezük közül, a fogyasztók meg még annyira sem.

¹¹ BELOVICS–TÓTH i. m.

¹² JÁMBOR Gellért: Az új pszichoaktív anyagok megjelenése, elterjedése és az új jelenséggel szembeni lehetséges büntetőeljárás-jogi és kriminalisztikai válaszlepek *THEMIS: Az ELTE Állam-és Jogtudományi Doktori iskola elektronikus folyóirata*, 1. (2015) 143.

¹³ HAVRÁN Ákos: Az „engedély nélküli emberkísérletek” visszaszorítása, avagy az új pszichoaktív anyaggal visszaélés szabályozása. *Ügyészek Lapja*, (2012).

4.4. Az internet, mint új továbbító közeg megjelenése

Az internet fejlődésével és a közösségi média térnyerésével felgyorsult az információáramlás és ennek következtében rengeteg ember vált közvetlenül elérhetővé. Az UNODC 2013-as jelentés is említést tesz az internet egyre növekvő szerepéről, és a fiatal korosztály veszélyeztettségéről. Egy UNODC kérdőívet kitöltő államok 88 százaléka jelezte, hogy az internet kulcsszerepet játszik az új pszichoaktív anyagok keresleti oldalán. Ugyanekkor egy Eurobarometer szerint az új pszichoaktív anyagot fogyasztók hat százalékát a fiatal korosztály (15-24 évesek) teszi ki.¹⁴

Nyilvánvaló, hogy a kiskereskedők egyre jobban állnak át, „tradicionális, személyes” adásvételi szerződésről a Web-shopok használatára. Ennek a módszernek számtalan előnye van a régi úttal szemben, többek között, a fogyasztók és eladók anonimitásának biztosítása, az üzlet azonnali megkötésének és pénz célba jutásának lehetősége. A kiskereskedők és terjesztők a marketingtudásuk egész tárházát vetik, be a fogyasztók meggyőzésére. A közösségi médiát felhasználva videókat osztanak meg emberekből, akik fogyasztják a terméküket és elmesélik a néző számára az anyag hatását. A megvásárolt terméket utána legális úton, a helyi futárszolgálat segítségével kézbesítik.

5. Összegzés

A kábítószer és a kábítószer-kereskedelem elleni harcban, a nemzetek már korán rájöttek, hogy a probléma, amivel szemben állnak nem regionális, hanem „természetéből” adódóan, globális fellépést igényel az orvoslása. A XX. század elején tető alá hozott egyezmények már elejét próbálták venni a problémának, viszont már ott is nyilvánvaló volt, hogy a kábítószerpiac folyamatosan változik, reagál az állami és nemzetközi szervek válaszára. Mára már kialakult egy macska-egér játszma a bűnüldöző hatóságok és a kábítószer-kereskelemből megélők közt. Lépések–válaszlépések, egy új jogszabály–új anyag kikerülése a piacra. A törvényhozó és a vegyészek szüntelen táncá.

¹⁴ UNODC World Drug Report 2013.

AZ EURÓPAI UNIÓ ÉS AZ UEMOA TERRORIZMUS- FINANSZÍROZÁS ÉS PÉNZMOSÁS ELLENI VÉDEKEZÉSE

BALOGH Szonja

1. Bevezető gondolatok

Kutatásom középpontjába egy olyan témát állítottam, amely, mint jelenség rendkívüli módon áthatja jelenleg az egész világ légkörét. A terrorizmus a 21. században talán olyan mértékben teret nyert nemcsak Európában, de Afrikában is, amely már közvetlenül veszélyeztet minden embert.

Nem szerettem volna csupán magát a terrorizmust bemutatni, hanem célom volt a jelenséget megalapozó területhez tartozó szabályozás kifejtése, illetve a nemzetközi szervezeteken belül az Európai Unió és a Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közösségének védekezésének a bemutatása. Így tehát dolgozatom témája annak bemutatása, milyen lépéseket tesz e két nemzetközi szervezet a terrorizmus finanszírozása és a pénzmosás ellen.

Ebben a harcban főleg a pénzügyi intézetek vesznek részt, így felelőségük óriási. Ez alatt értem mind a bankok, elektronikus pénzkibocsájtók, hitelintézetek és egyéb tevékenységét.

Az Európai Unió esetében a terrorizmus nemcsak a biztonságot, de magát a demokratikus társadalmunk alapértékeit és jogait sértik. Csupán 2009 és 2013 között 1010 terrorcselekményt követtek el, és ekkor még nem vettük figyelembe a közelmúltban történt párizsi, madridi és brüsszeli borzalmakat, amennyiben Európában vizsgálódunk.

A terrorizmus, mint jelenség nem csupán nemzetek, de nemzetközi szervezetek közötti összefogás által kontrollálható, illetve kezelhető, így rendkívül fontos, és elhanyagolhatatlan a nemzetközi konszenzus megteremtése, így

az ENSZ, Európa Tanács, EBESZ, Arab Államok Ligájának és az Iszlám Együttműködés Szervezetének az összefogása.¹

A terrorizmus globális biztonságpolitikai kihívásnak tekinthető. A biztonsági kihívásokkal kapcsolatban általában két értelemben beszélhetünk globalizációról: egyrészt a probléma hatását, másrészt kiterjedtségét tekintve.²

A pénzmosás jelen korunkra az egyik legjövödelmezőbb üzletté nőtte ki magát, olyan szinten, hogy ma már az innen eredő pénzmennyiség értékét nem is tudjuk meghatározni. Egyik legnagyobb veszélye abban áll, hogy ez visszajuttatja a bűncselekménnyel szerzett javakat a legális gazdaság intézményrendszerébe, alapvetően változtatja meg a piac működését, leértékeli a pénzügyi eljárások hatékonyságát és tisztességességét. Alapjaiban gyengíti az egész gazdaságot, nem is beszélve arról, mekkora teret enged ez a szervezett bűnözésnek. A nélkülözhetetlen közös együttműködésen kívül minden közösség és minden ország fontosnak tartja a bűncselekményből eredő pénzek tisztára mosása elleni fellépést.³

2. Az Európai Unió terrorizmus elleni védekezése

Az Európai Unió Tanácsa a terrorizmus ellen 2005-ben fogadta el az Európai Unió terrorizmusellenes stratégiáját. Ennek célja a globális küzdelem keretei között az emberi jogok tiszteletben tartása, és annak lehetővé tétele, hogy a polgárok szabadságon, biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térségben élhessenek. Ennek megvalósításának lehetőségét a nemzeti képességek megerősítésében, többek között az operatív bűnüldözési információk és egyéb adatok megszerzése révén látja. Ezen kívül megoldást nyújthat még az európai együttműködés elősegítése, az együttes képességek javítása, és az, hogy a terrorfenyegetésre közös szakpolitika révén reagálnak. Nem utolsósorban a nemzetközi partnerség előmozdítása is nélkülözhetetlen, ami alatt a 'nem uniós szereplőkkel' való együttműködés rejlik, tehát mind az ENSZ-szel, mind a harmadik országokkal való konszenzus elmélyítését jelenti.

¹ AZ EURÓPAI UNIÓ TANÁCSA: Az Unió a terrorizmus elleni harcban. <http://www.consilium.europa.eu/hu/policies/fight-against-terrorism/>

² TÁLAS Péter: *A terrorfenyegetettségről a számok tükrében.* (2011) http://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/talas_peter-a_terrorfenyegetettsegr__1_a_szamok_tukreben.pdf 2.

³ GÁL István László: *A pénzmosás és a terrorizmus finanszírozásának büntetőjogi szabályozása Magyarországon.* <https://www.mnb.hu/letoltes/pszafhu-rtfkonf-gali.pdf> (2015) 1.

2.1. Az Európai Unió védelmi stratégiája

A védelmi stratégia alapvetően 4 lépésre épül: a megelőzés, védelem, üldözés és a reagálás. Dolgozatomban a harmadik lépésre szeretném a hangsúlyt fektetni, ami a terroristák hátráltatása a szervezésben, a tervezésben, illetve az az iránt való tevékenykedés, hogy őket bíróság elé állítsák. A stratégia nagyon lényeges eleme a terroristák megfosztása mindazon eszközöktől, amelyek segítségével kommunikálnak, vagy támadásokat hajtanak végre. Ebben tehát benne foglaltatik a terrorista tervezés gátolása, hálózataiknak és a toborzók tevékenységének a felbomlasztása, a terroristák finanszírozási csatornáinak és a támadásokhoz használt anyagokhoz való hozzáféréseinek elvágása, továbbá igazságszolgáltatás elé állításuk, az emberi jogok és a nemzetközi jog tiszteletben tartása mellett.⁴

Ennek a szakasznak nélkülözhetetlen eleme így a hatóságok közötti hatékony együttműködés, kommunikáció és kooperáció, mivel ezek nélkül a korábban említettek nem valósulhatnak meg. Nagyon fontos még az európai bizonyítás felvételi parancs, amely által az unió más területéről is bizonyítékot szerezhetnek az elítéléshez, illetve a bűnüldözési információ hozzáférhetősége elvének a továbbfejlesztése, erősítése. Az észrevétlen tervezés és kapcsolattartás gátlása érdekében lényeges a távközlési adatok megőrzésének előírása, amely jelenleg 2 év archiválási kötelezettség.⁵

Ezen stratégia kidolgozásában is, illetve a lépések kidolgozásában is nagyon nagy szerepet játszott az Állandó Képviselők Bizottsága, vagyis a COREPER, amely az Európai Unió Tanácsának munkáját segíti, az utóbbi pedig az Európai Parlamenttel együttműködésben fogadott el új szabályokat a pénzmosás és terrorizmus finanszírozásának megakadályozására.⁶

2.2. A stratégia harmadik szakaszának hiányosságai

A határok eltörlése nem csupán a jól működő vállalkozások létrehozását szolgálja, hanem nagymértékben megkönnyíti a pénzmosást és a terrorizmus

⁴ Az Európai Unió terrorizmusellenes stratégiája. (2005) 14469/4/05REV4 <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?f=ST+14469+2005+REV+4&l=hu> 1–4.o

⁵ Uo. 13–15.

⁶ *Az Európai Unió Tanácsa.* (2016) http://europa.eu/about-eu/institutions-bodies/council-eu/index_hu.htm

finanszírozását. A közelmúlt eseményei jól mutatják, hogy a terrorizmus visszaszorításához összehangolt válaszra van szükség az Európai Unió részéről.⁷

Az Unió a bűnüldöző hatóságok közötti együttműködésre koncentrál, amely Európán belül főleg az EURO POL (az Európai Unión belüli rendőrségi együttműködés legfontosabb intézménye) és EUROJUST (nemzetközi bűnüldözési szervezet) által igyekszik megvalósulni. Ez azonban nem könnyű feladat, és korántsem kielégítő a jelenlegi helyzet. Guy Verhofstadt volt belga miniszterelnök április 12-én Európai Parlamentben mondott beszédében hívta fel erre a figyelmet. Ebben az európai kapacitásokról beszél, amelyben nem a kooperációt kellene tovább erősíteni, hanem nyomozási jogot kellene adni a nemzetközi hatóságoknak. Számos példát lehet találni arra, hogy a hatékonyabb összefogás nagy tragédiákat tudott volna megelőzni.

A madridi terrortámadás esetében a francia hatóságok tudtak az elkövetők kilétéről. A londoni támadás esetében a francia rendőrség tudott az támadók személyéről, akárcsak a korábbi belga támadás esetében, amikor az elkövetőket a német és francia hatóságok is üldözték. A Charlie Hebdo esetében is a brit hatóságok tudták azt, hogy fokozott figyelmet kell fordítani azokra a személyekre, akik végül az akciót véghezvitték.

A párizsi terrortámadás egyik kitervelője és egyben elkövetője Salah Abdeslam is a hatósági hiányosságok miatt tudta elhagyni az országot, mivel a francia hatóság nyilvántartásában nem szerepelt, azonban Belgiumban nagyon jól tudták, ki ő. És ez megismétlődhetett 2016 áprilisában, Belgiumban is, amikor a brüsszeli támadókat ismerte a svéd rendőrség. A terrorizmus nem, csak a hírszerző egységek ismernek határokat.⁸

Ennek a harcnak európai uniós szinten a legfőbb képviselője a 2007. szeptember 19-én kinevezett Javier Solana, aki korábban az EU közös kül- és biztonságpolitikájának a képviselőjeként és a NATO főtitkáráként vált ismertté. Jelenlegi tisztségénél fogva ő koordinálja a Tanács tevékenységét a terrorizmus elleni küzdelemben, illetve szakpolitikai javaslatokat terjeszt elő, és javaslatokat tesz a Tanácsnak azokon a területeken, ahol ezt szükségesnek látja. Folyamatosan figyelemmel kíséri az EU stratégia végrehajtását, illetve az arra felhasznált eszközöket, folyamatosan beszámol a Tanácsnak, illetve egyeztet annak előkészítő szerveivel. Az ő feladata biztosítani azt, hogy az EU hatékony

⁷ BLUTMANN László: *Európai Unió joga a gyakorlatban*. Budapest, HVG-Orac, 2014. 31.

⁸ Guy VERHOFSTADT: *Speech on Counter-terrorism* (2016; videó) <https://www.facebook.com/GuyVerhofstadt/>

szerepet játsszon a terrorizmus elleni küzdelemben, illetve az is, hogy fejlessze a harmadik országokkal való összefogást és kommunikációt.

Frans Timmermans az Európai Bizottság alelnöke határozott célnak tekinti az erőforrások elvágását annak érdekében, hogy a terroristáknak ne legyen módjuk utazni, fegyvereket és robbanószert venni, illetve online gyűlöletet szítani, félelmet kelteni.

A már meglévő szabályozás mellé kiegészítő szabályokat fogadott el az új fenyegetések kezelésére. Ennek két fő lépése a pénzmozgások követése által a terroristák felderítése, illetve a pénzeszközök, vagy más eszközök mozgatásának megakadályozására, és ezzel is a terroristaszervezetek bevételforrásainak elvágása.⁹

3. A pénzmosás és a terrorizmus finanszírozásának azonosítása

3.1. A terrorizmus finanszírozásának azonosítása

A következőkben bemutatott 2015/849-es irányelv alkalmazásában: „terrorizmus-finanszírozásnak” minősül a pénzeszközök bármely, közvetlen vagy közvetett módon történő rendelkezésre bocsátása, vagy gyűjtése, azzal a szándékkal, vagy annak tudatában, hogy azt részben vagy egészben bűncselekmények elkövetésére fogják felhasználni.”¹⁰

Amikor az terrorizmus finanszírozásának azonosításáról beszélünk, illetve e pénzeszközök mozgásáról, az alatt azt értjük, hogy a világ minden pontjáról lehetőség van az új technika révén elősegíteni azokat a sejteteket, amelyek támadások megvalósításán dolgoznak, és ezek kiszűrése megfelelő intézkedések nélkül lehetetlenné válhat a pénzforgalom lebonyolításának jelentős fajtái által. Jelenleg a terrorszervezetek elsődleges jövedelemforrását a hatalmuk alá kerített területen folytatott tiltott kereskedelemről származó bevételek teszik ki, azonban egy része jogszerű áruk cseréjéből is származik.

Az Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsa több határozatot hozott annak érdekében, hogy hozzájáruljon a közel-keleti és észak-afrikai országok kulturális javainak illegális kereskedelme elleni küzdelemhez, amelyhez a Bizottság

⁹ EURÓPAI BIZOTTSÁG: *Az Európai Bizottság cselekvési tervet terjeszt elő a terrorizmus finanszírozása elleni küzdelem megerősítése céljából.* Sajtóközlemény, Strasbourg, 2016. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-202_hu.pdf

¹⁰ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2015/849 irányelve 1. fejezet 1. szakasz.

és az Európai Külügyi Szolgálat is segítséget biztosít technikailag, illetve a terrorizmus finanszírozása elleni harcban való küzdelemhez.¹¹

3.2. A pénzmosás és a 2015/849-es irányelv

A pénzmosás elleni védekezés céljából az Európai Unió ún. csomagok kidolgozásával igyekszik egy olyan stratégiát kialakítani, amelynek belső jogba való átültetésével a tagállamok egy hatékony védekezési rendszert tudnak kiépíteni. 2015-ben érkezett meg a negyedik csomag. Az ennek részét képező 2015/849-es irányelv határozza meg a pénzmosás fogalmát. Ennek értelmében pénzmosásnak tekinthető minden vagyon átalakítása vagy annak átruházása, annak az ismeretében, hogy ez büntetendő aktusból, vagy abban való közreműködésből származik. Ilyen vagyon álcázása, vagy az ebben részt vevő személy következmények alól való mentesítése érdekében történik. Ahogy az is, ha a vagyon valódi jellegét, vagy ahhoz tartozó egyéb adatokat titkolnak, azért, hogy a büntetőjogi felelősségre vonás ezáltal elkerülhető legyen. De minden ilyen vagyon megszerzése, birtoklása, használata is bűncselekménynek minősül annak ismeretében, hogy ilyen cselekményből származik. Ezen cselekmények minden formája büntetendő, így a társtettség, vagy a bűnpártolás is.¹²

Az új irányelv megjelenése jelentős lépésnek számít, és most a nemzeteken van a sor, hogy e csomagot minél hamarabb alkalmazzák. A Bizottság ennek megtételére 2016 végéig kéri az államokat. A terrorizmus elleni küzdelemről szóló irányelvben, amelyet 2015 decemberében terjesztett elő a Bizottság, bűnténnyé nyilvánítja a terrorizmusfinanszírozást, toborzás terrorizmus érdekében való igénybevételét, illetve a terrorizmusra való kiképzést.

Ennek harmadik szakaszában van szó a harmadik országokkal szembeni stratégiáról és arról, hogy megfelelő védelmi rendszert kell kiépíteni a kiemelt kockázatot jelentő országokkal szemben.

¹¹ EURÓPAI BIZOTTSÁG: *Az Európai Bizottság cselekvési tervet terjeszt elő a terrorizmus finanszírozása elleni küzdelem megerősítése céljából*. Sajtóközlemény, Strasbourg, 2016. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-202_hu.pdf

¹² Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2015/849 irányelve 3. szakasz.

3.3. A *Know Your Customer* művelet

A *Know Your Customer* művelet az ügyfél azonosításából, és az általa adott információk hiteles formában való ellenőrzéséből áll mind természetes, mind jogi személy tekintetében, illetve értékelésből és információszerzésből az üzleti kapcsolat tervezett jellegéről, illetve céljáról. Ennek elvégzésére minden pénzügyi intézmény kötelezve van. A kötelezettséget nemzetközi szinten írják elő, azonban ezek után mindegyik tagállam kötelezve van arra, hogy létrehozza azt a szervet, amely e szabály betartását számon tartja, ahogy az Európai Unió irányelvek is azáltal válnak nemzeti joggá, hogy azokat a belső jogba átültetik. Ezeknek azonban az irányelv minden lényeges pontját tartalmaznia kell, így főleg az intézkedések megvalósításának vannak különböző formái, illetve a nemzeti szervezeteknek, amelyek elősegítik az alkalmazást, illetve a felügyeletet végzik.

Ezen felügyeletnek nemcsak az üzleti kapcsolat létrehozásakor, hanem annak egész tartama alatt fenn kell állnia, annak érdekében, hogy a folyamatos monitoring által kiszűrhetőek legyenek az atipikus ügyletek, illetve ha az ügylet a tervezett céllal nem áll összhangban. Lehetőség van arra, hogy az adott személy nevében más járjon el, viszont kizárólag abban az esetben, ha rendelkezik megfelelő meghatalmazással, és kötelesek ezt a személyt azonosítani, kilétét ellenőrizni.

Az irányelv harmadik országokban válaszadó intézményeivel folytatott, határokon átívelő banki kapcsolatok esetében plusz kötelezettségeket is előírnak. Így az UEMOA országaival folytatott tranzakciók esetében fel kell mérniük az adott ország bankjának a pénzmosást és a terrorizmus finanszírozását megakadályozni hivatott kontroll-eszközeit, és teljes mértékben kötelesek megismerni a válaszadó intézmény üzleti tevékenységeinek jellegét, megítélését, felügyeletének színvonalát, illetve meg kell szerezniük vezető tisztségviselőinek jóváhagyását az új kapcsolatok létrehozásához azt megelőzően. Az egyes tagállamok kötelesek megőrizni az ügyfél átvilágításához szükséges adatokat, és ugyancsak minden olyan bizonyítékot és rögzített anyagot, amelyek szükségesek voltak az ügyféllel való kapcsolat létrehozásához.

Ezen irányelv alapján a szankciókat nemzeti szintre bízzák, viszont maga az irányelv is meghatároz bizonyos kereteket. A szankció formája lehet nyilvános nyilatkozat, határozat, engedély megvonása vagy pénzbírság, amely a nyereség kétszerese, vagy pedig 1.000.000 euró. Amennyiben viszont az érintett fél hitelintézet, úgy a közigazgatási bírság eltérő is lehet.

A pénzmosás lehetőségének elkerülése érdekében tilos nem névre szóló számlát vagy takarékbetétkönyvet vezetni. Az atipikus ügyletek esetén, ha bizonyos összeget átlép a pénzmozgást célzó művelet, vagy ha csak a gyanúja is felmerül a pénzmosásnak, vagy a terrorizmus finanszírozásának minden összegküszöbire való tekintet nélkül alkalmazhatják az ügyfél-és tranzakció-átvilágítást, vagy akkor is, ha kétség merül fel a korábban megszerzett adatok valódiságával kapcsolatban.

Abban az esetben, ha a kockázat alacsony szintjét látják, akkor lehetővé tehetik a szolgáltatóknak, hogy eltekintsenek az ügyfél-átvilágítástól, amely lehetőséget adhat a különböző szerveződéseknek arra, hogy ezt kihasználva megtalálják a kiskapukat a tervük véghezviteléhez.¹³

4. A pénzügyi információs egységek a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása ellen

4.1. A pénzmosás és terrorizmus finanszírozása ellen létrejött nemzeti egységek

A pénzmosás és a terrorizmusfinanszírozás megelőzése, vagy az ezt célzó műveletek felderítése végett az annak eredményes leküzdése érdekében minden Európai Unió tagállam kötelezve van egy pénzügyi információs egység létrehozására. Ennek autonómnak, és működési szempontból is függetlennek kell lennie. Fő feladata a gyanús ügyletek bejelentésének fogadása, és a pénzmosás, vagy ehhez kapcsolódó alap-bűncselekményekre vagy terrorfinanszírozásra vonatkozó műveletek fogadása, elemzése. Ennek az elemzésnek két egységből kell állnia: egy operatív és egy stratégiai elemzésből. Az operatív elemzés az egyedi műveletekre összpontosít, konkrét információkra és célokra. A stratégia elemzés a pénzmosás és terrorizmusfinanszírozás trendjeit veszi sorra.

Franciaországban ez az egység a Tracfin. E felé a szerv felé a franciaországi pénzügyi szervezeteknek 2 kötelezettsége van. Az egyik a gyanús lépések jelentése, amelyben benne foglaltatik a lépések megkísérlésének jelentése is, amennyiben a 16 általuk felállított kritérium egyike teljesül, de amennyiben nem is lehet megfigyelni azt, hogy a kritériumok egyike megvalósult, bármikor

¹³ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2015/849 irányelve 4. szakasz.

tehető a Tracfin-nek jelentés, az első pont nevében, amennyiben a művelet mégis kétesnek minősül.¹⁴

A másik kötelezettség pedig a folyamatos, szisztematikus kommunikáció a pénzügyi intézmények és a Centif között (francia nevén a COSI), amelynek lényege, hogy amennyiben egy művelet túllépi az egy tranzakción belüli 1000 eurós limitet, vagy egy kalendáriumi hónap alatt a 2000 eurós limitet, kötelező kommunikálni a szervezettel annak érdekében, hogy tisztázódjon a küldő és a fogadó személye, valamint a tranzakció oka. A Tracfin a 2015. március 18-án kiadott sajtóközleményében hívta fel a figyelmet a műveletek kiszűrésének fontosságára a párizsi támadásokra tekintettel, aminek finanszírozása szerény összegekkel valósult meg, így a rendszerben való kiszűrése nem volt lehetséges. Ebben a közleményben kijelentik, hogy a következő időszakban 5 millió eurót fognak csak az eszközök fejlesztésére szánni, illetve még több mint 70 antiterrorista ügynökséget hoznak létre. 2016 januárjában a pénzügyi- és belügyminiszter szintén döntést hozott a harmonizáltabb és erősebb együttműködés mellett, konkrétan a gyanús műveletek kiszűrésének tekintetében mind ez európai, mind a harmadik országok területével kapcsolatban.¹⁵

Michel Sapin francia pénzügyminiszter a megoldást egyrészt a készpénz csökkentésében látja a gazdasági életben, mivel minden olyan művelet, amely anonim, ellehetetleníti a küldő és a címzett felderítését. Ennek érdekében az egyes országok kötelesek csökkenteni a limitet a készpénzben történő fizetések tekintetében. Ennek érdekében magát a francia Pénzügyi és Gazdasági Kódexet (Code Monétaire et Financier) is módosították, így természetes személy vagy jogi személyek tekintetében, akik Franciaországban élnek, 3000 euróról 1000 euróra, nem franciaországi lakosok tekintetében 15000 euróról 10000 euróra csökken a felső limit.

A többi ország tekintetében egy táblázaton keresztül mutatnám be a jelenlegi felső limiteket:¹⁶

Ország	Összeg	Időpont
Belgium	3,000 E	2014. január 1.
Bulgária	BGN 10,000=5,112 E	2011. július 1.
Csehország	CZK 350,000=12,763 E	2013. január 1.
Dánia	DKK 10,000= 1,340 E	2012. július 1.

¹⁴ *Communication systématique d'informations (COSI) relative aux transmissions de fonds.* (2015) http://www.economie.gouv.fr/files/faq_cosi_juin2015.pdf

¹⁵ *Tracfin – Dossier de presse – Lutte contre le financement du terrorisme.* (2015) http://www.economie.gouv.fr/files/dpfinalluttecontrefinancementterrorisme_18mars2015.pdf

¹⁶ *Tracfin – Dossier de presse – Lutte contre le financement du terrorisme.* (2015) http://www.economie.gouv.fr/files/dpfinalluttecontrefinancementterrorisme_18mars2015.pdf 7.

Franciaország	3,000E / 15,000 E	2002. január 1.
Görögország	1,500 E	2011. január 1.
Magyarország	HUF 1,5 Millió=5,000 E	2013.január 1.
Olaszország	999,99 E	2012. december 6.
Portugália	1,000 E	2012. május 14.
Szlovákia	5,000E/ 15,000 E	2013. január 1.
Spanyolország	2,500 E/ 15,000 E	2012. november 19.

Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2015/847 irányelvének célja pontosan a fizető és kedvezményezett adataira vonatkozó kötelezettségek ismertetése a pénzmosás és terrorizmusfinanszírozás elleni hatékonyabb védekezés érdekében. Ebben tulajdonképpen a ‘KYC’ művelet kereteit határozza meg. Ennek részét képezi az a kötelezettség is, amennyiben a pénzügyi szervezeteknek 5 éven keresztül kell tárolniuk az ügyfelekre vonatkozó adatokat, illetve addig, ameddig a terrorfenyegetettség miatt és a megelőzés érdekében ezt szükségesnek tartják, utána azonban azokat törölni kell minden adatbázisból, ha a nemzeti jog eltérően nem rendelkezik. A pénzügyi bűncselekmények visszaszorítása érdekében szükséges egy a pénzmosással és a terrorizmus-finanszírozás kérdésével foglalkozó szakértői csoport létrehozása is, amely segítséget nyújt a Bizottság részére a jogalkotás terén. Szintén lényeges a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása megelőzésével foglalkozó bizottság, a már korábban említett pénzügyi információs egységek informális hálózata, és az európai felügyeleti hatóságok vegyes bizottsága is. Ez az irányelv majd 2017. június 26-ától fogja hatályon kívül helyezni a jelenleg hatályban lévő 1781/2006/EK rendeletet.¹⁷

4.2. A pénzmosás és terrorizmus finanszírozása ellen létrejött nemzetközi szervezetek

Az Európa Tanács hozta létre a Pénzmosás Ellenes Intézkedések Értékelésére Kijelölt Szakértői Bizottságot, amely 2002 óta ‘Moneyval’ néven létezik. Ez az Európa Tanács tagjai és nem tagok általi intézkedések megfelelőségét vizsgálja. Jelenleg 47 ország a tagja. Az EURO POL hatásköre is kiterjed olyan pénzmosási ügyek fogadására, ahol annak alapos gyanúja ugyan hiányzik, de az is elegendő, hogyha „korlátozott/ restricted” minősítéssel küldik az egyes adatokat. Az azonban elengedhetetlen, hogy az EURO POL kijelölt területeibe kell, hogy tartozzon az eset.

¹⁷

Összefoglaló a pénzátutalásokat kísérő adatokról – 2015/847/EU rendelet.

Ez lehetőséget nyújt arra, hogy habár még nem bizonyított az adott bűncselekmény léte, annak bebizonyosodása esetén az így megküldött adatok operatív segítséget tudnak nyújtani. Fontos az, hogy csakis akkor van lehetőség az adatcsere, ha a pénzmosás konkrét gyanúja fennáll. Célkitűzéseikben felhívják a figyelmet a terrorizmus finanszírozásának egyre nagyobb jelentőségére, mivel legálisnak tűnő jövedelem által ilyen akciókat támogatnak. Ez által kerültek kiadásra az ENSZ és az USA által terrorista listák, amelyek sajnos gyakran hiányosak, és nem tartalmaznak elegendő információt.¹⁸

Nemzetközi szervezatként bekapcsolódik a harcba az EGMONT GROUP, amely a pénzmosás és egyéb pénzügyi tárgyú bűncselekmények elleni küzdelem terén segíti az információáramlást a részes országok között. Ez egy internet alapú rendszer által történik, amely jelszóval védett, zártláncú és többszörösen védett, ez az Egmont Secure Web. Jelenleg 107 ország a tagja, és a FIU munkáját segíti. Az utóbbi a Financial Intelligence Unit pénzügyi nyomozóegység, amelyet a Bizottság, illetve a tagállamok finanszíroznak. Céljaul a számítógépes hálózat létrehozását tűzte ki, az információk cseréje és a hírközlés elősegítése érdekében.¹⁹

Michel Sapin véleménye szerint valóban eredményes lépéseket a G20 és a GAFI, utóbbi magyar nevén a Nemzetközi Pénzügyi Akciócsoport (FATF) által lehet véghezvinni. A G20 az Európai Uniót, és a világ 19 legnagyobb gazdaságát tömörítő szervezet. A FATF a pénzmosás elleni küzdelem legjelentősebb nemzetközi pénzügyi szervezete, amelyről a későbbiekben szólok részletesen.

A Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közössége tekintetében a GIABA tölt be nagyon fontos szerepet. Ez a Nyugat-afrikai Pénzmosás Elleni Kormányközi Akciócsoport (Inter-Governmental Action Group against Money Laundering in West Africa), amely 2000 óta működik. Céljai a résztvevő országok gazdaságának, bankrendszerének védelme, és a bűncselekmények elleni küzdelemben való segítése. Szorosan kapcsolódnak az FATF követelményeihez, nincsenek önálló ajánlásaik, hanem annak 40 meglévő ajánlásának betartására és nemzeti jogrendszerbe illesztésére kívánják ösztönözni a tagokat.

Rendkívül fontos megemlíteni, hogy az Európát érintő terrorfenyegetés nagy része az Európa Unión kívülről származik. A terrorizmus üldözésének ezért fontos globális dimenziót is kell adni. Az EU törekszik a nemzetközi konszenzus kialakítására, az ENSZ-ben és egyéb nemzetközi testületekben

¹⁸ PINTÉR Beatrix: A pénzmosás elleni küzdelem nemzetközi szervezetei. *Debreceni Jogi Műhely*, X/2., 2013. április 2., 44–53.

¹⁹ BOTOS Csaba: *A terrorizmus pénzügyi háttere*. <http://www.zmne.hu/dokisk/hadtud/Botos.pdf> 8.

való együttműködésre, illetve a kiemelt partnerekkel való hatékony kommunikációra is különféle megállapodásokon át, illetve egy átfogó terrorizmusellenes ENSZ-egyezményre irányuló megállapodáson munkálkodik. A fenyegetettség szintjében kiemelt országok segítséget kapnak a terrorizmus üldözéséhez szükséges mechanizmusok bevezetése és végrehajtása tekintetében a különféle szervezetektől. Ilyen kiemelt kockázatokkal néznek szembe a Nyugat-Afrikai Monetáris és Gazdasági Közösség tagállamai is.

5. A Nyugat-Afrikai Monetáris és Gazdasági Közösség kialakulása és az afrikai helyzet

5.1. A Közösség bemutatása

A Nyugat-Afrikai Monetáris és Gazdasági Közösség, francia nevén a *L'Union économique et monétaire Ouest-africaine* (UEMOA) egy nyugat-afrikai szervezet, amely céljával a Közösség gazdasági integrációját tűzte ki egy nyitott kooperáción keresztül, amely megvalósítja a tagállamok gazdasági, illetve jogi harmonizációját.

Először a Nyugat-afrikai Gazdasági Közösség jött létre 1962-ben, ami akkor még csak a gazdasági összefogás irányozta elő a tagok között, majd 1994-ben a monetáris kiterjesztés által nyerte el jelenlegi formáját. Közös pénznem így a tagállamok között a FCFA, tehát a frank CFA lett, ami által a közös pénznem tervezete sikeresebbnek mutatkozik, mint az Európai Unió tekintetében, mivel jelenleg az összes tagállamban ez más hivatalos pénznemként van jelen. Ennek egyik oka az lehet, hogy a közös pénznem nem a Közösség által jött létre, hanem az afrikai országok függetlenné válása után a korábbi gyarmattartó országok szándékozták így továbbra is ellenőrzésük alatt tartani a volt gyarmatokat, illetve azok sorsát. A mai központ Ougadougouban található, és a jelenlegi tagok Benin, Burkina Faso, Elefántcsontpart, Niger, Mali, Szenegál, Togo, Bissau-Guineai Köztársaság. Így a tagállamok összesen több mint 80 millió lakost számlálnak, és az UEMOA több mint 3 500 000 km²-t fed le.²⁰

Azáltal, hogy csupán 8 tagot számlál a Közösség, azt vetíti előre, hogy az együttműködés mindenkor egyszerűbben fog működni, mint azon nemzetközi szervezetek között, amelynek jóval több tagja van. Azonban számon kell tartani

²⁰ UNION ECONOMIQUE ET MONÉTAIRE OUEST AFRICAINE: *Les Etats Membres*. <http://www.uemoa.int/fr/pays/benin.stb>.

azokat a kihívásokat, amelyek hangsúlyosan érintik ezeket az afrikai területeket, és amelyek jóval nagyon összefogást kívánnak meg.

Az UEMOA területén a Központi Bank szerepét a BCEAO tölti be, vagyis a Nyugat-Afrikai Központi Bank, amely minden tagállamra irányoz elő rendeleteket, és irányelveket, amelyek után a tagállamok ellenőrzésének egy részének feladata is rájuk hárul. Tulajdonképpen általuk való felügyeletről beszélhetünk, annak érdekében, hogy az olyan feladatok, amelyeket nem nemzeti szinten kell csupán megvalósítani, biztosítva legyenek, akár szankciók által 'kikényszerítve' is. A kor egyik legnagyobb kihívásának nemzetközi szinten a Közösség számára a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozásának veszélyeivel való szembenézés jelenti, amelyek elleni küzdelmet rendkívül komolyan kell venni.

5.2. A védelem fontossága

A védekezésnek a legnagyobb jelentőséget 2001 ősze óta tulajdonítanak, amikor is az amerikai kormány meghirdette az úgynevezett globális terrorizmus elleni globális háborút, amelynek egyik elsődleges színterévé Afrika vált. Ez a jelenség elsősorban Észak- és Kelet-Afrikát érinti, valamint Nyugat-Afrika középső részét, is mivel ezeken a részeken a helyi kormányok szinte ellenőrizhetetlenek, és a területen is kaotikus viszonyok uralkodnak, már csak a több vallás érintkezése miatt is.

2002 óta működik az Egyesült Államok által meghirdetett „Pán-Száhel” mozgalom, amelynek az egyik legfőbb célja a határok védelme, a terrorizmus elleni harc és a regionális kooperáció elősegítése, amely azóta más néven tovább bővült, és tovább fejlődött. Ennek több olyan tagja is van, amely egyben az UEMOA tagjai sorát is gyarapítja, úgy, mint Niger, Szenegál és Mali. Ebben a terrorizmus elleni háborúban az Egyesült Államok kormánya fenntartja magának a jogot, hogy a nemzetbiztonsági érdekek által vezérelve a világ bármely pontján beavatkozzon.²¹

A Központi Bank, vagyis a BCEAO játssza a főszerepet a terrorizmus finanszírozása elleni, és a pénzmosás elleni küzdelemben azzal, hogy különféle irányelveket bocsát ki a veszély csökkentése, illetve a hatékonyabb koordinálás érdekében. A terrorizmus finanszírozás és pénzmosás elleni védekezés ellenőrzését különböző ellenőrzésekben látják. Létezik egy külső, központi

²¹ CSIZMADIA Sándor: Nyugat-Afrika tanulmány 7–10. §§ <http://www.francianyelv.hu/franciaország-foldrajz/egykori-francia-gyarmatok/nyugat-afrika-tanulmany.html>

bank által végzett kontroll, ezen kívül minden pénzügyintézetnek kötelezettsége egy belső kontrollmechanizmus felállítása és alkalmazása. Ezen kívül pedig a prudenciális kontroll, amely az ügyfelekre vonatkozó személyes adatok hatékony védelmének ellenőrzését, illetve a gyanú esetén alkalmazandó kontrollt is magába foglalja.

5.3. A hatályban lévő szabályozás és legfontosabb pontjai

A jelenlegi egyik legfontosabb rendelkezés a 008-05-2015-ös rendelkezés. Amennyiben a követeléseinek a pénzügyi intézmények nem tesznek eleget, komoly büntetőjogi és pénzügyi felelősséggel tartoznak. Ez mondja ki annak a kötelezettségét, hogy egy automatizált felügyeleti rendszert kell létrehozni az átutalásokat illetően annak érdekében, hogy az atipikus pénzmozgások kiszűrhetővé váljanak. Ezen kívül előírja a műveletek visszakereshetőségének szabályát az azt megelőző 10 évre. Ez az időtartam irányadó minden egyéb művelethez fűződő adat tárolására is. Ez a duplája annak az időtartamnak, amelyet az európai szabályozás előírányoz.²²

A 01/2007-es instrukció mondja ki azt, hogy minden tagállamnak kötelezettsége létrehozni egy nemzeti szervet a gyanús műveletek vizsgálata érdekében. Ez a tagállamok nagy részének esetében a Centif, amely a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozásának visszaszorítása elleni küzdelem során négy követelményt támaszt a pénzügyi intézmények elé, melyek a következők: a biztonság, gyanús elemek jelentése, megfelelő tárolás és mentés és egy kötelező belső eszköz kiépítése a vizsgálatunk középpontjában álló két cselekmény ellen és a hatékony védelem érdekében.²³

Maguk a tagállamok is komolyan veszik a védekezés elleni harcot, habár ezen országok, mint fejlődők, még jogrendszerük teljességében hagynak kivételt maguk után. Példának okáért Mali esetében szinte lehetetlen megtalálni a nemzeti jogot az interneten, és amennyiben hosszas kutakodás után rálelünk, akkor is egy írógéppel rögzített, majd szkennelt pdf-fájlt kaphatunk. Azonban Elefántcsontpart nemzeti jogában is az elektronikus tranzakcióra vonatkozó

²² INSTRUCTION N°008-05-2015 régissant les conditions et modalités d'exercice des activités des émetteurs de monnaie électronique dans les Etats membres de l'Union Monétaire Ouest Africaine (UMOA).

²³ Directive 04/2007/CM/UEMOA - relative a la lutte contre le financement du terrorisme dans les états membres de l'Union économique et monétaire Ouest Africaine (UEMOA).

törvényben²⁴ az ehhez tartozó elektronikus formában lévő dokumentumokat 10 évig meg kell őrizni, akárcsak Szenegál tekintetében, amely ugyanezt a kötelezettséget írja elő, ráadásul a Cyber bűnözésről szóló törvényben meghatározzák, hogy amennyiben az eljáró bíró azt szükségesnek ítéli meg, a mentési időt 2 évvel meghosszabbíthatja bármely dokumentum tekintetében.²⁵

Az UEMOA tekintetében nem beszélhetünk olyan kiterjedt védelmi rendszerről, mint az Európai Unió tekintetében, viszont a Központi Bank által meghatározott irányelvet minden tagállam köteles volt beépíteni belső jogába. Ez jelenleg a 04/2007-es irányelv, a 07/2002-es irányelv, és a legújabb, de még a mai napig még belső jogokba nem adoptált 02/2015-ös irányelv. Ezekben körvonalazzák a represszió érdekében való tevékenységeket és tagállami kötelelességeket a pénzügyi intézmények részére.

A 07/2002-es irányelv a fő hangsúlyt a KYC elemre helyezi. Felállítja az elvárást, hogy megtudják a személy kilétét, mielőtt az intézmény ügyfelévé válna. Ez az adatok hivatalos formában való igazolásának kötelezettségével is együtt jár, mint egy igazolvány másolatával, vagy jogi személy esetében valamilyen hivatalos nyilvántartásban való szereplés bemutatásával.

Az eseti ügyfelek azonosítására az irányelv egy küszöböt állapít meg, amennyiben a realizálni kívánt tranzakció készpénzben eléri az öt millió FCFA-t, ami forintban körülbelül 2.500.000 forintnak felel meg. Ugyanígy küszöböt határoz meg azoknak az ügyleteknek, amelyekre kitüntetett figyelmet kell fordítani. Ez főleg akkor esedékes, hogyha egy bizonyos pénzmozgás nem szokásos körülmények között történik. A dokumentumok és a tranzakciók archiválásának a kötelezettségét ez is előírja, a francia szabályozás duplájával, 10 év megállapításával.

A gyanús elemeket kötelező jelenteni. Ha ez elmarad, az adminisztratív, pénzügyi és büntetőjogi felelősséget von maga után, kivéve, ha jóhiszeműen járt el az érintett dolgozó.

Ez az irányelv teszi kötelezővé a Centif létrehozását állami szinten, ami tehát egy adminisztrációs rendszer, amely pénzügyi és döntési autonómiával rendelkezik. A szerv 6 személyből áll, felső vezetőkből, akik pénzügyi kérdésekre specializálódtak, illetve a Központi Bank egy képviselőjéből. A BCEAO feladata a Centif munkájának elősegítése, és hogy segítsen harmonizálni a tagállamok e szerveit az irányelvnek megfelelően.

²⁴ La loi n°2013-451 du 19 juin 2013 relative à la cybercriminalité.

²⁵ La loi n°2008-08 du 25 janvier 2008 sur les transactions électroniques.

Az ötödik fejezet a nemzetközi együttműködésről szól. Mindegyik tagállamnak kötelessége előmozdítani, alkalmazni és erősíteni a dinamikus kooperációt és a kölcsönös együttműködést a többi állammal, ezzel biztosítja a terrorizmus finanszírozása és pénzmosás elleni védelmet.²⁶

A 04/2007-es irányelv már az általános rendelkezések között kijelenti, hogy célja az, hogy definiálja a jogi hátteret a terrorizmus finanszírozása és a pénzmosás elleni küzdelemnek, összhangban az ENSZ 1999. december 9-én született, a terrorizmus finanszírozásának felszámolását célzó nemzetközi konvencióval. Ez a konvenció is kiemeli a tagállamok nélkülözhetetlen és rendkívül fontos szerepét a harcban.

Az irányelv részben megismétli a korábbi 2002-es irányelv rendelkezéseit, de szót ejt a nem nyereségorientált szervezetek és az oda beérkező minden adomány felügyeletéről, illetve a szintén tíz éves archiválási kötelezettségről. A Centif-nak felül kell vizsgálnia, minden készpénz által történt és egy millió FCFA-val egyenlő, vagy azt meghaladó adakozást, mivel ezek könnyen ezzel leplezve kívánnak kétes ügyleteket lebonyolítani. Lehetővé teszik az adott számla, vagy a források befagyasztását is, ha a lépést szükségesnek látják.²⁷

A 02/2015-ös irányelv már felállítja a rizikó-analízis követelményét, amennyiben kötelezővé teszi a tagállamok pénzügyi intézeteinek számára azt, hogy meghatározzák, megértsék és elemezzék a rájuk vonatkozó veszélyeket, és megtegyék a szükséges lépéseket.

Ezek a szükségletek földrajzi területenként, szolgáltatásonként, tranzakciónként változnak, ezért nem lehet egy általánosító kötelezettséget adni. Ez az irányelv némely tranzakció esetén, mint például a munkahelyi bér, állami adók, ingatlanvásárlás esetén megtiltja a készpénzben és nem átutalás által történő teljesítését a felügyelhetőség érdekében. Némely pénzmozgás esetén általános felügyeleti kötelezettséget ír elő az egész üzleti kapcsolat időtartama alatt és részletesen leírja mely adatok szükségesek egy természetes, jogi, eseti ügyfél azonosításához. A szabályozás többi részének tekintetében tulajdonképpen megismétli a korábbi irányelveket, ezeknek a tagállam által való transzformációja után csak az ellentmondó bekezdések lesznek hatályon kívül helyezve.

²⁶ Directive N°07/2002/CM/UEMOA relative à la lutte contre le blanchiment des capitaux dans les Etats membres de l'UEMOA.

²⁷ Directive 04/2007/CM/UEMOA relative a la lutte contre le financement du terrorisme dans les états membres de l'Union économique et monétaire Ouest Africaine (UEMOA).

6. A közös pont: a FATF

6.1. A 40+9 ajánlás legfontosabb pontjai

Ami azonban mind az EU mind az UEMOA esetében lényeges, az a FATF iránymutatásainak és ajánlásainak az elfogadása és betartása.

Fő célja a nemzeti programok összehangolása, és a hatóságaik kapcsolatainak erősítése ajánlásaik által. Nagy hangsúlyt fektetnek még a Baseli Nyilatkozat és a Bécsi Konvenció elveinek gyakorlati megvalósítására. Céljai megvalósítása érdekében 1990-ben 40 ajánlást fogalmazott meg, melyeket azóta többször is módosítottak. Ezek a módosítások a nemzetközi jogrendszerek továbbfejlesztésére, és a bankrendszerek szerepének erősítésére, az internacionális kooperációra irányulnak.

Mára az ajánlásokat több mint 130 ország fogadta el, ezen belül mindegyik EU-s ország. A pénzmosással foglalkozó 40 ponthoz 9 ajánlást 2002-ben fogadtak el, az USA-ban történt terrortámadás után. Ezek a terrorista cselekmények finanszírozásának visszaszorítását célozzák. Azok az országok, amelyek az ajánlásokat nem vezetik be, vagy nem annak megfelelően járnak el, feketelistára kerülnek, és őket „nem együttműködőknek”, „Non-Cooperative Countries and Territories”-nak nyilvánítják.²⁸ Ekkor ezekkel az országokkal szemben, mint 2001-ben Magyarországgal szemben is, szankciókat alkalmazhatnak.

A FATF pontjainak egyik legfontosabb rendelkezése az, hogy a pénzmosás cselekményét minden nemzet nyilvánítsa bűncselekménynek, és a bizonyításhoz szükséges ismeret a Bécsi és Palermói Egyezményben foglaltakkal álljon összhangban

Szintén fontos ajánlás az, hogy a titoktartási szabályok, amelyek a pénzügyi szervezetekre vonatkoznak, ne gátolják a javaslatok végrehajtását. A KYC intézkedések is a FATF 10. pontján alapulnak, amelyben az meghatározza kereteit, illetve azt szorgalmazza, hogy ne lehessen névtelen számlákat vezetni, vagy azokat nyilvánvalóan fiktív nevekre kiállítani. Szó esik a politikai közszereplőről, vagyis a *'Politically exposed person'*-ről, amellyel kapcsolatban a 04/2007-es és 02/2015-ös UEMOA irányelv tartalmaz normatív rendelkezéseket. Velük kapcsolatban az ajánlás szerint a szokásos ügyfélvizsgálat mellett még kiegészítő intézkedéseket is kell fogatosítani, úgy, mint az ügyintézők felső vezetőjének engedélye a kapcsolat létrehozásához, vagy a folyamatos monitoring.

²⁸ FINANCIAL ACTION TASK FORCE: *High-risk and non-cooperative jurisdictions*. (2016) <http://www.fatf-gafi.org/publications/high-riskandnon-cooperativejurisdictions/>

A 15. ajánlásban arra hívja fel a FATF a figyelmet, hogy a rendkívül gyorsan fejlődő világban nagyon naprakésznek kell lenni a bűnözők új technikáit illetően, és az ezzel kapcsolatos kockázatok kezelésében. A tranzakciók tartásával kapcsolatban öt éves időtávot ajánlanak, amit, mint láttuk az Európai Unió szabályozás követ, az UEMOA azonban ezt meghosszabbítja.

Amennyiben csupán a gyanú is felmerül azzal kapcsolatban, hogy az adott pénzösszeg bűncselekményből származik, akkor mindenképpen azt jelenteni kell a pénzügyi hírszerző egységnek, vagyis a FIU-nak, ami tehát például Franciaország esetében a Tracfin. Az ilyen egység létrehozását a 26. ajánlás tartalmazza, azzal a meghatározással együtt, hogy ezeket az egységeket a gyanús ügyletekre vonatkozó bejelentések – és egyéb – a potenciális pénzmosás és a terrorizmus-finanszírozási ügyletekre vonatkozó adatok fogadására, elemzésére hozzák létre. Ezeknek a felügyeleti szerveknek megfelelő hatáskörrel kell rendelkezni a hatékony fellépés érdekében, illetve képesnek kellene lenniük a hatékony nemzetközi együttműködésre. A FATF-től ered a belső politikák és a kontroll mechanizmusok beépítésének normája is a pénzügyi szervezetek számára, amely kiterjed a rendszerek periodikus ellenőrzésére, és a dolgozók képzésére is.

Az ajánlás ösztönzi arra az egyes tagállamokat, hogy ratifikáljanak minél több nemzetközi egyezményt, amelynek célja a terrorizmus visszaszorítása, és a pénzmosás lehetőségeinek csökkentése, illetve buzdít arra, hogy tegyenek lépéseket az ENSZ 1999. évi terrorizmus visszaszorítására irányuló egyezményhez való csatlakozásra.

A 36. ajánlás az egyik legfontosabb célnak lett szentelve: a nemzetközi kölcsönös segítségnyújtás és a kiadatásról szóló pont, amelynek lényege, hogy a lehető legszélesebb körben kell ezt biztosítani, és az illetékes hatóságoknak is kiterjedt hatáskört kell biztosítani, annak érdekében, hogy segítségnyújtás iránti kérésekre válaszul a külföldi bíróságok, rendőrségek részéről is alkalmazható, pozitív választ adjon. A kettős kriminalizáció, vagy a ‘dual criminality’ ellen is küzdelmet kell folytatni.²⁹ Ennek lényege az, hogy vannak olyan cselekmények, vagy magatartások, amelyek csupán az egyik ország jogrendszere szerint büntetendő. Ahol a kiadatáshoz büntetendőség előfeltétel, ott ezt automatikusan teljesítettnek kell tekinteni, attól függetlenül, hogy az adott ország szintén azt bűncselekményként tartja-e számon.

Az országok közötti mechanizmusok és óvintézkedések megtétele során minden hatóságnak a személyes adatok és általában az adatok védelmével

²⁹ Les Recommandations du GAFI 2012.

összhangban kell megvalósítani, amely újra egy rendkívül fontos és széleskörű szabályrendszer.

A speciális ajánlások tekintetében tulajdonképpen azokat a fontos pontokat látjuk megismételve, amelyek már helyet kapnak a 40 ajánlás között is. Ebben hívja fel a szervezet ismételten a figyelmet a terrorizmus finanszírozásának minden állam által való bűncselekménnyé nyilvánításának szükségességére, a nemzetközi koordináció fontosságára, a gyanús pénzeszközök azonnali befagyasztásának lényegességére, ezzel mintegy hangsúlyozva, növelve jelentőségüket.³⁰ Azonban mint minden más nemzetközi és nemzeti szabályozás, az idő múlásával módosításokat igényelnek, így előrevetíthető, hogy a 2012-ben újrafogalmazott ajánlások nemsokára újra változni fognak.

7. Végszó

Évfolyamdolgozatomban igyekeztem összefoglalni a terrorizmus finanszírozásának és a pénzmosásnak a legfontosabb elemeit, illetve az ezek ellen való védekezést az Európai Unióban és a Nyugat-Afrikai Gazdasági Közösségben. Ezek a veszélyek egyre inkább jelen vannak a társadalomban, ezért a hatékony védekezés elhanyagolhatatlan.

Esszémben a normatív oldal kifejtésével foglalkoztam, azzal, hogy az említett két közösség milyen aktusok kibocsátásával igyekszik védekezni. Célom egy általános áttekintés volt érdekességekkel tüzdelve, rámutatva a hiányosságokra és eddigi eredményekre. A problémák kezelése mindig fejlődést fog igényelni a Közösségek részéről, mivel a bűnözők technikái gyorsan fejlődnek a hatóságok kikerülésének érdekében.

Dolgozatomban bemutattam, hogy számos nemzetközi szervezet létrejött annak érdekében, hogy egy hatékony stratégiát valósítsanak meg. Úgy gondolom, ezen szervezetek koordinációjára és programterveik tényleges megvalósítására kell helyezni a hangsúlyt, semmiképpen nem újabb szerveződések létrehozására. Arra jutottam, hogy az alapok már adottak, csupán az eszközök terén találunk hiányosságokat.

A dolgozatom ezzel arra a következtetésre jut, hogy valódi eredmények csak nemzetközi, közös együttműködéssel valósulhatnak meg, az egyes nemzetek önállóan ehhez kevesek, gyengék, ezért a megoldást a kooperáció, hatékony kommunikáció, összefogás és a nemzetek kölcsönös tisztelete jelentheti.

³⁰ Les IX Recommandations spéciales 22 Octobre 2004.

ÁLLAM-E AZ ISZLÁM ÁLLAM?

HORVÁTH Gergely Ádám

1. Bevezetés

[Szerkesztői megjegyzés: a műhelytanulmány készítése során kitűzött cél az önmagát Iszlám Államnak nevező alakulat államiságára vonatkozó reakciók bemutatása volt. A kutatás jelenlegi periódusa az iszlám szempontjából felmerülő, nemzetközi jogilag is releváns álláspontok bemutatására koncentrált. Ennek jegyében a szerző olyan forrásokból származó reakciókat is bemutat, amely források egyébiránt szélsőséges véleményeknek is helyt adhatnak: természetesen a szerző, a szerkesztők és a kiadó is elhatárolódik ezektől. Nem célunk ezen álláspontok népszerűsítése, mindazonáltal a tudományos véleményalkotás kívánalmaira tekintettel jelen esetben ezek a források is kiemelkedő jelentőséggel bírnak.]

Nem kapott nagy figyelmet amikor 2006-ban bejelentették az *Iszlám Állam Irakban* nevű szervezet létrejöttét. A dzsihádisták online sajtót leszámítva mindenki úgy gondolta, hogy csak az iraki al-Kaida váltott elnevezést.¹ 2013-ban az állam nevét *Iszlám Állam Irakban és Szíriában*-ra változtatták, amellyel jelezték, hogy Szíriára is egyre jobban kiterjesztik tevékenységüket, majd 2014 nyarán kikiáltották a kalifátust. A terror szervezet eddigre már annyira megerősödött, hogy a polgárháborúba sodródott Szíria és a szintén válságban lévő Irak jelentős területeit is uralma alatt tartotta. Ettől az időszaktól kezdve kezdtek el komolyabban is vizsgálni az Iszlám Állam tevékenységét.

Dolgozatomban megpróbálok választ adni a következő, az Iszlám Állam államiságával kapcsolatos kérdésekre. Állam-e az Iszlám Állam? Elismeri-e az arab és muszlim világ? Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre választ kapjunk rövi-

¹ Cole BUNZEL: *From Paper State to Caliphate: The Ideology of the Islamic State*. The Brookings Project on U.S. Relations with the Islamic World Analysis Paper, no. 19. (2015) 1–48.

den vázoló az államiság nemzetközi jog szerinti felfogását, illetve áttekintést nyújtok a közel-keleti társadalmak államhoz való viszonyáról. Végül dolgozatom második felében több forráson keresztül ismertetem az Iszlám Állam államiságáról az arab és muszlim világban kialakult jellemző véleményeket.

2. Államiság kritériumai a nemzetközi jog szerint

Georg Jellinek a 20. század elején a következő kritériumok alapján közelítette meg az államiság kérdését: államterület, népesség, valamint az adott terület és népesség fölött gyakorolt, főhatalom megléte. A nemzetközi jog nem alkotott külön definíciót az államiság meghatározására, hanem többé-kevésbé a Jellinek-féle alkotmányjogi szemléletet használja.² Az 1933-as montevideói egyezmény az államiság kötelező kellékeként sorolta fel az állandó lakosságot, a körülhatárolható területet, kormányzatot és a más államokkal való kapcsolatba lépés képességét. A montevideói egyezmény az akkori nemzetközi szokásjog írásba foglalásának volt tekinthető, illetve maga is a szokásjog részévé vált. A mai nemzetközi jogban alapvetően két elmélet létezik az államiság kötelező kellékeire vonatkozóan: a deklaratív és a konstitutív.³

A deklaratív elmélet hívei szerint egy entitás államnak tekinthető amennyiben megfelel a montevideói szerződés négy feltételének. A gyakorlatban ez nem mindig fedi a valóságot, így az elmélet felveti az úgynevezett de facto államok problémáját. Itt gondoljunk Észak-Ciprus vagy Tajvan eseteire: habár mindkét entitás maradéktalanul megfelelne a fentebb említett kritériumoknak, a nemzetközi jogban mégsem tekintjük őket államnak. Mindkét esetben az államként való elismerés ténye hiányzik.

A konstitutív elmélet követői a deklaratív elmélettel szemben úgy vélik, hogy az államként való elismerés is kötelező eleme az államiság kellékeinek. A konstitutív elmélet egyes követői szerint jelenleg egy paradigmaváltás figyelhető meg a nemzetközi jogban, aminek részeként az államiság kritériumai tovább szélesednek. Milena Sterio például úgy gondolja, hogy a montevideói egyezmény negyedik pontja (más államokkal való kapcsolatba lépés képessége) kibővült a következő három kritériummal: térségbeli országok és nagyhatalmak

² KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*. Budapest, Osiris, 2011. 93.

³ Andrew COLEMAN: The Islamic state and international law: An ideological rollercoaster? *Journal of the Philosophy of International Law*, Vol. 5., No. 2 (2014) 79.

általi elismerés, emberi és kisebbségi jogok tisztelete, nemzetközi szervezetek működésében való részvétel, valamint a nemzetközi jog normáinak betartása.⁴

3. Államiság problémája a Közel-Keleten

A Közel-Kelet államainak határait az első világháború után többségében a nyugati nagyhatalmak különböző érdekei – például a Brit Birodalom esetében az Indiához vezető út biztosítása- alakították ki. Az ilyen módon létrejött országokban a nemzeti identitás és a területi szuverenitás nem esnek egybe, aminek egyik következménye, hogy az állam iránti lojalitást sok esetben felülírja az államok feletti vagy éppen annál kisebb identitástudat. Ez sokszor belpolitikai instabilitáshoz és akár területi konfliktusokhoz is vezethet. Gondoljunk itt például a négy állam (Törökország, Szíria, Irak, Irán) területén, elszórtan élő kurd nép helyzetére.

A Közel-Kelet egy másik sajátossága, hogy a térségben nem beszélhetünk európai értelemben vett, igazi nemzetállamokról - még az olyan történelmi identitással rendelkező ország, mint Egyiptom esetében sem. A tömegek lojalitása egy államok feletti identitáshoz, a muszlim közösséghez (*umma*), vagy az arab nemzethez kötődik. A különböző pániszlám és pánarab eszmék ennek nyomán alakultak ki és fejlődtek egymással párhuzamosan a 19. század végétől kezdve. E két eszmerendszer közül a 20. század 40-es éveiben létrejött arab 'nemzetállamokban' (Irak, Szíria, Libanon) az arab közösséghez való tartozás jutott nagyobb szerephez. Az új államok igyekeztek felzárkózni a Nyugathoz, amelynek egyik eszköze az erőltetett szekularizáció és ezzel párhuzamosan a vallás államosítása volt.⁵ Különösen igaz volt ez az 'arab szocializmus' úttörőire: Szíriára és Egyiptomra. Ezek a törekvések az 1960-as évek végéig viszonylag sikeresnek mutatkoztak, ám az 1967-ben Izraeltől elszenvedett vereség és a 1970-es évek gazdasági visszaesése kikezdte ezen rendszerek társadalmi támogatottságát. A 80-as évektől kezdve ezekben a szekularizált, vallást ellenőrizni kívánó, sokszor nagyon is autoriter berendezkedésű országokban a konzervatív iszlám mozgalmak egyre nagyobb támogatottságot élveztek, ezzel a pániszlám és sokszor fundamentalista irányzatokat erősítve. Ebben a legitimációs válságban erősödött meg az iszlám múltjában utat kereső, vallásos politizálás és

⁴ Milena STERIO: A Grotian Moment: Changes in the Legal Theory of Statehood. *Denver Journal of International Law and Policy*, Vol 39., No. 2. (2011) 233–236.

⁵ N. RÓZSA Erzsébet: *Az arab tavasz*. Budapest, Osiris, 2015. 37.

jöttek létre a vallási alapon szerveződő ellenzéki csoportok. A szekuláris arab rezsimiek a társadalom reiszlamizációját igyekeztek beépíteni saját identitásképükbe és politikájukba. Mindezt azonban ellenőrzött keretek között tették, így az állam megtarthatta alapvetően szekuláris jellegét. Ezzel szemben viszont a fundamentalista mozgalmak már az állam vallás alá kényszerítését követelték. Amikor 2001. szeptember 11. után a Nyugat a demokrácia exportjába kezdett, ugyanazt a rendet készült támadni, amit a fundamentalista csoportok – köztük számos terrorszervezet is – elpusztítani készült.⁶ Az iraki háború, majd az ‘arab tavasz’ következtében a térség államai meggyengültek, amelynek eredményeként kiterjedt, országhatárokon átnyúló területeket volt képes ellenőrzése alá vonni az Iszlám Állam nevű szervezet.

Az iszlám *ummához* és az arabsághoz tartozás mellett a törzsiség a harmadik tényező, amely alapvetően befolyással van az arabok identitására és ezzel szoros összefüggésben az államhoz való lojalitásukra is. Az arab törzsek Mohamed próféta színre lépése előtt úgynevezett törzsszövetségi államok keretei között éltek (pl. *Kinda törzsszövetség, ghassánida és lakhmida állam*).⁷ A társadalom alapvetően törzsi jellege az iszlám felvétele után is megmaradt és a mai napig meghatározó jelleggel bír. Sokáig úgy tűnt, hogy a szekularizált, központosított arab nemzetállamokban –különösen a nagyobb városokban- a törzsi kötelékek egyre jobban veszítenek jelentőségükből, ám az ‘arab tavasz’ megmutatta, hogy a törzsi lojalitás még mindig meghatározó szerepet játszik az arab társadalomban. A nyugati beavatkozások következtében meggyengült államok területén nem egyszer a törzsek vették át a közigazgatás feladatait, ugyanis ténylegesen csak ők voltak képesek a lakosság biztonságát szavatolni. A törzshöz való tartozás jelentősége tehát ismét megnőtt.

Mindezek fényében nem meglepő, hogy az Iszlám Állam tudatosan épít a jelentősebb iraki és szíriai szunnita törzsek támogatására. Így például az adók beszedését, valamint az árvák és özvegyek nyilvántartását is a neki hűséget fogadott törzsek (köz)igazgatására bízta. Ezért cserében jelentős mértékű, természetbeni és anyagi juttatásokat nyújt a törzs tagjainak.⁸

⁶ N. RÓZSA i. m. 41.

⁷ MARÓTH Miklós: *Az iszlám. Változó Világ*, 65. (2007) 7.

⁸ Haian DUKHAN – Sinan HAWAT: *The Islamic State and the Arab Tribes in Eastern Syria*. 2014. <http://www.e-ir.info/2014/12/31/the-islamic-state-and-the-arab-tribes-in-eastern-syria/>; Jamal J. HALABY: *Sunni tribes in Iraq and Syria split over ISIS. The Arab Weekly*, 2015. <http://www.thearabweekly.com/?id=2345>

4. Iszlám államok

Az iszlám államfelfogása alapvetően tér el a nyugati modern államfogalomtól, amennyiben nem egy adott terület feletti legfőbb hatalommal bíró politikai entitásként, hanem a muszlim közösség (*umma*) iszlám jog (*saría*) alapján való kormányzását érti rajta. Ezt a felfogást tükrözi az is, hogy az arab nyelvben a ma államot jelentő *dawla* szó a 19. század végéig dinasztíát, uralkodóházat jelentett. Az Oszmán birodalom bukása után több muszlim gondolkodó is megfogalmazta az iszlám állam helyreállításának gondolatát. Habár az egész *ummát* egyesítő kalifátus létrehozása pusztán vágyalom maradt, mégis több régióban sikerült – hosszabb-rövidebb ideig – úgynevezett modern iszlám államokat létrehozni.

Ilyen iszlám állam a mai Szaúd-Arábia, Irán, Pakisztán, Szudán, illetve ilyen volt a tálibok uralta Afganisztán 1994 és 2001 között. Mivel a Koránban és a *hadíszokban* nem szerepel túl sok konkrétum az államiságra és a kormányzásra vonatkozóan ezek a modern iszlám államok rendkívül különböznek egymástól. Egyetlen közös jellemzőjük, hogy mindegyikben a *sariát* használják a gazdaság és az igazságszolgáltatás területén.⁹ Ezek alapján kijelenthető, hogy maga az iszlám állam koncepció nem új jelenség. Azt viszont fontos észrevenni, hogy az előbb említett modern kori példák mind, egy már a nemzetközi jog rendszerébe betagozódott országban jöttek létre, nem pedig több állam területéből önkényesen kiharva. Ez alól Szaúd-Arábia kivételt képez, ugyanis létrehozásakor az a helyzet állt elő, hogy a nyugati nagyhatalmak érdekei egybeestek a *vahhábita* szekta vezetője, Abdul Aziz Ibn Szaúd államépítő törekvéseivel.

5. Az Iszlám Állam államiságának megítélése a közel-keleti forrásokban

Nem meglepő, hogy a nemzetközi közösség integráns részeként egyetlen arab és muszlim többségű ország sem hajlandó elismerni az Iszlám Államot, valamint a térségbeli államok egy része csatlakozott is az Iszlám Állam elleni fegyveres koalícióhoz. A közel-keleti források alapvetően két szemszögből közelítik meg az Iszlám Állam körüli kérdéseket. Az egyik megközelítés a nemzetközi közjog módszereivel cáfolja meg az Iszlám Állam legitimitását, míg a másik az isz-

⁹ Nazih N. AYUBI – Nader HASHEMI – Emran QURESHI: Islamic State. In: John L. ESPOSITO (ed.): *The Oxford Encyclopedia of the Islamic World*. Oxford Islamic Studies Online.

lám vallás doktrínáit felhasználva igyekeznek az Iszlám Állam létjogosultságát megkérdőjelezni. Az alábbiakban mindegyik típusú forrásból ismertetek pár jellemző példát.

Nasszer Zaydan, a Libanoni Egyetem nemzetközi kapcsolatok professzora két alap gondolat köré építi fel álláspontját az Iszlám Állam álamiságáról. Zaydan az Al-Anbaa újságban megjelent cikkében azt hangsúlyozza, hogy nem létezhet modern állam a nemzetközi közösségtől elszigetelten. Véleménye szerint ezt támasztja alá az is, hogy az államutódlásról szóló 1978-as bécsi konvenció alapján az utódállamnak -létrejöttének körülményeitől függetlenül- az elődállam bizonyos nemzetközi kötelezettségvállalásait továbbra is teljesítenie kell. Zaydan meglátása szerint az Iszlám Állam ennek a követelménynek nem tesz eleget, ezért államjogi szempontból nemlétezőnek tekinti. A professzor másik érve, hogy egy modernkori államban nem lehet a törvényhozás módszerének az *idsztihádot* (jogtudósok önálló véleménye) használni. Zaydan úgy véli, hogy a mai államok jogrendszerének meg kell felelniük egy sor, a nemzetközi közösség által alkotott normáknak, amelyeknek az Iszlám Állam *fatwái* nem felelnek meg, így az belpolitikai síkon is illegitim.¹⁰

Abdullah al-Ashal, a kairói Amerikai Egyetem Nemzetközi Jogi Tanszékének professzora azt hangsúlyozza egyik cikkében, hogy az Iszlám Állam egy új jelenség, amely nem illeszthető bele a ma ismert nemzetközi jogi alanyokról alkotott fogalmainkba. Meglátása szerint emiatt új szabályokat kellene alkotni arra vonatkozóan, hogy a nemzetközi közösség kezelni tudja ezt az új helyzetet. Arról viszont, hogy ezek milyen szabályok legyenek sajnos al-Ashal nem szól.¹¹

Ali al-Dosari, a Kuvaiti Egyetem Jogi Karának professzora szintén a nemzetközi közjog talaján állva állapítja meg, hogy az államoknak négy feltételnek kell megfelelniük: terület, népesség, az ezek feletti kormányzás és a nemzetközi közösség elismerése. Al-Dosari véleménye szerint az Iszlám Állam területi kiterjedése folyton változik, a stabilitás semmilyen jelét nem mutatja, ezért az államiság ezen kritériumának nem felel meg. A népességet tekintve szintén nem felel meg a feltételeknek, mivel a meghódított terület lakosainak nagy részét elüldözi vagy lemészárolja. A kormányzást figyelembe véve Al-Dosari úgy látja, hogy a kalifátus kihirdetése ellenére az Iszlám Állam egyáltalán nem szabályozza az állam és lakossága, illetve a népesség egymásközi alapvető viszonyait, így a kormányzás elvárásának sem felel meg. A nemzetközi közösség

¹⁰ Nasszer ZAYDÁN: <http://anbaaonline.com/?p=268137> (2015) [Technikai okokból – szerkesztői döntéssel – a szerző által megadott arab nyelvű hivatkozások helyett azok internetes elérhetőségei szerepelnek.]

¹¹ Abdullah AL-ASHAL: <http://goo.gl/Lmtl6D> (2015)

elismerésének hiánya pedig azt bizonyítja, hogy az Iszlám Állam az államiság feltételeinek negyedik kritériumát sem teljesíti. Al-Dosari tehát összességében úgy látja, hogy a Iszlám Államot semmilyen tényező alapján sem lehet államnak tekinteni, ugyanis az államiság egyetlen kritériumát sem teljesíti. Nézete szerint az Iszlám Állam egy „abnormális entitás” a nemzetközi jog és az iszlám szempontjából egyaránt.¹²

A nemzetközi jogi módszerek mellett az iszlám vallástudomány szemszögéből is sokan bírálják az Iszlám Állam által kikiáltott kalifátust. A következőkben ebből a körből ismertetek négy, jellemzőnek mondható álláspontot.

2014 szeptemberében 122 muszlim jogtudós írta alá azt a nyílt levelet, amelyet az Iszlám Állam önjelölt kalifájának, Abu Bakr al-Bagdadinak és követőinek címeztek. A levél 24 téma köré csoportosítva bírálja az Iszlám Állam tevékenységét a muszlim teológia és jogtudomány főáramlatához tartozó szempontok alapján. A 29 oldalas levelet tudatosan az iszlám tudományok nyelvén, klasszikus arab nyelven fogalmazták meg, amelyet kilenc másik –köztük magyar – nyelven is közreadtak. A levelet Washingtonban hozták nyilvánosságra és aláírói között találjuk az egyiptomi főmuftit, az Al-Azhar több sejkjét, valamint számos nyugati országbeli muszlim jogtudóst, teológust és vallási vezetőt. Az államiság szempontjából érdemes kiemelni a kalifátusról és a nemzeti hovatartozásról szóló pontokat. A kalifátusról szólva a levél deklarálja, hogy 1924 óta nem létezik a kalifátus intézménye, amelynek létrehozásához az összes muszlim hívő többségének konszenzusa szükséges. Azzal, hogy az Iszlám Állam önkényesen kiáltotta ki a kalifátust *fitnát*, vagyis a muszlim közösség táborokra szakadását hozta létre. A szöveg kitér al-Bagdadi kalifaságára is. A levél megfogalmazói szerint amennyiben al-Bagdadi úgy értelmezi a kalifaságot, hogy az, aki nem ismeri el őt kalifának az nem muszlim, úgy a muszlimok 99%-át hitetlennek minősíti. Ha viszont muszlimnak ismeri el azt a több mint 1,5 milliárd hívőt, akik felett kalifa kíván lenni, akkor miért nem konzultált velük a kalifává való kinevezéséről? – teszik fel a kérdést a levél mögött állók. Amennyiben ez utóbbi eset áll fenn, akkor al-Bagdadi azért nem kalifa, mert senki nem választotta azzá. Ha pedig csak pár ezer követőjét ismeri el muszlimnak, akkor a muszlimok egy olyan kis csoport, akiknek nincs is szükségük kalifára. A gondolat azzal zárul, hogy megerősíti kalifátus csak a muszlim többségű országok vezetőinek, a muszlim teológusoknak és a muszlim hívőknek az egyetértésével jöhet létre. A levél másik, az államiságot érintő pontja a nemzeti hovatartozásról szól és al-Bagdadi azon kijelentését bírálja,

¹² Ali al-Dosari: <http://goo.gl/wG1EjD> (2014)

amely arról szólt, hogy Szíria többé már nem a szíriaiaké, Irak pedig nem az irakiaké. Az önjelölt kalifa ugyanebben a beszédében arra is felszólította a világ muszlimjait, hogy aki megteheti az költözzön (vagyis hajtson végre *hidzsrát*) az Iszlám Állam területére. A levél írói ezzel szemben a prófétai hagyományra és egy Korán idézetre támaszkodva érvelnek amellett, hogy a hazaszeretet nem ellentétes az iszlám tanításaival. Al-Bagdadi azzal, hogy idegen emberekkel árasztaná el Szíriát és Irakot hasonlóan jár el, mint Izrael és a zsidó telepések Palesztínában –vélik a levelet közreadók.¹³

Más érvelést használ a Hizb ut-Tahrir nevű pániszlám szervezet az Iszlám Állam államiságával kapcsolatban. Ők úgy gondolják, hogy a kalifátus létrejöttének két alapvető feltétele van, amelyeket Mohamed próféta is követett, amikor Medinában megalapította a muszlimok első államát. Az egyik fontos szempont, hogy a terület, amelyen a kalifátus létrejön már rendelkezzen a régióra jellemző államiság kritériumaival, vagyis – más szavakkal – csak egy már létező államból lehet kalifátust létrehozni. Mivel az Iszlám Állam által elfoglalt, folyton változó kiterjedésű területek Irak és Szíria egyes részein zárványosan helyezkednek el, ez a kritérium nem teljesül, így az nem tekinthető valódi államnak. A Hizb ut-Tahrir másik érve, hogy a kalifátusnak rendelkeznie kell egy olyan, mindenki által elismert autoritással, amely képes megteremteni az ország belső és külső stabilitást, biztonságát. Ennek az autoritás-elismerésnek része a más államok általi elismerés is. A pániszlám szervezet szerint az Iszlám Állam nem rendelkezik ilyen autoritással, így nem teljesíti a kalifátus ezen feltételét sem.¹⁴

Az Iszlám Front nevű szíriai fegyveres csoporthoz közel álló Hayat Al-Sham Al-Islamiyat nevű egyesület al-Bagdadi kalifaságáról kiadott közleményében szintén az Iszlám Állam illegitimitásáról szól. Úgy vélik, hogy az önkényesen kikiáltott állam nem felel meg sem a *saría*, sem pedig a muszlim hagyományok által támasztott állam feltételeinek. Ők is kihangsúlyozzák, hogy a kalifátus létrehozása a muszlim teológusok és jogtudósok egyetértése nélkül semmis. Új elemként az egyesület érvei között megjelenik a kalifa személyével kapcsolatos kifogás is: egy, az *umma* által ismeretlen férfi kalifának való megtevése nem lehetséges a hagyományok szerint. Ez alapján a muszlim közösség egészében nem túl ismert al-Bagdadi kalifasága illegitim, érvénytelen.¹⁵

¹³ <http://www.lettertobaghdadi.com/>

¹⁴ Qataishaat, M. A. S. (2014). Media Statement Regarding ISIS's Declaration in Iraq. Hizb ut-Tahrir, 01/07/2014. (<http://www.hizb.org.uk/current-affairs/media-statement-regarding-isiss-declaration-in-iraq>)

¹⁵ <http://www.islamicsham.org/letters/1892>

Végül nézzük meg hogyan reagált egy rivális terror szervezet az Iszlám Állam kalifátusára. Az Arab-félsziget al-Kaidája közleményben nyilvánította érvénytelennek az al-Bagdadi által kikiáltott kalifátust. Az érvek elég hasonlóak a már ismertettekhez: hiányzik a muszlim világ teológusainak és jogtudósainak egyetértése. A terrorszervezet a különböző konzervatív iszlám csoportok közötti fegyveres ellentét (*fitna*) szításával is megvádolja az Iszlám Államot rövid, elutasító közleményében.¹⁶

Összességében elmondható, hogy a nemzetközi közjog szemszögéből vizsgálódva az Iszlám Állam ugyan megfelel az államiság egyes kritériumainak, ám a nemzetközi közösség elismerésének hiánya egyértelművé teszi, hogy nem tekinthető államnak. Ennek megfelelően a közel-keleti államok egyike sem ismeri el a terror szervezet államiságát. Ezen túlmenően – a nemzetközi közjog rendszerén kívül – az iszlám jogelvi és hagyományai szemszögéből vizsgálódó muszlim források túlnyomó többsége szintén elutasítja az Iszlám Állam kalifátusát és egész eszmerendszerét. Felmerülhet azonban a kérdés, hogy az Iszlám Állam igényt tart-e más államok vagy éppen az iszlámot másként értelmező jogtudósok elismerésére. A terror szervezet eddigi működését és cselekedeteit tekintve a válasz nagy valószínűséggel nem a feltett kérdésre.

¹⁶ <https://goo.gl/o5oTyR> (2014)

A GYŰLÖLETBESZÉD AMERIKAI SZABÁLYOZÁSÁNAK BEMUTATÁSA

KUBICZA Márta

1. Bevezetés

Talán a XXI. század legnagyobb kihívása a nyugati demokráciák számára, hogy hogyan egyensúlyozzanak kötéláncos módjára a különböző alapjogok biztosítása érdekében. Miközben egyértelműen garantálni szeretnék a lehető legtöbb és legteljesebb mértékű szabadságot az emberek számára, bizonyos cselekedeteket nem hagyhatnak figyelmen és korlátozáson kívül. Az egyensúly alapjának megteremtéséhez az egyik legfontosabb kérdés azt eldönteni, hogy „mit utálunk jobban”? A gyűlölködést (legyen az rasszizmus, antiszemitizmus, iszlamofóbia, xenofóbia, homofóbia és még sorolhatnánk) vagy az elnyomást jelentő korlátozását ezen megnyilvánulásoknak.

Miközben mindenki az arany középutat keresi, az Amerikai Egyesült Államok (USA) és az európai országok gyűlöletbeszédhez való hozzáállása mégis teljesen eltérő képet mutat.¹ Ehhez az eltéréshez nagyban hozzájárul mind az országok történelme, szociális-kulturális közege, mind pedig az Amerikai Egyesült Államok Legfelső Bíróságának, illetve az európai bíróságok, legfőképp a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) ítélkezési gyakorlata. Az amerikai gyakorlat szinte mindig a szólásszabadság védelme mellett tette le a voksát,² míg az EJEB a gyűlöletbeszéd-ellenesség védőbástyája.³ Ugyan

¹ Erik BLEICH: Freedom of Expression versus Racist Hate Speech: Explaining Differences Between High Court Regulations in the USA and Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2013. 1. Yulia A. TIMOFEEVA: Hate Speech Online: Restricted or Protected? Comparison of Regulations in the United States and Germany. *Journal of Transnational Law & Policy*, Vol. 12. No. 2. 243.

² TIMOFEEVA i. m. 254.

³ BLEICH (2013) i. m. 9.

az eltérések vizsgálata is igen izgalmas terület, jelen dolgozatomban csak az amerikai szabályozás kialakulását kívánom bemutatni.

2. Mi is az a gyűlöletbeszéd?

Mivel dolgozatomban a gyűlöletbeszéd jogi aspektusait fogom górcső alá venni, így elengedhetetlennek tartom a fogalom tisztázását. Mivel eddig még senki sem alkotta meg a gyűlöletbeszéd pontos definícióját, ezért különböző megfogalmazások elegyeként a következő meghatározással kívánom körülírni az adott cselekményt.

Gyűlöletbeszédnek számít minden olyan írásbeli és szóbeli kommunikáció, amelyben a beszélő a társadalom faji, etnikai, vallási, ideológiai vagy nemi csoportjairól,⁴ vagy azok egyes tagjairól, illetve a tagok csoporthoz való vélt vagy valós tartozásukra tekintettel közöl olyan véleményt, amely sértheti a csoport tagjait és az adott közösségben félelmet kelthet.⁵

A „hivatalos definíció” megalkotására véleményem szerint azért sem került még sor sem állami, sem pedig nemzetközi szinten, mert, ahogy fentebb is írtam, mindenhol mást jelent a sértő kifejezés, országonként változik az ingerküszöb.

3. Amerika

Az Egyesült Államok alkotmányjogi berendezkedése szinte egyet jelent – többek közt – a szólásszabadsággal. A szólásszabadságot egy átlagos amerikai állampolgár az anyatejjel szívja magába, így az mind szociálisan, mind pedig kulturálisan elválaszthatatlan az amerikai társadalomtól. Ezt az alapszabadságot olyannyira sokra tartják az Újvilágban, hogy annak bármiféle korlátozása palotaforradalomhoz vezethetne.

A szólásszabadság védelme mellett érvelt több olyan híres jogász is, mint például Oliver Wendell Holmes vagy Louis Brandeis bírák, és ebből a támo-

⁴ Ideértve még olyan megkülönböztető tulajdonságokat is, mint például az életkor, fogyatékos-ság, foglalkozás, társadalmi osztály, stb.

⁵ *A Gyűlölet Bűncselekmények Elleni Munkacsoport honlapja.* <http://gyulolellen.hu/mi-gyulolelet-buncselekmeny>, *Együtt a gyűlölet ellen.* <http://egyuttagyuloleletellen.hu/mi-agyuloleletcselekmeny> és PÉLI Péter: *Gyűlöletbeszéd – mindenki másképp csinálja. Nyelv és tudomány (2010)* <http://www.nyest.hu/hirek/gyuloleletbeszed-mindenki-maskep-csinalja>

gatásból született meg az ún. *gondolatok piaca*,⁶ amely tulajdonképpen annyit fed, hogy annak eléréséhez, hogy a lakosság minél tájékozottabb legyen, minél többfajta álláspontot ismerhessen meg (ezzel létrehozva a gondolatok piacát), a lehető legteljesebb körű szólásszabadság biztosítása szükséges.

Ám azért ennyire az USA-ban sem volt egyértelmű az út a mostani szabályozás (vagy éppen annak hiánya) eléréséig. Az 1791-ben napvilágot látott és máig sokat emlegetett Első Alkotmánykiegészítés, amely kimondja, hogy „*A Kongresszus nem hozhat olyan törvényt, amely az egyházakra vonatkozik, vagy amely korlátozná a szabad vallásgyakorlást, amely csorbítja a szólás- és sajtószabadságot, korlátozná a gyülekezési jogot, és amely felszólítaná a kormányt a sérelmek orvoslására*”,⁷ lefektette a szólásszabadság alapjait.

Az 1940-50-es években született Legfelső Bírósági döntések azonban pont szembe mentek a szokással, és olyan ítéletek születtek, amelyek nagyban korlátozták, hogy ki mit mondhat. Ezen időszak két híresebb perében, a Chaplinsky⁸ és a Beauharnais esetben mondta ki a bíróság, hogy a „*harcos szavakat*” és csoportok rágalalmazását nem védi ez Első Alkotmánykiegészítés.⁹

A következő évtizedekben újabb fordulatot vett az amerikai ítélkezési gyakorlat, és a Brandenburg tesztet bevezetve kiszélesítette a védett beszédek körét. Ez a gyakorlat azóta sem változott sokat, viszont ahogy azt lentebb a R. A. V. és a Black v. Virginia esetek összehasonlításából is láthatjuk, bizonyos feltételek megléte esetén igenis szankcionálják az ilyen tetteket.

Igaz, egy külön kategória, mégis az amerikai gondolkodás szemléltetéséhez igen jó példa az USA politikai beszédek néha sújtó – néha védő magatartása. Ugyan a politikai beszédek élvezik az Egyesült Államokban a legnagyobb szabadságot, mégis, bizonyos esetekben ezek korlátozása sokkal súlyosabb az USA-ban, mint Európában. Amerikában azt tiltják be, ami szerintük a társa-

⁶ „marketplace of ideas” – Erik BLEICH: *The freedom to be racist?* Oxford University Press, 2011. 62–63.

⁷ „Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof; or abridging the freedom of speech, or of the press; or the right of the people peaceably to assemble, and to petition the Government for a redress of grievances” https://www.law.cornell.edu/constitution/first_amendment

⁸ Walter Chaplinsky Jehova tanújaként Rochester utcáin hangosan szidalmazta a szervezett egyházakat, illetve hasonló tartalmú pamfletet osztogatott, amire reagálván egy egyre ingerültebb tömeg vette őt körül. A tömegből egy rendőr mentette ki Chaplinsky urat, ám hála helyett a rendőrt is szidalmazni kezdte. New Hampshire állam Támadó magatartásról szóló törvénye értelmében Chaplinsky-t elítélték, majd ezen ítéletet a Legfelső Bíróság is helyben hagyta, kimondva, hogy a „harcos szavak” használatát nem védi az Első Alkotmánykiegészítés. Ld. Chaplinsky v. New Hampshire 315 U.S. 568 (1942)

⁹ BLEICH (2011) i. m. 66–67.

dalomra fokozottan veszélyes, illetve teljes mértékben ellentétes az Amerika Egyesült Államok alapkövének számító demokráciával. A szocialista – kommunista eszmék terjedésének megfékezése érdekében született meg 1950-ben az ún. Belső Biztonsági törvény,¹⁰ amely kötelező regisztrációt írt elő a kommunista pártok számára. A *Communist Party v. SACB*¹¹ esetben az Amerikai Kommunista Párt kifogásolta a fenti törvény által előírt kötelező regisztrációt, mert ez szerintük mind a gyülekezési jogot, mind pedig a szólásszabadságot megsértette. Ítéletében az Amerikai Legfelső Bíróság kimondta, hogy a Belső Biztonsági törvény nem olyan különleges jogszabály, amely lehetővé tenné a bírói eljárás nélkül történő elítélést,¹² és ugyan más esetekben valóban az Első Alkotmánykiegészítésbe ütközőnek találták a kötelező regisztráció bevezetését, a nemzetközi kommunista mozgalom annyira fenyegető jelenség, hogy jelen ügyben szükségesnek vélik az ilyen szervezetek regisztrálását.¹³

Az Egyesült Államok gyűlöletbeszéd-korlátozása igen szűk körben figyelhető csak meg, és a helyi precedensjognak, illetve a korlátozás kiváltásához szükséges követelménynek az esetenkénti értékelésének köszönhetően igen változatos, és európai szemmel kurióznak számító jogesetekkel találkozhatunk.

A szükséges követelmény, hogy az adott beszéd gyűlöletbeszédnek minősüljön és betiltsák az, hogy az erőszakra ösztönző¹⁴ legyen. Hogy mi minősül eléggé ösztönzőnek az kevésbé tisztázott, mindenesetre, ahogy azt Oliver Wendell Holmes bíró a *Schenk v. United States*¹⁵ ügyben megfogalmazta, az, amely „*egyértelmű és valós veszélyt jelent.*”¹⁶ Ugyanezt a standardot alkalmazta a Legfelső Bíróság az *Abrams v. United States*¹⁷ esetben is, kimondva, hogy a vádlott által terjesztett, az Egyesült Államok I. világháborús részvételét kriti-

¹⁰ McCarran Internal Security Act.

¹¹ 351 U.S. 115 (1956).

¹² „Bill of attainder”

¹³ <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/351/115/case.html>

¹⁴ „Incitement to violence”

¹⁵ 249 U.S. 47 (1919); <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/249/47/> – A vádlott kritizálta az államot az I. világháborús sorozások kapcsán, de a Legfelső Bíróság úgy találta, hogy vádlott beszédét nem védi az Első Alkotmánykiegészítés, mert az egyértelmű és valós veszélyt jelentett az amerikai hadsereg sorozási és félévételi ellátására.

¹⁶ Michael HERZ – Péter MOLNÁR: *The content and context of hate speech: Rethinking regulation and responses*. Cambridge University Press, 2012. 251.: „hate poses a clear and present danger”.

¹⁷ 250 U.S. 616 (1919)

záló szórólapjain közöltek nem védi az Első Alkotmánykiegészítés, mert azok a lőszergyártás leállítására és kormány erőszakos megdöntésére buzdítottak.¹⁸

A fenti követelmény minősítésére alkalmazta az amerikai bíróság az ún. mérlegelő tesztet, amely azt volt hivatott megállapítani, hogy „*egy adott kategóriába eső beszéd élvezi-e az első alkotmánymódosítás védelmét vagy sem, annak függvényében, hogy mi az adott beszéd értéke annak társadalmi költségével szemben*”.¹⁹

Az *United States v. Stevens*²⁰ ügyben alkalmazott alkotmányossági tesztet – amelynek általános alkalmazása lehet, hogy szűkebb korlátok közé szorította volna a szólásszabadságot – végül elvetette a Legfelső Bíróság, mondván „*Egy szabadon lebegő teszt alkalmazása annak eldöntésére, hogy megáll-e az első alkotmánykiegészítés, [...] megdöbbentő és veszélyes.*”²¹

A jelenleg is alkalmazott ún. *Brandenburg* tesztet (vagy fenyegető törvénytelen akció²² tesztet) a *Brandenburg v. Ohio*²³ ügyben alkalmazta először a Legfelső Bíróság. Ezen teszt értelmében a beszélőt nem védi az Első Alkotmánykiegészítés, amennyiben annak szándéka olyan törvénysértés előidézése, amelynek bekövetkezése mind fenyegető, mind pedig valószínű.²⁴

1.1. A kezdetek

Talán az első amerikai gyűlöletbeszédhez kötődő per a *Cantwell v. Connecticut*²⁵ volt. 1938-ban Newton Cantwell két fiával a connecticuti New Haven városába költözött, ahol a helyi lakosság túlnyomó többsége római katolikus volt, míg az újonnan érkező család tagjai Jehova tanúi voltak. A Cantwell család egy lemezlejátszóval és a vallásukat hirdető kiadványokkal róttá a kisváros utcáit, meg-megállítva a járókelőket annak reményében, hogy lejátszhatják nekik az egyik dalukat. Két katolikus lakos meg is hallgatta az

¹⁸ <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/250/616/case.html>

¹⁹ HERZ–MOLNÁR i. m. 116.: „Whether a given category of speech enjoys First Amendment protection depends upon a categorical balancing of the value of the speech against its societal costs.”

²⁰ 559 U.S. ____ (2010)

²¹ HERZ–MOLNÁR i. m. 116.: „As a free-floating test for First Amendment coverage, that sentence is startling and dangerous.”

²² „Imminent lawless action”

²³ 395 U.S. 444 (1969)

²⁴ <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/395/444/#annotation>

²⁵ 310 U.S. 296 (1940)

Ellenségek című szerzeményt, amelyben minden egyéb vallást – többek között – a Sátán művének neveznek. Cantwelléket el is ítélték – egyebek mellett – csendháborításért, ám ezen ítéletet a Legfelső Bíróság hatályon kívül helyezte, mondván „*az alkotmány deklarálja az Egyesült Államok azon érdekét, hogy a szabad vallásgyakorlást ne lehessen megtiltani, és hogy a szólásszabadságot és a véleményközlés szabadságát ne lehessen megkurtítani.*”²⁶

A fenti ítélet alapján láthatjuk, hogy eleinte mindenképp a szabadságok gyakorlása mellett állt ki a Legfelső Bíróság, de az alábbi három ügyben megfigyelhető egyfajta elmozdulás az ítélkezési gyakorlatban.

A *Beauharnais v. Illinois*²⁷ ügyben egészen más vetületű döntés született, mint Cantwellék esetében. A vádlott által terjesztett szórólapokon azzal vádolta a fekete lakosságot, hogy azok „*betolakodók, zaklatók, mindent elárasztanak, és elkorcsosítják a fehér fajt.*”²⁸ Ebben az ügyben a Legfelső Bíróság, tekintettel Illinois állam történelmére, és azon küzdelmére, hogy az újonnan érkező különböző felekezetű és bőrszínű lakosokat asszimilálja, az illinois-i törvényt, amely tiltotta mások eredete, bőrszíne, vallása alapján azok negatív minősítését hatályában fenntartotta, mondván „*az államnak legitim érdeke a szolidaritás elősegítése a rasszizmussal szemben egy sokszínű társadalomban azzal, hogy büntetni rendeli a rasszista beszédet.*”²⁹

Ehhez képest pont harminc évvel később, 1992-ben a *R.A.V. v. St. Paul*³⁰ ügyben egészen más álláspontot képviselt a bíróság. Az eset előzménye, illetve háttere az az incidens volt, amikor R. A.V. és pár másik tizenéves egy a szomszédjukban lakó fekete család kertjében egy széklábakból összetákoltt keresztet égetett el, ezzel fejezve ki ellenszenvüket. R. A. V. fiatakorút egy helyi rendelet megszegésével vádolták, amely kimondta, hogy „*véséget követ el az, aki köz-, vagy magánterületen olyan szimbólumot, tárgyat, elnevezést, jellemzést vagy graffitit, beleértve, de nem kizárólagosan égő keresztet vagy náci horogkeresztet helyez el, amelyről tudta vagy kellő gondosság mellett tudnia kellett volna, hogy az másokból fajukra, bőrszínükre, vallásukra vagy*

²⁶ HERZ–MOLNÁR i. m. 124. „The fundamental law declares the interest of the United States that the free exercise of religion be not prohibited and that freedom to communicate information and opinion be not abridged.”

²⁷ 343 U.S. 250 (1952)

²⁸ HERZ–MOLNÁR i. m. 160.: „encroaching, harassing, invading and mongrelizing the white race.”

²⁹ HERZ–MOLNÁR i. m. 161.: „the state had a legitimate interest in promoting solidarity against racism in a diverse society by punishing racist speech.”

³⁰ 505 U.S. 377 (1992)

*nemükre tekintettel haragot, félelmet vagy neheztelést válthat ki.*³¹ A Legfelső Bíróság érvelése alapján a rendelettel nem az volt a probléma, hogy túlzottan is tiltó, hanem pont az ellenkezője, mégpedig hogy túl keveset tilt: *„Azokra, akik a 'harcos szavakat' más ideákhoz kapcsolódóan használnák – mint például politikai hovatartozáson, szakszervezeti tagságon, homoszexualitáson alapuló ellenségeskedéshez – nem terjed ki. Az Első Alkotmánykiegészítés nem engedi meg St. Paul városának, hogy különleges tilalmakat írjon elő azon beszélőkre nézve, akik nem kívánatos alanyokról nyilvánítanak véleményt.*³²

Kvázi átmentet képez a fenti két eset között a Virginia v. Black³³ ügy, amelyben a Legfelső Bíróság kimondta, hogy az olyan jogszabály, amelynek értelmében a keresztégetés prima facie megfélemlítő, alkotmányellenes, mert – túl azon, hogy a bizonyítási teher a vádlottra hárult – minden esetben bizonyítani kell, hogy adott cselekvés valóban alkalmas volt-e megfélemlítésre.³⁴ Viszont a R.A.V. ügygel ellentétben azt nem kifogásolta a Legfelső Bíróság, hogy a keresztégetést büntetni rendelik, mert a tényállás megfogalmazásában nem szűkítették le az érintettek körét bizonyos társadalmi csoportokra.³⁵

Nemcsak a Legfelső Bíróság ítéleteiben figyelhető meg elmozdulás, a Pew Research Center felmérései alapján a fiatal lakosság már sokkal kisebb mértékben támogatja feltétlenül a szólás- és véleménynyilvánítás szabadságát. A 2015 tavaszán készített felmérés-sorozat eredményei alapján a 18-34 éves lakosság kétötöde tartaná kívánatosnak a szólásszabadság bizonyos mértékű korlátozását.³⁶

³¹ „Whoever places on public or private property, a symbol, object, appellation, characterization or graffiti, including, but not limited to, a burning cross or Nazi swastika, which one knows or has reasonable grounds to know arouses anger, alarm or resentment in others on the basis of race, color, creed, religion or gender commits disorderly conduct and shall be guilty of a misdemeanor.” <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/505/377>

³² „Those who wish to use “fighting words” in connection with other ideas – to express hostility, for example, on the basis of political affiliation, union membership, or homosexuality – are not covered. The First Amendment does not permit St. Paul to impose special prohibitions on those speakers who express views on disfavored subjects.” <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/505/377>

³³ 538 U.S. 343 (2003)

³⁴ <http://caselaw.findlaw.com/us-supreme-court/537/465.html>

³⁵ HERZ–MOLNÁR i. m. 147.

³⁶ <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/11/20/40-of-millennials-ok-with-limiting-speech-offensive-to-minorities/>

4. Nemzetközi vizeken

Ugyan jogosnak tűnik a feltételezés, hogy bizonyára a II. világháború, illetve a XX. század második felében történtek borzalmainak következtében döntöttek úgy az európai államok, hogy súlyos szankciókkal sújtják a gyűlölet-bűncselekményeket, mindazonáltal az első ilyen jellegű szabályozást nem egy európai országnak köszönhetjük, hanem az Egyesült Nemzetek Szövetségének (ENSZ). Az 1948. december 10-én elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (EJENY) kimondja, hogy minden ember egyenlő (1. cikk), minden embernek joga van a szabadsághoz és a személyi biztonsághoz (3. cikk), tilos mindenfajta diszkrimináció (7. cikk), senkit nem lehet jó hírnevében vagy becsületében megsérteni. Ezen felül az EJENY biztosítja a gyülekezési jogot (20. cikk), a gondolat, a lelkiismereti és a vallásszabadságot (18. cikk), illetve azt is garantálni igyekszik, hogy véleménye miatt senki ne szenvedjen zaklatást (19. cikk).³⁷

Ahogy láthatjuk, az EJENY ugyan megemlíti mind a szabadságokat, mind pedig a megkülönböztetés tilalmát, de az első lépést a gyűlölet-bűncselekmények pónalizálásának irányába csak az 1965-ös Nemzetközi Egyezmény a Faji Megkülönböztetés Valamennyi Formájának Kiküszöböléséről (NEFM) névre keresztelt ENSZ egyezmény tette meg azzal, hogy azon felül, hogy a 2. cikkében deklarálja, hogy *„A részes államok elítélik a faji megkülönböztetést és vállalják, hogy a faji megkülönböztetés minden formája kiküszöbölésének és az összes fajok közötti megértés előmozdításának politikáját minden alkalmas eszközzel haladéktalanul folytatják [...]”*, a 4. cikk expressis verbis kimondja, hogy a részes államok kötelezően büntetni rendelkeznek minden olyan tevékenységet, amely *„a faji felsőbbrendűsége vagy gyűlöletre alapozott eszmék terjesztését, a faji megkülönböztetésre való izgatást, valamint bármely faj, illetve más színű vagy más etnikai származású személyek csoportja ellen irányuló minden erőszakos cselekedetet vagy arra való izgatást, továbbá fajgyűlölő tevékenység mindenféle támogatását, annak pénzelését is beleértve”*, illetve betiltanak minden olyan szervezetet, amely a fentiekben leírtakat támogatja.³⁸ Talán nem meglepő, hogy egy ennyire „erős szövegezésű” dokumentumhoz több része állam is fenntartásokat fűzött. Az Egyesült Államok például úgy értelmezi a nyilatkozatot, hogy ez nem jár a már meglévő alkotmányukon túlmutató kötelezettségekkel.³⁹

³⁷ <http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=hng>

³⁸ 1969. évi 8. törvényerejű rendelet a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről New Yorkban 1965. december 21-én elfogadott nemzetközi egyezmény kihirdetéséről.

³⁹ https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-2&chapter=4&lang=en#EndDec

A szintén az ENSZ égisze alatt 1966-ban megszületett a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (PPJNE) nívuma, hogy kitér a nemzeti, vallási és nyelvi kisebbségekre is (27. cikk), illetve, ahogy a NEFM is kimondta a PPJNE is megerősíti, hogy „*törvényben kell megtiltani a nemzeti, faji vagy vallási gyűlölet bármilyen hirdetését, amely megkülönböztetésre, ellenségeskedésre vagy erőszakra izgat.*”⁴⁰ Több ország, köztük az Egyesült Államok, ahogy a NEFM-hez csatolt fenntartásában is kijelentette, nem tartja kötelezőnek, sem pedig kívánatosnak olyan intézkedések bevezetését, amelyek korlátoznák a szólásszabadságot.⁴¹

5. A számok tükrében

Az Anti-Defamation League legutóbbi éves beszámolója alapján a gyűlölet-bűncselekmények száma az USA-ban 2015-ben legkevesebb 52⁴² halálos áldozattal járt,⁴³ amely az 1995-ös oklahomai bombatámadás óta a legmagasabb érték.⁴⁴ Ebből az 52 emberből 20 főt a fehér faj felsőbbrendűségét hirdető csoportok gyilkoltak meg.⁴⁵

Érdekesnek tartom viszont megemlíteni, hogy meglepő módon a jelentett gyűlölet-bűncselekmények száma toronymagasan az Egyesült Királyságban a legmagasabb, 2010-2014-es időszakban több mint hétszerese az USA-ban elkövetett gyűlölet-bűncselekményeknek.⁴⁶

⁴⁰ 1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.

⁴¹ https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-4&chapter=4&lang=en#EndDec

⁴² Az 52 gyilkosságból 48-at löfegyverrel követtek el - <http://www.adl.org/combating-hate/domestic-extremism-terrorism/c/murder-and-extremism-in-2015.html#VymqIoSyOko>

⁴³ <https://www.splcenter.org/sites/default/files/killings.png>

⁴⁴ <https://www.splcenter.org/fighting-hate/intelligence-report/2016/year-hate-and-extremism>

⁴⁵ <http://www.adl.org/combating-hate/domestic-extremism-terrorism/c/murder-and-extremism-in-2015.html#VymqIoSyOko>

⁴⁶ <http://hatecrime.osce.org/>

6. Összegzés

Ahogy az a fentiekből is kitűnik, az USA szólásszabadság/gyűlöletbeszéd-korlátozás szabályozása folyamatosan alakul, fejlődik és konstans kölcsönhatásban áll az aktuális szociológiai, kulturális és politikai fejleményekkel. Ennek fényében különösen érdekes lesz a novemberi amerikai elnökválasztás, azaz hogy abból végül ki kerül ki győztesen, illetve hogy az új elnök leendő regnálása alatt fog-e jelentősebb mértékben változni az amerikai szabályozás.

A MEGBÍZOTT KÁROKOZÁSÁÉRT VALÓ FELELŐSSÉGE, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ÜGYVÉDEKRE

KARCZUB Eszter

1. Bevezetés

A szerződésen kívül okozott károkért való felelősség szabályozási felépítését tekintve egy generálklausulából, valamint különös felelősségi tényálláselemekből áll. E dolgozatban – a deliktuális felelősség alapjainak ismertetése és a kontraktuális felelősségtől való elválasztása után – ez utóbbiak közül a megbízott károkozásáért való felelősséget igyekszem bemutatni, némi kitekintéssel az ügyvédekre vonatkozóan.

2. Az új Polgári Törvénykönyv szemléletmódja

Magyarország a rendszerváltással lépett a piacgazdaságnak egy olyan útjára, mely a magántulajdon és a szabad vállalkozás alapvető intézményeivel van kövezeve. Ugyanakkor már a tényleges politikai változások előtt megkezdődtek azok a gazdasági folyamatok, melyek végül lehetővé tették a piacgazdaságra való átállást. A magántulajdonon alapuló gazdaság kialakulásával előtérbe kerültek olyan új elemek – pl. a laikus piaci szereplők megjelenése, a fogyasztók fokozottabb jogi védelmére való igény – amik miatt kikerülhetetlen lett az akkor hatályos Polgári Törvénykönyv.¹ folyamatos módosítása nem csupán kisebb, hanem lényeges, átfogó novelláris változtatásokkal.² Az akkori kódex nem tudott alkalmazkodni a bekövetkező gazdasági változásokhoz, hiszen annak

¹ A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: régi Ptk.).

² ANTALÓCZY Péter: Új korszak hajnalán, vagyis Magyarország új Polgári Törvénykönyvének köszöntése. In: GRAD-GYENGE Anikó (felelős szerk.): *Egy új korszak hajnalán – Konferenciakötet az új Polgári Törvénykönyv tiszteletére*. Budapest, KRE-ÁJK, 2013. 7.

idején egy olyan korban – az 1950-es években – született, mely a lehető legszűkebb mezsgyére szorította vissza a magántulajdont.³ A tömeges módosítások végül komoly, széles körű reformot igényeltek a magánjog területén, felvetve egy új polgári törvénykönyv kodifikálásának kívánalmát. Az új gyűjteményt olyan szellemben kellett megalkotni, hogy az megfeleljen az 1990 óta követett társadalmpolitikai célkitűzéseknek és az azok megvalósítására elfogadott alkotmányos garanciáknak, melyek, leginkább az Európai Unióba tömörült államokban elfogadott társadalomképet, azaz a szociális piacgazdaság társadalmi modelljét tekintik mintának. E modell feltételeinek megteremtése volt tehát az új Polgári Törvénykönyv⁴ feladata, ami ennek megfelelően szabályozza a magánautonómia épülve a vagyoni viszonyokat, miközben védelmet biztosít az egyéneknek is. A legfontosabb, az egész kódexet átható elv a magántulajdon teljes körű elismerése és védelme, természetesen az ezt terhelő szociális kötöttségekkel kiegészülve.⁵

Az új Ptk. módszertani elvét vizsgálva megállapítható, hogy csupán annyiban kíván változást hozni a szabályozásban, amennyiben az az átalakult gazdasági-társadalmi viszonyokhoz való alkalmazkodás miatt szükséges. Kiindulópontja az „élő jog”, melyet a régi Ptk. normáinak lehetséges fenntartásával, továbbá az egyes külön törvények beintegrálásával, illetve a bírói gyakorlattal való kiegészítésével szabályoz.⁶ Ezekon felül az új kódex nagyban támaszkodik az Európai Unió jogalkotására, számos területen vesz át szabályokat.

A kb. 1600 szakaszból álló törvénykönyv mindennapokat érintő hatása – habár a hatályba lépése óta eltelt bő két év még nem elegendő messzemenő következtetések levonására – a gazdasági-társadalmi életre éppúgy jelentős, mint a családi kapcsolatokra. Az új Ptk. emberképe immár a racionális döntéseket egyedül hozó személy, aki jogainak ismeretében képes önállóan eligazodni a magánjog világában. Mivel a kódex a vagyoni viszonyokat komplex felfogásban szabályozza, a kötelmi jogban különösen előtérbe kerül, hogy aki szerződéseket kíván kötni, fokozottan ügyeljen arra, hogy megfeleljen a kereskedelmi forgalomhoz támasztott magasabb követelményeknek.

Az új Polgári Törvénykönyv nem csupán egy a számos törvény közül, hanem akár a magánjog alkotmányaként is tekinthetjük. Kiemelkedő jelentőségét ön-

³ VÉKÁS Lajos (szerk.): *Az új Polgári Törvénykönyv Bizottsági Javaslatok magyarázatokkal*. Budapest, CompLex, 2012. 17.

⁴ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről (a továbbiakban: Ptk. vagy új Ptk.).

⁵ VÉKÁS Lajos: A Polgári Törvénykönyvről. In: VÉKÁS Lajos – VÖRÖS Imre (szerk.): *Tanulmányok az új Polgári Törvénykönyvhöz*. Budapest, CompLex, 2014. 14.

⁶ VÉKÁS (szerk., 2012). i. m. 18.

magában mutatja az általa szabályozott életviszonyok szerteágazósága, ugyanakkor a kódex jóval túlmutat a közvetlen szabályozási körébe vont viszonyokon, kiterjed minden olyan kapcsolatra, melyet polgári jogi normával rendezni lehet, függetlenül attól, hogy az adott norma háttérjogszabályául jelöli-e meg a törvénykönyvet.⁷ Habár az új törvénytől a kódex jellege vitathatatlan, lehetetlen volt úgy létrehozni, hogy ne maradjanak rajta kívül egyéb magánjogi törvények. Ezek elsőbbséget élveznek a Ptk.-val szemben a tekintetben, hogy mellettük a törvénykönyv csupán szubszidiárius joganyagot képez a lehető legnagyobb mértékű összhang megteremtése mellett.

3. A deliktuális felelősségre vonatkozó szabályozás egyes kérdései

3.1. A felelősség általánosságban

Maga a felelősség a köznapi használatban is igen elterjedt és szerteágazó fogalom, a mindennapok során többféle értelemben is használjuk. Megkülönböztetünk politikai, erkölcsi, gazdasági, jogi felelősséget, utóbbin belül pedig szintén elkülönítjük az egyes jogágak eltérő alapokon nyugvó felelősségi rendszereit, legfontosabb különbségtételként megragadva a polgári és a büntetőjog közötti eltérést, mely két jogterület között a deliktuális felelősség jelent összekötő elemet.⁸ Marton Géza a felelősséget olyan helyzetként határozta meg,⁹ mellyel akkor kerülünk szembe, ha valaki elmulasztotta köteleességét, sőt megszegte valamely norma által előírt kötelmét; ilyenkor olyan hátrányos helyzettel kerül szembe a mulasztó, amelyeket a normát fedező tekintély a norma biztosítására határoz meg, s megsértése esetén irányoz elő.

3.2. A kontraktuális és a deliktuális felelősség szétválasztása

A korábbi Ptk. egységesen szabályozta a szerződésszegéssel és a szerződésen kívüli magatartással okozott károkért való felelősséget, mely szabályozás

⁷ VÉKÁS (szerk., 2012). i. m. 19.

⁸ SÁNDOR István – SZÜCS Brigitta: *Az ügyvédi felelősség és biztosítása*. Budapest, HVG-Orac, 2014. 76.

⁹ MARTON Géza: *A polgári jogi felelősség*. Budapest, TRIORG Kft., 1945. 14.

előnyt élvezett a tekintetben, hogy a felmerült elhatárolási kérdéseknek nem volt gyakorlati következményük, hiszen ez az egységes rendszer kiterjedt mind a felelősség alóli kimentés, mind a kár megtérítésének szabályaira.¹⁰ Mindezek ellenére indokolt volt a struktúrát kétfelé bontani, mivel alapvetően eltérő gyökerekkel rendelkezik a két felelősségi rendszer. A kontraktuális felelősség esszenciáját az a relatív szerkezetű jogviszony adja, ami már a károkozást megelőzően is fennállt a felek között, ti. hogy a károkozó a kárt nem csak úgy általánosságban valaki másnak, hanem a szerződéses partnerének okozza. Ebben a viszonyban maga a szerződéses kötelezettség megszegése jelenti a károkozást, ami egy tudatosan, önként vállalt kötelezettség. Ezzel szemben a deliktuális felelősség kiindulásakor a károkozó és a károsult között egy abszolút szerkezetű jogviszony keletkezik, melyben a károkozás általános tilalma – melyet a Ptk. immár kifejezetten manifesztál – szenved sérelmet.¹¹ Ezekből az alapokból a Ptk. két következtetést von le. Egyrészt szigorítja a szerződéses felelősség alóli kimentést, elszakítva a szerződésen kívüli felelősségnél továbbra is érvényesülő felróhatósági elvtől; másrészt a szerződésszegő fél által a szerződéskötéskor előre látható károkra korlátozza a megtérítendő kár mértékét, míg a deliktuális károkozónak főszabályként a teljes kárt meg kell térítenie.¹²

A két felelősségi alakzat egymáshoz való viszonya kulcsfontosságú kérdés a kártérítési jogban. A Ptk. megszüntette a korábbi kódexből eredő azon bizonytalanságot, miszerint nem volt egyértelmű, hogy ha a felek közötti szerződést a kötelezett megszegte, a jogosult szabadon választhatott-e a szerződésszegésért való felelősség, ill. a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség szabályainak alkalmazása között, ugyanis a régi Ptk.-ban nem volt ezt kifejezetten tiltó norma.¹³ A hatályos szabályozás¹⁴ a *non-cumul* elvét kifejezésre juttatva kizárja a párhuzamos igények érvényesítését, előnyben részesítve a szerződéses szabadság védelmét, a szerződést megjelölve a felek jogviszonyának forrása-ként, mely így a kártérítési igények magjaként is szolgál.¹⁵

¹⁰ VÉKÁS–VÖRÖS (2014) i. m. 27.

¹¹ VÉKÁS–VÖRÖS (2014) i. m. 29.

¹² VÉKÁS (szerk., 2012). i. m. 396.

¹³ FUGLINSZKY Ádám: *Kártérítési jog*. Budapest, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., 2015. 63.

¹⁴ 6:145.§ [Párhuzamos kártérítési igények kizárása]

¹⁵ FUGLINSZKY i. m. 64.

3.3. A deliktuális felelősség alkalmazása

A szerződésen kívül okozott károkért való felelősség körében Fuglinszky különbséget tesz azok elsődleges és másodlagos alkalmazása között.¹⁶ Előbbi körbe tartoznak mindazon szabályok, melyek igénybe vételére akkor kerül sor, ha azok a károkozás folytán a felek között létre jött kötelmi kapcsolatot és az abból eredő kártérítési kötelezettséget érintik. E normák a Ptk. Hatodik Könyvének Negyedik Részében találhatók. A másodlagos alkalmazás ezzel szemben azt jelenti, hogy a deliktuális felelősség rendelkezéseit valamilyen utaló szabály alapján kell alkalmazni. Ilyenkor a károkozó és a károsult között már létezik egy alapjogviszony, melynek megszegése következményeként kerül sor a deliktuális felelősségre való utalásra. A kötelmi jogi könyv több pontja is tartalmaz ilyen rendelkezést, pl. a 6:62. § (5) bekezdése,¹⁷ vagy a 6:115.§ (2) bekezdése,¹⁸ de találunk ilyen szabályt a Ptk. egyéb könyveiben is.

3.4. A felelősségi tényállás elemei

A Ptk. 6:519. §-a jelenti a kártérítési igény generálklauzuláját minden olyan esetben, amikor a károkozás nem tartozik más, speciális felelősségi alakzat alá. A kártérítési kötelezettség megállapításának általános feltételei a jogellenesség, a felróhatóság, a kár, valamint a magatartás és a kár közötti okozati kapcsolat.¹⁹

A *jogelleneséget* tekintve a Ptk. a 6:520. §-ban kimondja azt a bírósági gyakorlatban is megjelent állásfoglalást, miszerint minden károkozás jogellenes, kivéve azt a négy esetkört – a károsult beleegyezése, jogos védelem, szükséghelyzet, jogszabály által megengedett magatartással okozott kár –, melyben a károkozás mégsem minősül annak.²⁰

¹⁶ Uo. 209.

¹⁷ Ha a szerződés nem jön létre, az a fél, aki az (1) bekezdésben foglalt kötelezettségét a szerződéskötési tárgyalások során megszegte, köteles a másik fél ebből származó kárát a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség általános szabályai szerint megtéríteni.

¹⁸ Az érvénytelen szerződés megkötésével a másik félnek okozott károkat a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség általános szabályai szerint kell megtéríteni. Ha a szerződés érvénytelenségét okozó fél magatartását kimenti, a másik félnek a szerződéskötésből eredő kárát köteles megtéríteni.

¹⁹ WELLMANN György (szerk.): *Az új Ptk. magyarázata VI/VI*. Budapest, HVG-Orac, 2013. 435.

²⁰ LÁBADY Tamás: A deliktuális felelősség fontosabb változásai. In: VÉKÁS–VÖRÖS (2014) i. m. 272.

A felelősség megállapításának szintén feltétele, hogy a jogellenes magatartás álljon *okozati kapcsolatban* a bekövetkezett kárral. Mivel a korábbi Ptk. erre vonatkozóan nem tartalmazott szabályt, a bírósági ítéletekben több, az oksági viszonyt megállapító vagy éppen elvető álláspont fogalmazódott meg, mint pl. az általános életpasztalet szerinti meghatározó ok,²¹ vagy a károsodás bekövetkezéséhez vezető szoros összefüggés,²² így indokolt volt a Ptk. 6:521. §-ban az okozati összefüggést az előre látható károkra korlátozni.²³

A következő tényállási elem maga a *kár*, melynél a törvényszöveg²⁴ a vagyoni károk tekintetében ide sorolja a károsult vagyónában beállt értékcsökkenést, az elmaradt vagyoni előnyt, és a károsultat ért vagyoni hátrányok kiküszöböléséhez szükséges költségeket. A Ptk. immár kifejezetten rendelkezik a kártérítési kötelezettség terjedelme körében a főszabályról is, miszerint a károsult teljes kárát meg kell téríteni.

Jelentős újítás, hogy a kódex a nem vagyoni kártérítés intézményét kiemeli a deliktuális felelősség köréből, és azt ‘sérelemdíj’ néven a Második Könyvben helyezi el a személyiségi jogok megsértésének szankciói között.²⁵ A személyiségi jogok megsértésével okozott vagyoni károkra azonban a Ptk. az általános kártérítési szabályokat rendeli alkalmazni.²⁶

A kódex 1:4. § – az egész törvényművet átható elvi jelleggel – juttatja kifejezésre az adott helyzetben általában elvárható magatartás követelményét, melynek megsértését a *felróhatóság* jelenti. Ebből kifolyólag a továbbiakban nem szükséges meghatározni a felróhatóság fogalmát, a 6:519. §-ban is elegendő annak kimondása, hogy mentesül a felelősség alól a károkozó, ha bizonyítja, hogy magatartása nem volt felróható.²⁷ A norma az objektivizálódott felróhatóságon alapul, ahol a társadalmi elvárhatóság mércéjének megütése az egyéni gondossághoz idomuló klasszikus vétkekéséget objektivizálja.²⁸

²¹ BH 2008.299.

²² BDT. 2009.2136

²³ VÉKÁS–VÖRÖS (2014) i. m. 274.

²⁴ 6:522. § [A kártérítési kötelezettség terjedelme]

²⁵ VÉKÁS–VÖRÖS (2014) i. m. 277.

²⁶ WELLMANN (szerk., 2013) i. m. 430.

²⁷ VÉKÁS–VÖRÖS (2014) i. m. 272.

²⁸ Uo. 276.

4. A megbízott károkozásáért való felelősség

4.1. Felelősség más személy által okozott kárért

A másért való felelősség a szubjektív és az objektív felelősség határán elhelyezkedő alakzat, ugyanis mind a szerződéses, mind a szerződésen kívüli jogviszonyokban ismert. Az átmeneti jellege akkor mutatkozik meg leginkább, amikor valaki a saját vétkességétől függetlenül felelősséggel tartozik más vétkességéért, úgy, hogy őt a deliktum elkövetőjéhez valamilyen felelősségalapító viszony fűzi.²⁹ Tehát már a jogsértés előtt is léteznie kell a felelőssé tett személy terhére róhatóan egy olyan kötelemnek, amely őt az esedékességkor a következmények viselésére kényszeríti egyedül vagy a cselekvővel együtt.³⁰ Ez a viszony nyilvánvalóan nem alapulhat jogellenes magatartáson, illetve jogellenes kapcsolaton, így nem tarthat e körbe sem a többek közös károkozása, sem a közreműködő jogellenes alkalmazása.³¹ A másért való felelősség funkciója a prevenció abból a szempontból, hogy gondosabb odafigyelésre, ellenőrzésre ösztönzi a felelőssé tett személyt, de sok esetben pusztán a károsult érdekeinek fokozott védelme indokolja, pl. a károsultnak nem kell a konkrét károkozó rosszabb fizetési képessége miatt hátrányosabb helyzetbe kerülnie.³²

A Ptk. LXIX. fejezete öt különböző tényállást tartalmaz, ezek az alkalmazott, a jogi személy tagja, a vezető tisztségviselő, a megbízott és a más szerződés kötelezettje által harmadik személynek okozott károkért való felelősség. Mindben közös elem, hogy a károsult kizárólag olyan harmadik, tehát kívülálló személy lehet, aki nem áll szerződéses kapcsolatban a károkozóval.³³

Az egyes tényállások több tekintetben is különböznek egymástól. Egyrészt eltérés van abban, hogy a felelős személy mentesülésére közvetett vagy közvetlen kimentés alapján kerülhet-e sor. Az első azt jelenti, hogy a mentesüléshez elegendő annak bizonyítása, hogy a felelőssé tett személyt a kár bekövetkezésével összefüggésben, így pl. az érdekében eljáró személy megválasztásában felróhatóság nem terheli, ilyen a szabályozás a megbízó kapcsán. Ezzel szemben, közvetett kimentési lehetősége van a munkáltatónak, illetve a jogi személynek, ugyanis ők csak akkor mentesülhetnek, ha bizonyítják, hogy az alkalmazott,

²⁹ FÖLDI András: *A másért való felelősség a római jogban*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2004. 96.

³⁰ MARTON i. m. 21.

³¹ FÖLDI i. m. 99.

³² Uo. 100.

³³ FUGLINSZKY i. m. 424.

valamint a tag és a vezető tisztségviselő magatartása sem volt felróható, vagy hiányzik a felelősség fent említett valamelyik egyéb tényálláseleme. Másrészt, a harmadik személlyel szembeni közvetlen felelősség kérdése kapcsán is különbség van az egyes alakzatok között. Míg az alkalmazott, illetve a jogi személy tagja csak akkor felel közvetlenül a harmadik személlyel szemben, ha a kárt szándékosan okozta, addig a megbízóval, valamint a vezető tisztségviselővel szembeni igény bármely esetben érvényesíthető közvetlenül is.³⁴

4.2. Felelősség a megbízottért

A Ptk. alapvetően nem változtatott elődjének a megbízott e minőségében harmadik személyeknek okozott károkért való felelősség szabályain. E felelősségi alakzatot indokolt elhatárolni az alkalmazottért való felelősségtől, mivel egy megbízási jogviszonyban alapvetően nincs olyan szoros kapcsolat, mint egy munkaviszonyban akár a jogok és kötelezettségek tartalmát, akár a jogviszony fennállásának időtartamát tekintjük.³⁵ A két típus közötti lényeges eltérés azonban, hogy míg az alkalmazott és a munkáltató egyetemleges felelőssége csak az alkalmazott szándékos károkozása esetén jöhet szóba, addig a megbízott és a megbízó viszonylatában ez tekintendő főszabályként. Ennek oka egyrészt a megbízott önállóbb tevékenységében keresendő, ami indokolja, hogy eljárásáért ő maga is felelős legyen, másrészt az, hogy a megbízott ténykedése során mégis csak a megbízó érdekében jár el, így megalapozott rá is felelősséget telepíteni.³⁶

Elhatárolási kérdésként szólni kell a megbízási, illetve a vállalkozás természetéről is. A Ptk. indokolása alapján: „Az uralkodó álláspont szerint a két szerződés elhatárolása a tevékenység természete alapján lehetséges: vállalkozás esetén a vállalkozó meghatározott eredmény előállítására köteles, míg megbízási esetén a megbízott kötelezettsége a rábízott ügy gondos ellátására terjed ki.”

Ennek abban van gyakorlati jelentősége, hogy ha a szerződés kötelezettje kívülálló személynek okoz kárt, a minősítés szempontjából a megbízási vonatkozó 6:542.§-t vagy a más szerződésre irányadó 6:543.§-t kell e majd alkalmazni.³⁷ Utóbbinak a Ptk.-ban való megjelenésére azért volt szükség, mert a megbízott károkozásáért való felelősséget túl szűken szabályozta a régi Ptk.

³⁴ Uo.424.

³⁵ Uo.451.

³⁶ WELLMANN (szerk., 2013) i. m. 475.

³⁷ FUGLINSZKY i. m. 453.

és így előfordult, hogy valamely szerződés kötelezettje károkozása után nem volt felelősségre vonható. Tipikusan ebbe a körbe tartoznak azok az esetek, amikor a vállalkozó alvállalkozója, beszállítója okoz kárt. Ilyenkor a felelősség első körben a szerződés jogosultját terheli mindaddig, amíg meg nem nevezi a tényleges károkozót a károsult számára.³⁸

4.2.1. A megbízotti minőség

A megbízó felelősségének fontos előfeltétele, hogy a károkozást a megbízott ilyenkénti minőségben kövesse el, ami akkor teljesül, ha a károkozás a megbízás tényével és tárgyával függ össze, és a kár a megbízás teljesítése során, ill. a megbízás teljesítéséhez szükséges magatartás tanúsítása folytán keletkezik.³⁹

4.2.2. Mentésülés a felelősség alól

Mentesül a megbízó a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy őt a megbízott megválasztásában, utasításokkal való ellátásában és felügyeletében felróhatóság nem terheli (*culpa in eligando, instruendo et inspiciendo*).⁴⁰ Ez a közvetlen kimentési lehetőség másként úgy is megfogalmazható, hogy a megbízónak bizonyítania kell, hogy ő az adott helyzetben úgy járt el, ahogy az általában elvárható. Amennyiben a megbízó jogi személy, úgy azok felróhatóságát illetően kell a kimentési oknak fennállnia, akiknek magatartása a jogi személynek bármilyen címen betudható.⁴¹ „Kereskedelmi ügylet megkötésének közvetítését jogszerűen végző személy megbízása esetén bizonyítottnak kell tekinteni, hogy a megbízót a megbízott megválasztásában, utasításokkal ellátásában és felügyeletében mulasztás nem terheli” (BH18988.228.).⁴²

Ezek alapján a kimentés akkor lehet sikeres, ha a megbízó által *kiválasztott* személy rendelkezik a megbízás teljesítéséhez szükséges szellemi, fizikai adottságokkal, valamint nem gátolja egészségi, életkori állapota sem, egyszóval a kellő körültekintés alapján alkalmasnak tűnik a rá bízandó feladat elvégzésé-

³⁸ WELLMANN (szerk., 2013) i. m. 475.

³⁹ FUGLINSZKY i. m. 454.

⁴⁰ SÁNDOR-SZÜCS i. m. 87.

⁴¹ FUGLINSZKY i. m. 456.

⁴² WELLMANN (szerk., 2013) i. m. 476.

re.⁴³ Az *utasításokkal való ellátás* kérdésében az lehet döntő szempont, hogy a megbízó minden olyan utasítást megadott-e a megbízottnak, ami a szerződés rendeltetésszerű teljesítéséhez szükséges, ill., hogy nem adott-e olyan utasítást, ami kifejezetten a károkozáshoz való hozzájárulásnak minősült a részéről.⁴⁴ A *felügyeletre* pedig az vonatkozik, hogy annak megfelelőnek kell lennie, ami természetesen – ahogy a másik két kritérium is – mindig az egyedi eset körülményeinek függvényében vizsgálendő.

Fuglinszky szerint⁴⁵ annak ellenére, hogy az a törvényszövegben konkrétan nem szerepel, a megbízó a deliktuális felelősség rendszeréből következően arra való hivatkozással is mentesülhet a felelősség alól, hogy megbízottja magatartása nem volt felróható, ez az ún. közvetett kimentés lehetősége.

4.2.3. Állandó jellegű megbízási viszony

Állandó jellegű megbízási viszony esetén a károsult kárigényét az alkalmazott károkozásáért való felelősség szabályai szerint is érvényesítheti. Arra, hogy mi minősül állandó megbízási viszonynak, az ingatlanközvetítés tárgyában 2/2005. PJE határozatban foglaltak adnak iránymutatást. Az indokolás szerint: „[...] megállapítható, hogy az egyszeri vagy néhány ingatlan közvetítésére vonatkozó megbízás ilyennek nem tekinthető. Az állandóság fogalma szempontjából pedig a tartósság, a nagyobb számú ügylet közvetítésére irányuló, vagy a hosszabb ideig tartó jogviszony csak megközelítő meghatározások. Az állandóságnak nem csupán a megkötendő ügyletek számszerűségében vagy az ügynöki szerződés időtartamában, hanem a jogügylet jellegében kell megnyilvánulnia. Ilyen jellegre utal különösen, ha határozatlan időre – egyben meghatározatlan számú ingatlan közvetítésére -, illetve viszonylag hosszabb határozott idejű, de ugyanakkor meghatározatlan számú jogügylet közvetítésére vonatkozó ügynöki szerződést kötnek a felek.” Habár a Kúria az 1/2014. PJE határozatában a 2/2005 PJE-t az új Ptk. eltérő szabályozásából kifolyólag nem tartotta irányadónak, annak hasznavehetőségét ez nem feltétlenül érinti, a fent megfogalmazott szempontok a jogalkalmazás számára továbbra is iránytűül szolgálhatnak.⁴⁶ Ha az igényérvényesítésre e felelősségi alakzat normái szerint kerül sor, akkor a

⁴³ FUGLINSZKY i. m. 455.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo. 454.

⁴⁶ Uo. 458.

megbízással való összefüggést kiterjesztően kell értelmezni, a bírói gyakorlat szerint a megbízó ebben az esetben akkor is felelős, ha az általa megbízott a megbízás kereteit túllépve okozott kárt.⁴⁷

4.3. Az ügyvéd által harmadik személynek okozott kár

A jogalkotó az ügyvédi, az orvosi és az egyéb megbízásokra vonatkozó szabályokat nem emelte be a Ptk.-ba, a Kodifikációs Bizottság állásfoglalása alapján azonban a későbbiekben indokolt lehet e döntés felülvizsgálata.⁴⁸ E téma szempontjából a releváns joganyag speciális része az ügyvédekről szóló 1998. évi XI. törvényben (Ütv.) található. Az Ütv. 10. § (1) bekezdése azonban egy utaló normával a Ptk. hatáskörébe tartozónak titulálja az ügyvéd tevékenysége körében okozott kár megtérítésének és sérelemdíj megfizetésének rendezését, így az ügyvédi felelősség szempontjából a Ptk. 6:142. §-a, és a 6:519. §-a irányadó.

Az ügyvéd-ügyfél megbízási viszonyból eredő károkért való felelősség kérdéséhez képest kevésbé gyakori – de talán ettől izgalmasabb – az az esetkör, amikor az ügyvéd kívülálló személyeknek okoz kárt. A megbízás bizalmi jellegéből fakadóan a jogviszony alapvetően nem hat ki harmadik személyekre, azonban a gyakorlatban fellelhető példák alapján mégis előfordulhat olyan eset pl., amikor az ügyvéd által készített végrendelet hibás szövegezése miatt az örökös elesik a hagyaték egy részétől.⁴⁹

4.4. Az ügyvédi tevékenységért felelősséggel tartozók köre

Természetesen helytelen lenne az ügyvédi tevékenység körében bekövetkezett károkért kizárólag magát az ügyvédet felelősségre vonni, e körben ugyanis konkrétan meg kell határozni azt a személyt, aki a felelősséget viselni fogja. E problematika mentén hét esetet különíthetünk el, melyek az önállóan eljáró egyéni ügyvéd, az ügyvédi iroda tagja, az ügyvédjelölt, az alkalmazott ügyvéd, az ügyvédi iroda munkavállalója vagy más megbízottja, a joggyakorlatot végző személy, valamint a társüggyintéző ügyvéd.

⁴⁷ WELLMANN (szerk., 2013) i. m. 475.

⁴⁸ WELLMANN György (szerk.): *Szerződések tára az új Ptk. alapján*. Budapest, HVG-Orac, 2014. 193.

⁴⁹ SÁNDOR–SZÜCS i. m. 93.

Az Ütv. értelmében ügyvédi iroda megbízása esetén a megbízási jogviszony az ügyfél és az ügyvédi iroda között jön létre, így a 69. §-nak megfelelően károkozás esetén elsősorban az ügyvédi iroda a saját vagyonával felel, és amennyiben a vagyon a kártérítés összegét nem fedezi, úgy kerül előtérbe az adott ügyben eljáró ügyvéd magánvagyonával való mögöttes felelőssége is.⁵⁰ Az alkalmazott ügyvéd, az ügyvédjelölt és az egyéb alkalmazott tekintetében a Ptk.-nak az alkalmazottért való felelősségre vonatkozó rendelkezéseit kell figyelembe venni, azzal, hogy e körben irányadó a Munka Törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény is.

Azokban az esetekben pedig, amikor az ügyvédi iroda megbízás alapján vesz igénybe harmadik személyt közreműködőként, természetesen a Ptk. megbízási szerződésekre vonatkozó szabályai alkalmazandók.⁵¹

5. Összegzés

A fentebb ismertetett felelősségi szabályozás tükrében a megbízott harmadik személynek történő károkozása esetén a megbízó kártérítési kötelezettsége csak az ügyvéd megfelelő kiválasztásáig, utasításáig, valamint ellenőrzéséig terjed, egyebekben a kártérítésre egyedül az ügyvédi tevékenységért felelős személy köteles.

Látni kell ugyanakkor azt is, hogy a tanulmányban leírtak csupán az ‘alap-esetre’ vonatkoznak, hiszen nem hagyhatók figyelmen kívül az olyan körülmények sem, mint a megbízó fizetési feltételei, melyek adott esetben lehetnek rosszabbak a tényleges károkozóénál, de előfordulhat olyan eset is, amikor a megbízó már kifizette a kárt a károsult részére, s ezután derül fény valamilyen rá vonatkozó mentesülési okra.

⁵⁰ Uo. 94.

⁵¹ Uo. 101.

A MEGBÍZÁSI SZERZŐDÉS, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A SZÍNLELT SZERZŐDÉSEKRE

NÉMETH Annamária Gabriella

1. Bevezető gondolatok

A Grosschmid Béni nevéhez fűződő közismert anekdota szerint egy jó jogász, ha kinéz az ablakon, nem gyanútlan járókelőket lát és parkoló autókat, hanem jogalanyokat és jogtárgyakat. Nincs ez másképp a szerződésekkel sem: mikor a potenciális vásárló a bolt polcainról levett termékeket egy szó nélkül adja át a pénztárosnak, és fizeti ki az érték járó összeget, akkor valójában a felek kölcsönös és egybehangzó jognyilatkozatának ráutaló magatartással való megtételének, vagyis szerződéskötésének lehetünk szemtanúi. A kötelmi jogviszonyokat alapvetően a szerződési szabadság jellemzi, ami a következő négy ismérvet foglalja magában: a felek szabadon dönthetnek afelől, hogy kívánnak-e szerződést kötni, s ha igen, akkor kivel, a szerződésben milyen jogokat és kötelezettségeket határoznak meg, valamint milyen típusú szerződést akarnak kötni.

Utóbbi lehetőség számtalan tipizálási módot rejt magában, melyek közül most csak a jogügylet közvetett tárgya, vagyis a nyújtó fél által kifejtendő magatartás szerinti csoportosítás részletezésére szorítkoznánk. Ennek alapján a – már a római jogban is ismert – *dare, praestare, non facere*, és *facere* szolgáltatásokat különböztethetjük meg. A *dare* szolgáltatás, ahogy a neve is elárulja, adásra kötelezi, és átvételre jogosítja a feleket akár visszerthes (pl. adásvételi), akár ingyenes (pl. ajándékozási) szerződés keretében. A kötelezett a *praestare* jellegű szerződésekben, ahogy Dr. Bíró György fogalmaz, „készenlétben áll arra, hogy teljesíteni lesz köteles egy későbbi eshetőlegesen beálló, általa nem befolyásolható helyzetben”.¹ A *non facere* kontraktusok döntő többsége visszerthes (pl.: bérleti szerződés), vagyis a kötelezett ellenérték fejében köteles tūrni a jogosult cselekvését, de itt sem kizárt az ingyenes alakzat (pl. haszonkölcsön). Végül

¹ BÍRÓ György: *A megbízási szerződés*. Budapest, KJK-KERSZÖV, 2001. 32.

a *facere* szerződések esetében a tevőleges jelleg dominál; eszerint az egyik fél a másik fél érdekében végez tevékenységet, melynek szakszerű és gondos ellátásáért ellenértékre jogosult. Ezen ügyleteknek két altípusa ismeretes: a vállalkozási szerződés, melyben a vállalkozó tevékenységgel elérhető eredmény előállítására vállal kötelezettséget, amiért cserébe a megrendelő a vállalkozó díj megfizetésére köteles. Valamint a megbízási szerződés, ahol a megbízott szintén bizonyos eredmény elérését veszi célba, de nem vállalja szerződésszerű teljesítésként az eredmény megvalósítását, csupán a kötelelem szakszerű, általában elvárható gondossággal való ellátását. Ha jobban meg akarjuk érteni a gondossági kötelelem mibenlétét, a megbízási szerződés mint hézagpótló kontraktus társadalmi szükségességét, akkor kutatásaink alfája a római jog, ómegája pedig a hatályos magyar szabályozás, a 2013. évi V. törvény kell, hogy legyen, kitérve a megbízási szerződés közbenső időben alakuló sajátosságaira, ezek jelenlegi jogunkra gyakorolt hatásaira. A kapott eredményt érdemes összevetni a hatályos munkajogi szabályozás megfelelő rendelkezéseivel, hogy kidomborodjanak a munkaszerződés és a megbízási szerződés közötti hasonlóságok és differenciák. Továbbá arra keresem a választ, mik azok a tényezők, melyek szerepet játszanak a döntésben, hogy a munkáltatók, vállalva a hatósági bírság kockázatát, végül a foglalkoztatásra irányuló szerződés leplezésének opcióját választják.

2. A megbízási szerződés mint szinallagmatikus kötelelem történeti előzményei

Az életviszonyok szerződéses rendezésére való igény közel egyidős az emberiséggel. A kontraktusok lényege mindig is abban állt, hogy az ügyletben résztvevők szükségletei kölcsönösen kielégítést nyerjenek azáltal, hogy akinek feleslege keletkezett, az bizonyos ellenszolgáltatásért cserébe átadja azt annak, aki hiányt szenved.² A hétköznapi viszonyok komplexebbé válása a gazdasági folyamatokra katalizátorként hatott, ezzel elősegítve, hogy a forgalom tárgyát immáron ne csak dolgok, hanem szolgáltatások is képezzék.

A Római Birodalomban a másik ember érdekében ellenérték fejében végzett tevékenység egyet jelentett a rabszolgasággal. Az akkori jog a szerződésen alapuló munkavégzésnek három fajtáját különböztette meg. A *locatio-conductio operis* (vállalkozási szerződés) a testi tárgyban megvalósuló eredmény, a mű

² BÍRÓ i. m. 17.

létrehozására helyezte a hangsúlyt, közömbössé téve az ehhez szükséges munkát. Ezzel szemben a *locatio-conductio operarum* (munkabérlet) intézményében már nem is játszott főszerepet az előállított mű; a szolgáltatás tárgyát a fizikai jellegű munka képezte, melynek szakszerű, pontos meghatározását azonban nélkülözik a jognyilatkozatok. A munkabérlet voltaképpen komplementereként jelent meg a római jogban a *mandatum* (megbízás), mely az előbbi ügyletekhez képest kvalitatív különbséget jelentett a résztvevő felek számára. A *mandatarius* (megbízott) – szabad emberhez méltó módon – szellemi tevékenységét, szak tudását bocsátotta a *mandator* (megbízó) rendelkezésére anélkül, hogy ezért bármilyen ellentételezést várt volna. Ugyanis a római polgár büszkesége nem engedte, hogy tevékenységéért pénzt fogadjon el, hiszen ez által a rabszolgával lenne hasonlatos, akiknek mind személye, mind munkája adásvétel tárgyát képezte. Tehát a szolgáltatás tárgyának szellemi, illetve szívességi jellege az, ami az ügylet felsőbbrendűségét megalapozta a rómaiak körében. Ám a nemes idea ez esetben sem találkozott a gyakorlattal: a sokak megélhetési forrásává váló *mandatarius* tevékenység nem nélkülözhetette tovább a jogos ellenszolgáltatást. Az eszme és a szükséglet között feszülő ellentétet a rómaiak egy egyszerű fikcióval oldották fel: ha a megbízott munkáját ajándékozza a megbízónak, akkor ő hálából egy jelképes összeget ajándékoz neki ezért. Tehát a római polgár a helyett, hogy megalázó helyzetbe hozná magát munkabér elfogadásával, ugyanezt az összeget „ajándékozás köntösébe bujtatott ellenértékként”,³ *honorarium*ként veszi át. A megbízási díj ajándékként való aposztrofálásával a rómaiak a jogtörténet egyik legsikeresebb színlelt szerződését alkották meg, mely még a XX. század magyar jogirodalmában is éreztette hatását, továbbá maga a kifejezés mai napig a magyar nyelv részét képezi. Bíró György művében Vécsey Tamást úgy idézi: „... az ügyvéd az igazságszolgáltatás, az orvos a humanitás, a tanár a tudomány képviselőjének tekintse magát, szent ügyek érdekében működnek, tekintet nélkül a honorariumra, mellyel úgy sem lehet őket megfizetni, csak a tiszteletnek adóját lehet részben leróvni.”⁴ A *honorarium* elismerése jelentette az első lépést a megbízási ügylet visszterhessé válása felé. Azonban az ellenérték nem kizárólagos fogalmi eleme ennek a szerződésnek sem, csupán főszabály:⁵ elég csak arra gondolni, mikor nyaralni megy az ember, és megbízza a szomszédját, hogy ez idő alatt gondozza a szobanövényeit. A tiszteletdíjon túl a rómaiak számos jellemzőjét dolgozták ki a megbízásnak (pl. a megbízott

³ BÍRÓ i. m. 20.

⁴ BÍRÓ i. m. 20.

⁵ BÍRÓ i. m. 24.

a jogviszony bizalmi jellegéből adódóan személyesen, megbízója utasításainak alárendelten köteles teljesíteni a szerződést, valamint a megbízó köteles megtéríteni a megbízott költségeit), ezzel konstruálva egy olyan jogügyletet, mely a történelem folyamán többé-kevésbé módosult, de az idő próbáját kiállva mindvégig segítséget jelentett a gyorsan fejlődő, immáron országhatárokon átívelő gazdasági kapcsolatok megteremtésében, fenntartásában. Utóbbi vonás az életviszonyok két területén mutatkozott meg leginkább: egyrészt a gazdaságban, ahol a kereskedelmi kontaktok, illetve azok résztvevői számának bővülésével létjogosultságot nyert a képviseleti megbízás fogalma. A képviseleten túl azonban felmerült az igény az olyan tevékenységek szabályozására, melyeket nem lehet a munkaszerződés keretei közé szorítani, viszont eredmény előállítására sem irányulnak, s ezáltal a vállalkozási szerződés fogalmi elemének sem feleltethetőek meg. Ez a bizonytalan helyzet domborította ki a *mandatum* hézagpótló szerepét: „... megbízási szerződés minden olyan tevékenység kifejtésére szóló megállapodás, amelyet valaki más érdekében, annak költségére végez, feltéve, hogy nem vállalkozási vagy bér munkaszerződésről van szó.”⁶ Vagyis ha a kontraktus az előbbi ügyletek bármelyikének specialitásaival bír, akkor már semmiképpen sem beszélhetünk megbízásról. Annak eldöntése, hogy konkrétan milyen viszonyról beszélünk, s ebből kifolyólag hogyan is értékeljük a felek magatartását, sok esetben a hatályos szabályozás mellett is komoly fejtörést okoz a jogászoknak. Nem vitatva a megbízási és a vállalkozási szerződés elhatárolásának aktuálisan is fennálló nehézségeit, a következőkben – a dolgozat témájához hűen – a megbízási szerződés hatályos szabályozásának specifikumait veszem sorra, szembeállítva ezeket a munkaviszony azonos aspektusairól szóló rendelkezésekkel, ezáltal rávilágítva a színlelt szerződések problematikájára.

3. Mit színlel egy kontraktus? – A munkaszerződés és a megbízási szerződés elhatárolási nehézségei

Ha színlelt szerződésekről olvasunk, gyakran észlelhetjük, hogy a szerző szinonimaként a leplezett szerződés fogalmát használja rá. Ebben a kérdésben én osztom Kenderes György véleményét, aki egy cikkében Handó Tünde azon megállapítását tekinti alapvetésnek, miszerint de facto különbség van egy

⁶ BÍRÓ i. m. 23.

kontraktus színlelt és leplezett volta között. Előbbi esetben a felek szerződési akaratot színlelnek, ami valójában nem is áll fenn közöttük, míg utóbbinál egyértelműen látható a szerződési akarat, ami viszont nem a ténylegesen megkötött szerződés létrehozására irányul.⁷ Általánosan elfogadott, miszerint a szerződési szabadság elve a kontraktus tartalmának meghatározására terjed ki, nem pedig az elnevezésére, tehát a szerződéseket valóságos tartalmuk, nem pedig az elnevezésük szerint kell megítélni.⁸ Ennek alapján a továbbiakban a leplezett szerződés kifejezést kívánom használni. Bár az új Ptk. (2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről) és az új Mt. (2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről), ahogy nevükből látszik, még igencsak kiskorúnak számítanak a jogrendszer tekintetében, korántsem cselekvőképtelenek: világos, lényegre törő fogalom-meghatározásaival mindkét kódex stabil, egyértelmű keretet kíván szabni az egyre bonyolódó társadalmi viszonyoknak. Ám napjainkban is aktuális Weltner Andor 1978-ban papírra vetett megállapítása, miszerint a polgári jogviszonynak a munkaviszonytól történő elhatárolását komolyan megnehezíti, hogy köztük „úszó határok” vannak, gyakran találja magát szemben az ember határesetekkel.⁹ Az ilyen helyzetek tisztázását segíti elő a 7001/2005. (MK.170) FMM-PM együttes irányelv is, mely – bár már hatályon kívül helyezésre került – a mai napig segítséget nyújt az említett jogviszonyok elhatárolásánál. Bírói gyakorlaton alapuló szempontjait két csoportba oszthatjuk: az elsődleges- és a másodlagos minősítő jegyekre. Bár sok szerző nem ért ezzel egyet, a megkülönböztetés egyfajta prioritást jelöl: az elsődleges jegyek önmagunkban is meghatározóak lehetnek a minősítés szempontjából, míg a másodlagosak az előbbieik fennállása esetén megerősítő jellegűek. De az adott esetben természetesen az összes körülmény mérlegelésével állapítható csak meg az elhatárolásban betöltött súlyuk.¹⁰ A szemléletesség kedvéért a Kúria *Mfv. II. 10. 176/2011/8.* számú ítéletén keresztül mutatom be az előbb említett szempontokat.

⁷ KENDERES György – BÁNYAI Krisztina: A foglalkoztatási (munkavégzési) viszonyok minősítésének aktuális kérdései. *Gazdaság és Jog*, 2004/7–8. 43–47.

⁸ BH 2002. 504.

⁹ WELTNER Andor: *A magyar munkajog*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978. 103.

¹⁰ GYULAVÁRI Tamás: A munkajogi szabályozás rendszere. In: GYULAVÁRI Tamás (szerk.): *Munkajog*. Harmadik átdolgozott kiadás. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 33.

3.1. A szerződések minősítés a Kúria ítélete alapján

A tényállás szerint felperes megbízási szerződést kötött B. P.-val és M. N.-tel, hogy előbbi recepciós, utóbbi kertész munkakört lásson el a G.-P. Panzióban. Egy munkaügyi ellenőrzés során azonban megállapította a hatóság, hogy a polgári szerződés valójában egy munkaerő-kölcsönzési tevékenységet leplezett, s ezen véleményét ítéletével mind a Fővárosi Munkaügyi Bíróság, mind pedig a Kúria osztotta. A bíróság ez esetben öt olyan jelet talált, mely alapján munkaviszony fennállására következtetett. Az a körülmény, hogy – ahogy az ítélet indokolásából kiderül – feladatukat *munkakörként* határozták meg, munkájukat a panzió gazdasági vezetője *irányította* és *ellenőrizte*, továbbá a munkavállalókat terhelő *személyes munkavégzési kötelezettség* egyértelműen „elsődlegesen” minősítik a jogviszonyt. S ezt csak tovább erősíti az a tény, hogy munkavégzésükhöz a panzió biztosította a *munkaeszközöket*, továbbá *munkaidő-nyilvántartási kötelezettség* is terhelte őket, amit a gazdasági igazgató igazolt. Bár a jogeset több szempontra nem tért ki, de én egy fikcióval élve a tényállás adta környezetbe ágyazom a további jegyeket, ezáltal koherenssé téve az irányelv által képviselt elméletet a praxissal. Egyértelműen a munkaviszony jelleg dominál, ha az esetből az is kiderül, hogy télen nem csak a természet tér nyugovóra, hanem az elvégzendő feladatok csökkenésével a kertész is, de ettől függetlenül a szerződésében kikötött *alapbér* továbbra is *jár neki*,¹¹ melyet munkabérré kibővített formában minden bizonnyal *rendszeresen juttatott* a felperes az érintettnek. Másodlagos szempontként az is leplezett szerződésre utal, hogy a recepciós feltételezhetően minden alkalommal ugyanazon pult mögött állt vagy legalábbis *ugyanazon panzióban*, mely a szerződésében szerepel. Továbbá a kertész számára is mindvégig köteles biztosítani a munkáltatónak minősülő személy az egészséget nem veszélyeztető, *biztonságos munkavégzés* feltételeit.

3.2. A megbízási jogviszony jellemző vonásai

Az imént felsorakoztatott érvek mentén kívánom bemutatni a megbízási jogintézményét. Polgári jogi szerződés lévén nem beszélhetünk hierarchiáról, a felek kapcsolatát a *mellérendeltség* jellemzi. Bár a megbízó *széles utasítási* jogkörrel rendelkezik (6:273. §), de ez az ügy ellátására vonatkozik, nem pedig

¹¹ Munkáltató foglalkoztatási kötelezettsége: Mt. 51. § (1) és 146. § (1).

a munkavégzés feltételeire. Miskolczi-Bodnár Péter szerint utasítás alatt a szerződés megkötését követően tett iránymutatásokat kell érteni –ugyanis amik a kontraktusban foglaltatnak, azok teljesítése kötelesség a megbízott számára –, amíg végső soron a szerződés módosításaként értékelhetőek.¹² Román László ugyanezen differenciálást egy másik aspektusból ragadja meg: míg a megbízó utasítása érdekközvetítő, addig a munkáltatóé akaratközvetítő aktus.¹³ Az említett szakasz szerint a megbízott eltérhet az utasítástól, ha ezt a megbízó érdeke feltétlenül megköveteli, továbbá el is állhat a szerződéstől, ha az utasítás szakszerűtlen vagy célszerűtlen, és a megbízott előzetes figyelmeztetése ellenére a megbízó ezt továbbra is fenntartja. Valamint egyenesen köteles megtagadni az utasítást a megbízott, ha ez más személyét vagy vagyonát veszélyeztetné, vagy végrehajtása jogszabály vagy hatósági határozat megsértésére vezetne.¹⁴ *Gondossági kötelem* lévén a megbízottat tevékenysége eredménytelensége esetén is megilleti a megbízási díj, mely a szerződés teljesítésekor esedékes (6:276. §). Azonban a produktum kényszer hiánya nem jelenti azt, hogy a megbízó ne várhatna bizonyos eredményt a megbízottól, például a perbeli képviseletet ellátó ügyvédtől jogosan várható el, hogy betartsa a fellebbezési kérelem benyújtására irányadó határidőt.¹⁵ A 6:276. § (3) bekezdése szerint a megbízott köteles megelőlegezni a feladatának ellátásával rendszerint együtt járó költségeket. Ám Gárdos Péter szerint a kötelmekre vonatkozó általános szabályok alapján az ellenszolgáltatás implicit magában foglalja az említett költségeket (6:133. §). Tehát ezek külön kikötés hiányában is járnak a megbízottnak ellentétben az indokolt költségekkel, amik –ha nem esik egybe a két fogalom-csak külön kikötés esetén.¹⁶ A teljesítéshez, a munkaviszonyhoz hasonlóan, itt is személyes munkavégzés szükségeltetik, illetve közreműködő igénybevétele vált szükségessé, arról a megbízott köteles tájékoztatni megbízóját. Egyébként a megbízottat mindvégig – a megbízó kívánságára, de szükség esetén enélkül is – *tájékoztatási kötelezettség* (6:275. §) terheli, a szerződés megszűnésekor pedig *elszámolási* (6:279. §). A kontraktust bármelyik fél felmondhatja: az ebből adódó kárt a megbízó minden esetben, a megbízott pedig akkor köteles meg-

¹² MISKOLCZI-BODNÁR Péter: A megbízási szerződés In: OSZTOVITS András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja*. III. kötet, Budapest, Opten Informatikai Kft., 2014. 693.

¹³ ROMÁN László: *A munkáltatói utasítási jog alapproblémái*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1972. 58. o.

¹⁴ Összehasonlításképpen: Mt. 54. §.

¹⁵ MISKOLCZI-BODNÁR i. m. 691.

¹⁶ GÁRDOS Péter: A megbízási szerződés. In: VÉKÁS Lajos (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, CompLex, 2013. 763.

téríteni a partnernek, ha alkalmatlan időben közölte a felmondást. Egyebekben egyik felet sem terheli megtérítési kötelezettség, ha a szerződés megszüntetésére a másik szerződésszegése miatt került sor (6:278. §). A megbízás felmondásának–megőrizve valamit eredeti bizalmi jellegéből– a bizalomvesztés is elégséges okául, szolgálhat, nincs szükség szerződésszegő magatartásra.¹⁷ A munkahely, valamint a munkaidő kötöttsége a megbízás esetében természetesen értelmezhetetlen; szerződési szabadságukkal élve kiköthetnek a felek például egy konkrét munkavégzési helyet, de az általános szabályok szerint mindkét tényező rendezéséről maga gondoskodik a megbízott. Végül, ahogy Prugberger Tamás is írja, egy apró, de annál nagyobb gyakorlati jelentőséggel rendelkező tényező az összeférhetlenség szabályozásának kérdése, vagyis hogy a megbízott/munkavállaló végezhet-e a szerződésében foglalt tevékenységéhez hasonló feladatot más munkaadó részére avagy sem. Prugberger szerint a kérdés az abszolút jelleg alapján dönthető el: ugyanis az, hogy a megbízó kiköti, hogy a megbízott nem vállalhat el hasonló tevékenység ellátására való kötelezettséget egy konkurens cégtől, önmagában nem eredményezi a munkaviszonyként való megítélést. Azonban az a tény, hogy ez a korlátozás nem csak az ellenérdekű félre, hanem mindenre és mindenki másra is kiterjed, már megalapozza az Mt. szerinti minősítést.¹⁸ Eszerint a munkavállaló köteles bejelenteni a munkáltatónak, „ha a munkaviszony fennállása alatt további munkaviszonyt vagy munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyt (pl. megbízási, vállalkozási, tagi jogviszonyt) létesít.”¹⁹

4. Ki nevet a végén? Avagy miért éri meg vállalni a lebukás kockázatát

Az elhatárolási nehézségek és a megbízási szerződést jellemző vonások áttekintése után a következő kép alakulhat ki a laikus olvasóban: egyik oldalról látunk egy hierarchikus, részletekbe menően szabályozott jogviszonyt, a másik oldalról pedig egy szerződési szabadság uralta mellérendelt viszonyt. Ennek alapján könnyen következtethetünk arra, hogy előbbi a rendelkezési jogkör széles

¹⁷ MISKOLCZI-BODNÁR i. m. 699.

¹⁸ PRUGBERGER Tamás: *Munkajog a polgári jogban a globalizálódó gazdasági viszonyok között*. Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2006. 54.

¹⁹ KULISITY Mária: A munkaviszonyból származó jogok és köteleességek. In: GYULAVÁRI i. m. 254.

terjedelme miatt a munkáltató, míg utóbbi a liberális felfogásával a megbízott érdekeinek előmozdítására hivatott. Így jogosan merül fel a kérdés, hogy akkor mégis miért éri meg a munkáltatónak megbízást színlelni, a megbízottnak pedig valójában munkaviszonyban dolgozni. A következőkben erre keresem a választ:

4.1. Az egészséges és biztonságos munkavégzés feltételeinek biztosítása

A munkáltatót terhelő legfőbb kötelezettségek egyike az egészséges és biztonságos munkavégzés feltételeinek biztosítása. Az erre vonatkozó normákat a munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény, vonatkozó rendeletek, továbbá a munka- és pihenőidő tekintetében az Mt. tartalmazza. A szigorú szabályok betartása mindamellett, hogy a munkavállaló egészségének és munkája minőségének megőrzését igyekszik garantálni, *komoly* költségeket ró a munkáltatóra (elég, ha az egyéni védőeszközök vagy a munkavédelmi oktatás biztosítására gondolunk). Ezzel szemben a polgári szerződés keretében a *megbízott felelőssége*, hogy biztosítja-e a feladata ellátásához szüksége személyi- és tárgyi feltételeket.²⁰

4.2. Az okozott károkért való felelősség kérdése

4.2.1. A károsulti oldalon: harmadik személy

Mindkét jogviszony esetében érdemes a Ptk. rendelkezéseiből kiindulnunk, ugyanis a „Felelősség a szerződésen kívül okozott kárért” cím alatt találjuk a harmadik személynek okozott károkért való felelősség szabályait. Eszerint az alkalmazott által *harmadik személynek okozott kárért a munkáltató a felelős*, ha az a foglalkoztatására irányuló jogviszony keretében történt, illetve ha a szándékosság is megállapítható, akkor az alkalmazottal egyetemlegesen felel (6:540. §). Egyebekben a munkáltató a kifizetett összeg megtérítését a munkajogi szabályok szerint igényelheti a munkavállalótól. Ettől eltérően, ha a megbízott e minőségében harmadik személynek kárt okoz, *egyetemlegesen felelős érte a megbízóval*. Utóbbi akkor mentesül ez alól, ha bizonyítja, hogy a

²⁰ KULISITY i. m. 244.

megbízott megválasztásában, utasításokkal való ellátásában és felügyeletében felróhatóság nem terheli (6:542. §)

4.2.2. A károsulti oldalon: a másik szerződő fél

A továbbiakban a károsulti kört leszűkítem a *másik szerződő félre*, s ezt vizsgálom meg először a munkaviszony, majd a megbízási jogviszony keretei között.

A *munkáltatót objektív felelősség* terheli, vagyis köteles megtéríteni a munkavállalónak *minden munkaviszonnyal összefüggésben okozott kárt*, s a törvény mindössze két esetben enged mentesülést ez alól.²¹ A kártérítés terjedelmét tekintve a munkáltató a *teljes kárt* köteles megtéríteni, mérséklésre a törvényben nevesített három esetben, valamint méltányosság alapján van lehetőség.²² A *munkavállaló esetében már vétkességi alapú felelősségről* beszélhetünk, ugyanis köteles megtéríteni a munkaviszonyból származó kötelezettségének megszegésével *okozott kárt, ha nem úgy járt el, ahogy az adott helyzetben általában elvárható*. A fentebb írtakkal ellentétben, ez esetben csak akkor kell a *teljes kárt megtéríteni*, ha a károkozás *szándékos* vagy *súlyosan gondatlan* volt, egyébként a munkavállaló *négyhavi távolléti díjának összegében maximalizálja* a jogalkotó a mértékét. Mérséklésre az előbbieken hivatkozott három esetben van lehetőség.²³ Egyebekben a kár megtérítésére a Ptk. 6:518-534. §-a szabályait kell alkalmazni.

A megbízási esetben a kontraktuális felelősség szabályai lépnek életbe: aki a szerződés megszegésével – vagyis amikor bármely kötelezettség szerződésszerű teljesítése elmarad (6:137. §) – a *másik félnek kárt okoz, köteles azt megtéríteni*. Ez alól három konjunktív mentesülési feltételt ismer a törvény: bizonyítani kell, hogy a szerződésszegés ellenőrzési körön kívül esik, a szerződéskötés időpontjában előre nem látható körülmény okozta, és nem volt elvárható, hogy ezt elkerülje vagy a kárt elhárítsa (6:142. §). A munkavállaló felelősségéhez hasonlóan a jogosult *teljes kárát* csak *szándékosság fennállása esetén* kell megtéríteni; egyébként a szolgáltatás tárgyában keletkezett, valamint a következményként a jogosult vagyonaiban keletkezett egyéb kárt és elmaradt vagyoni előnyt olyan mértékben, amilyen mértékben a jogosult bizonyítja, hogy a kár a szerződéskötés időpontjában előre látható volt (6:143.

²¹ Mt. 166. §

²² Mt. 167. §

²³ Mt. 179. §

§). Egyebekben a deliktuális kárfelelősség szabályainak alkalmazását rendeli a törvény a kármegelőzési, kárelhárítási, kárenyhítési kötelezettség és a közös károkozók felelősségének vonatkozásában azzal, hogy a kártérítés mértékének méltányosságból való mérséklésének nincs helye (6:144. §). Ha a kontraktuális és deliktuális felelősség szabályai is alkalmazhatóak az adott ügyben, akkor az előbbi rendelkezéseit kell irányadónak tekinteni (6:145. §).

A két jogterület felelősségi rendszerében számos hasonlóságot fedezhetünk fel, sőt, a munkajogi felelősség egyes kérdéseiben a Ptk. szabályaihoz fordul a jogalkotó. Ezt a sajátosságot közelítette úgy meg Eörsi Gyula, miszerint „a munkajogi anyagi felelősség lényegében módosult polgári jogi felelősség”.²⁴

4.3. A jogviszony megszüntetésére vonatkozó rendelkezések

Érdemes pár pillanat erejéig a jövőbe tekinteni, s elidőzni a jogviszony megszüntetésének kérdésénél. Mind a Ptk., mind az Mt. a felek választására bízta, hogy közös megegyezéssel szüntetik meg a köztük fennálló jogi kapcsolatot vagy egyoldalú jognyilatkozat közlésével. Ám a két alternatíva biztosításán túl a részletszabályok már nem egységesek.

A megbízási jogviszonyt a felek *közös megegyezéssel* megszüntethetik *ex nunc* hatállyal, illetve felbonthatják *ex tunc* hatállyal azzal, hogy kötelesek elszámolni egymással a megszüntetés előtt teljesített szolgáltatásokkal, valamint továbbiak teljesítése nem terheli őket a jövőre nézve. Továbbá deklarálja a jogalkotó, hogy az *ex tunc* hatályú felbontás esetén a már teljesített szolgáltatások visszajárnak, de ha az eredeti állapot természetbeni helyreállítása nem lehetséges, akkor a szerződés felbontásának sincs helye (6:212. §). Ezzel szemben a munkaviszony esetében a szerződés keletkezésére visszamenőleges hatállyal való megszüntetése teljességgel értelmezhetetlen, ugyanis az *in integrum restitutio* kivitelezhetetlen ebben az esetben, különös tekintettel a *facere* jellegű szolgáltatásokra.

A felek *egyoldalú jognyilatkozat közlésével* szüntethetik meg a szerződést, ha ezt a lehetőséget jogszabály vagy szerződés biztosítja. Ez esetben nincs szükség a partner hozzájárulására, elfogadó nyilatkozatára. A megbízási szerződéstől való elállásra a Ptk. kontraktus megszüntetésére vonatkozó szabályait, a felmondásra pedig a felbontásra irányadó rendelkezéseket kell alkalmazni. Továbbá a Ptk. külön nevesíti, hogy a tartós jogviszonyt létrehozó határozatlan

²⁴ KUN Attila: A munkavállaló kártérítési felelőssége. In: GYULAVÁRI i. m. 332.

időre kötött szerződést megfelelő felmondási idő alkalmazásával bármelyik fél felmondhatja, e jog kizárása semmis (6:213. §). Miskolczi-Bodnár Péter a Szakértői javaslat 951. oldalára hivatkozással írja, hogy a 6:213. §-ban nevesített intézményt rendes felmondásnak tekinthetjük, míg a 6:278. §-ban foglaltat – többek között a felmondási idő hiányának okán- azonnali hatályúnak. Ennek alapján arra a következtetésre jut a szerző, miszerint a felek a 6:278. §-ban írt azonnali hatályú felmondást kizárhatják, viszont a 6:213. § (3) bekezdésében írt felmondást nem.²⁵ Ehhez hasonlóan az Mt. különbséget tesz a rendes és az azonnali hatályú felmondás között, s a jogkövetkezmények is ennek tükrében alakulnak. Illetve a munkaviszony esetében is van lehetőség az elállásra, azonban szigorúan csak a munkaszerződés megkötése és a munkaviszony kezdetének napja közötti intervallumban.²⁶

Az irányadó rendelkezések áttekintése után fontosnak tartom kiemelni azt a három szabálycsoportot, melyek léte terhesebbé teszi a munkaviszony megszüntetését a megbízási szerződéshez képest. Elsőként a felmondási korlátozásokra, illetve tilalmakra vonatkozó szabályok kötik meg a munkáltató kezét, példának okáért megtiltja az Mt. hogy a munkavállalónak várandóssága idején mondjanak fel.²⁷ Ha a munkáltató megugorva ezen akadályt jogszerűen közölheti a felmondást, akkor indokolási kötelezettségének kell eleget tennie. Ez ugyanis őt (két kivételtől eltekintve)²⁸ minden esetben, a munkavállalót pedig határozott idejű munkaviszonyának felmondása esetén terheli.²⁹ Ha a munkáltató az Mt.-nek ezt a rendelkezését is megtartotta, már csak a végkielégítés kifizetése ügyében kell intézkednie. Tudniillik ez a juttatás a munkavállalót legalább három éve fennálló munkaviszonya után illeti meg, s az összeg a munkában eltöltött idővel arányosan növekszik egészen 25 évig, amikor is maximalizálódik 6 havi távolléti díj mértékében. (Pontosabban bizonyos feltételek teljesülése esetén lépcsőzetesen adódhat még hozzá néhány havi távolléti díj.)³⁰ Mindezen terhek nem nehezednek a megbízó vállára, s könnyen belátható az a komoly érdeke, ami a jogviszony egyszerűbb megszüntetéséhez fűződik.

²⁵ MISKOLCZI-BODNÁR i. m. 699.

²⁶ Mt. 15. § (2) és 49. § (2).

²⁷ Mt. 65. § (3).

²⁸ Mt. 66. § (9) és 210. § (1) b) pont.

²⁹ Mt. 66. § (1) és 67. § (1).

³⁰ Mt. 77. §

4.4. A befizetendő járulékok alakulása a két szerződéstípus összehasonlításával

S végül, de nem utolsó sorban az elvégzett munka ellenértékéért megfizetett összegből levonásra kerülő járulékok kérdésére érdemes kitérni. Az első legszembevetőbb különbség, hogy a munkáltató a törvényi előírásnak eleget téve köteles biztosítani, hogy az alapbér összege elérje a mindenkori minimálbér összegét. Ilyen teher természetesen nem terheli a megbízót, viszont a minimálbér mértékének alakulása annyiban befolyásolja az adózását, hogy ha a megbízási díj összege nem éri el az adott hónapot megelőző hónap első napján érvényes havi minimálbér összegének 30%-át,³¹ ez esetben a megbízót nem terheli társadalombiztosítási járulék-fizetési (továbbiakban: TB) kötelezettség. Valamint minimálbér híján az ebbe beépíthető bérpótlékok kérdését sem kell rendezni vagy akár külön elszámolni a megbízottnak (pl. éjszakai pótlék, vasárnapi pótlék), illetve szerződésben meghatározott munkaidő hiányában a rendkívüli munkavégzés vagy az ügyelet, készenlét után járó pótlékok sem értelmezhetőek ebben a relációban. Mindezek után, hogy kiderüljön, valójában milyen járulékok is terhelik a megbízási díjat, az alábbi táblázat tételesen tartalmazza a levonásra, s ezután kifizetésre kerülő összegeket, összehasonlítva a munkabérré vonatkozó terhekkel. Az egyszerűség kedvéért tekintsük úgy, hogy a megbízó TB fizetésére köteles, (a teljes munkaidőben foglalkoztatott) munkavállalónak/megbízottnak nincs gyermeke, semmilyen kedvezményre nem jogosult, illetve a bruttó munkabér összege megegyezik a 2016. január 1-jén érvényes minimálbér havi összegével, azaz 111.000 Ft-tal.³²

	Megbízási díj	Munkabér
Bruttó összeg	111.000.-	111.000.-
Átalány költségelszámolás -10%	-11.100.-	-
Új adóalap	99.900.-	-
SZJA előleg -15%	-14.985.-	-16.650.-
Munkaerő-piaci járulék -1,5%	-1498,5.-	-1.665.-
Egészségbiztosítási járulék -7%	-6.993.-	-7.770.-
Nyugdíjbiztosítási járulék -10%	-9.990.-	-11.100.-
Szociális hozzájárulási adó -27%	-26.973.-	-29.970.-
Szakképzési hozzájárulás -1,5%	-	-1.665.-
Σ Levonás	33.466,5.-	37.185.-
Σ Munkaadói járulék (SZHA+SZKHH)	26.973.-	31.635.-

³¹ <http://officina.hu/gazdasag/130-megbizarasi-dij-jarulekai-kalkulator>

³² Minimálbér havi összege: <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/mk15206.pdf>

Σ Államnak fizetendő összeg (Σ Levonás+ Σ Munkaadói járulék)	60.439,5.-	68.820.-
Nettó összeg (Bruttó összeg- Σ Levonás)	77.533,5.-	73.815.-
Σ Munkaadói költség (Nettó összeg+ Σ Államnak fizetendő összeg)	137.973.-	142.635.-

A táblázatból jól kitűnik, hogy járulékok szempontjából – bár nem szignifikáns a különbség – előnyösebb a megbízási jogviszony: a megbízót *4.662 Ft-tal kevesebb* költség terheli, mint a munkáltatót, illetve a megbízott *3.718,5 Ft-tal többet* vihet haza, mint a munkavállaló.³³

5. Összegzés a levont konzekvenciák tükrében

A megbízási jogviszony specifikumait áttekintve, és azokat összehasonlítva a munkaviszony megfelelő jellemzőivel, immár átfogó képet kaptunk a két szerződés egymáshoz viszonyított különbségeiről és hasonlóságairól, a felek jogosultságairól és kötelezettségeiről. A dolgozat második felében összegyűjtésre kerültek azok a további szempontok, amik alapján érthetővé válik, miért is éri meg a munkáltatónak sok esetben vállalni a szerződés leplezésének (illetve a lebukás) kockázatát, s megbízási szerződés alapján foglalkoztatni a munkavállalót. Ezen összehasonlítás mentén a következő eredmény körvonalazódott.

Tény, hogy adózási szempontból mindkét fél részére előnyös megbízást színelni, de eszerint a vállalt kockázat még mindig nagyobb, mint a járulékokból adódó nyereség. Ám ha ehhez a vagyoni többlet hozzáadjuk azokat a „mínusz tételeket”, amik abból adódnak, hogy a munkáltatót nem terhelik az Mvt. által egyébként rárótt költségek (pl.: munkavédelmi oktatás tartása, védőruházat biztosítása, s további személyi és tárgyi feltételek), akkor máris a vagyoni előny oldalára billen a mérleg a kockázat helyett. Ezt a kiegyensúlyozatlanságot csak tovább erősíti az a tény, hogy a munkáltató ezáltal a Ptk. hatálya alá tartozó kárfelelősségi szabályokat ismeri el rá vonatkozóan, ami a következőket jelenti: a harmadik személynek okozott károkért az egyedüli helytállás helyett, immáron egyetemlegesen felel a megbízottal (a másik esetben ez csak az alkalmazott

³³ Fizetendő járulékok: 1995. évi CXVII. törvény, 1997. évi LXXX. törvény, 2011. évi CLV. törvény, 2011. évi CLVI. törvény http://www.hrportal.hu/berkalkulator_2016.html?edt_brutto=111000&edt_elt=0&edt_gyerekek=0&edt_egyedulnevel=0&edt_kedvezmeny=0&edt_munkaido=40

szándékossága esetén állna fenn). A munkáltató rendkívül széles körű objektív és a munkavállaló vétkességen alapuló felelőssége helyett a megbízási jogviszonyban a felek azt a kárt kötelesek megtéríteni, amit a másik félnek okoztak. (Ez a konstrukció valójában csak a munkáltató számára előnyös.) Továbbá arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a jogviszony megszüntetése körében a megbízót nem terheli se felmondási tilalmak megtartásának kötelezettsége, döntését nem szükséges megindokolnia, továbbá a végkielégítés megfizetése alóli mentesüléssel jelentős költségeket takarít meg.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a fentebb említett három tényező együttes hatása az, ami a szerződés leplezésére ösztönzi a feleket, kiváltképpen is a munkáltatót.

